

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ, МОЛОДІ ТА
СПОРТУ УКРАЇНИ**

**Тернопільський національний економічний
університет**

Костецький Я.І.

СОЦІАЛЬНА СТАТИСТИКА

Тернопіль – ТНЕУ – 2011

УДК 311.1
ББК 65.051.9(4Укр)я73
К72

Рекомендовано Міністерством освіти і науки, молоді та спорту України (лист №1/11-9710 від 18.10.2011 р.).

Рецензенти:

Баланюк І.Ф., доктор економічних наук, професор, завідувач кафедри обліку і аудиту Прикарпатського національного університету ім. В. Стефаника.

Павлов В.І., доктор економічних наук, професор, завідувач кафедри фінансів і економіки природокористування Національного університету водного господарства та природокористування.

Фурман А.В., доктор психологічних наук, професор, завідувач кафедри соціальної роботи Тернопільського національного економічного університету.

Костецький Я.І.

Соціальна статистика: Навчальний посібник – Тернопіль: Економічна думка, 2011

Навчальний посібник підготовлено відповідно до освітньо-професійної програми підготовки бакалаврів у галузі знань 1301 Соціальне забезпечення напряму підготовки 6.130102 – Соціальна робота.

Розглядаються методологічні та методичні засади статистичного аналізу закономірностей формування, розвитку та взаємозв'язку явищ і процесів у соціальній сфері, наводяться приклади розрахунку показників, контрольні питання до кожної теми, завдання для виконання під час аудиторних занять і самостійного вивчення дисципліни, зміст основних термінів.

Спираючись на статистичні дані Державного комітету статистики України, висвітлено сучасний стан розвитку соціальної сфери країни, проведено порівняльну оцінку України серед інших держав світу.

Для студентів вищих навчальних закладів, які навчаються за освітньо-професійною програмою бакалавра із напряму підготовки «Соціальна робота».

©Костецький Я.І., 2011

©Видавництво «Економічна думка», 2011

ПЕРЕДМОВА

Сучасний світ вступив в епоху якісних змін, які призвели до глибокої трансформації економічної, соціальної, духовної та інших сфер життя. Ці зміни носять глобальний та стрімкий характер.

Людина та її якість життя були, є і повинні залишитись головними пріоритетами глобального сталого розвитку будь-якого суспільства. В даний час основними виступають такі соціальні якості життя як освіта, здоров'я, зайнятість, професійна підготовка, безпека людини, участь у суспільно-політичному житті, можливості самоутвердження та саморозвитку.

Дані про соціальну сферу мають винятково важливе значення для вироблення ефективної соціальної політики, яка є найважливішою складовою соціально-економічної політики держави. Державне регулювання соціально-економічних відносин покликане задовольнити соціальні потреби суспільства, забезпечити стабільний розвиток держави та суспільства, зменшити негативні наслідки індивідуальної і соціальної нерівності, соціально-економічних потрясінь у суспільстві. Особливого значення набуває соціальна політика в умовах перехідної економіки та різних викликів сучасного світу для запобігання криз та владження конфліктних процесів і явищ.

Статистичні методи дослідження використовуються практично у всіх галузях наукового пізнання. Тому фахівець у галузі суспільних наук повинен мати уяву про основні питання теорії статистики та володіти статистичною методологією як сукупністю прийомів та методів, що дають можливість проводити комплексний усесторонній кількісний та якісний аналіз масових явищ і процесів суспільного життя.

Навчальний посібник написано відповідно до програми дисципліни «Соціальна статистика». У ньому розкрито місце соціальної статистики серед статистичних дисциплін, історія її розвитку, предмет і основні галузі, методологічні принципи, основні поняття і категорії, її сучасна організація, система статистичних показників.

Дане видання орієнтоване на глибоке та ґрунтовне засвоєння статистичних методів збирання, оброблення та аналізу інформації стосовно соціальних явищ та процесів, які доцільно використовувати в сучасних умовах при здійсненні статистичного дослідження.

Головним завданням даної дисципліни є вивчення методологічних та методичних питань статистичного дослідження соціально-економічних явищ та процесів, принципів організації статистичних спостережень, методики розрахунку показників, прийомів статистичного аналізу та подання інформації, що дасть можливість виробити навички практичного використання статистичних методів та прийомів у процесі прийняття управлінських рішень, у соціальній роботі.

Вивчення дисципліни «Соціальна статистика» передбачає наявність систематичних та ґрунтовних знань із суміжних курсів - політичної економіки, математики, теорії ймовірностей та математичної статистики, теорії статистики, філософії, соціології, регіональної економіки.

Особливе значення у посібнику надано методології збору первинних статистичних даних з урахуванням діючого статистичного обліку і статистичної звітності підзвітних суб'єктів.

Основна частина даного посібника містить виклад теоретичного матеріалу із наведенням статистичних даних, що характеризують стан та розвиток соціальної сфери в Україні і охоплює 10 тем. В кінці кожної теми наведено короткий словник термінів, завдання для самоконтролю.

Автор має надію, що пропонований посібник надасть практичну допомогу у вирішенні поставлених завдань не тільки майбутнім економістам, соціологам та працівникам соціальної сфери, але й буде корисним для тих, хто цікавиться вивченням та аналізом соціальних процесів та явищ.

РОЗДІЛ 1. СОЦІАЛЬНА СТАТИСТИКА

1.1. Поняття «соціальна статистика»

Соціальна сфера – це сукупність галузей та взаємовідносин, що визначають умови та рівень життя населення країни, а саме: матеріальне, духовне та культурне становище людей. До соціальної сфери відносять освіту, культуру, охорону здоров'я, соціальне забезпечення, комунальне обслуговування, пасажирський транспорт, зв'язок та ін.

Одним із основних понять соціальної політики є соціальна справедливість, тобто надання рівних стартових можливостей для розвитку кожної особистості. Соціальна справедливість передбачає встановлення та дотримання чітко визначених зрозумілих і справедливих правил, що надають однакові умови для громадян у виборі форми господарської діяльності, доступі до освіти, медицини, участь у державному та політичному житті країни, захист громадян тощо.

Суспільство представляє собою сукупність людей, які можна розділити на групи за певними ознаками, які розрізняються між собою та знаходяться у різних взаємовідносинах.

Вивчаючи масові суспільні явища за допомогою своїх чисел (статистичних показників) статистика показує стан та динаміку їх розвитку, характеризує взаємозв'язки та взаємозалежності між ними. Тому можна стверджувати, що статистика є один із засобів пізнання суспільного життя.

Статистика — складна, багатогалузева наука, яка складається з окремих самостійних й водночас пов'язаних між собою частин або галузей.

На даний час сформувались такі складові частини статистики:

1) теорія статистики, яка розробляє основні методи та прийоми вивчення соціально-економічних явищ;

2) економічна статистика вивчає явища і процеси, що мають місце в економіці, розробляє методи та систему економічних показників для економіки країни чи регіону;

3) галузеві статистики (промисловості, будівництва, сільського господарства, транспорту, податкова, митна, банківська статистика та ін.), які розробляють зміст і методи обчислення показників, що відображують особливості кожної окремої галузі;

4) соціальна статистика, яка кількісно та якісно оцінює стан та розвиток соціальних умов життя людей з допомогою відповідної системи показників (індикаторів).

Як і будь-яка наука соціальна статистика виникла із практичних потреб людей. Як окрема галузь науки соціальна статистика сформувалась у ХІХ столітті і почала стрімко розвиватись у ХХ столітті.

Соціальна статистика – галузь статистики, яка вивчає кількісні та якісні характеристики масових явищ і процесів у житті суспільства.

У соціальній статистиці виділяють цілу низку соціальних структур населення: вікову, статеву, професійну, освітню тощо.

В період трансформації економіки та переходу на ринкові відносини, здійснення демократичних реформ, особливої уваги заслуговують соціальні проблеми. Саме в період створення та утвердження державності вимагається проведення успішної соціальної політики, що служить важливою умовою проведення соціальних та економічних реформ.

Достовірна та своєчасна інформація про соціальне та економічне життя є важливим інструментом в державному управлінні соціальними процесами.

Забезпечення надійних соціальних гарантій та заходів соціального захисту населення має бути основним пріоритетом на всіх етапах ринкових перетворень.

1.2. Предмет, метод та завдання соціальної статистики

Соціальна статистика є суспільною наукою, оскільки об'єктом її вивчення є суспільство в усій різноманітності його проявів і форм. Соціально-економічне життя суспільства проявляється у різноманітних масових явищах. Кількісні характеристики цих явищ та процесів, закономірностей їх розвитку, взаємозв'язків між ними визначають предмет дослідження соціальної статистики.

Отже, предметом вивчення соціальної статистики є кількісна сторона соціальних процесів та явищ у нерозривному зв'язку із їх якісною визначеністю.

Предмет статистики тісно пов'язаний із статистичною закономірністю.

Розрізняють два види закономірностей: динамічну та статистичну. Динамічна закономірність притаманна природним явища і проявляється у кожному окремому випадку однозначно, на неї не впливають кількість одиниць сукупності чи кількість спостережень. Статистична закономірність опирається на закон великих чисел, тому вона властива лише значній кількості елементів і проявляється при достатній кількості однорідних елементів сукупності. Окреме явище чи процес пов'язане із випадковістю і лише у сукупності статистична закономірність проявляється як закон, в якому погашається вплив випадкових причин.

Виділяють такі різновиди статистичних закономірностей:

- 1) закономірності розвитку (динаміка явищ);
- 2) закономірності структурних зрушень;
- 3) закономірності розподілу елементів сукупності (розподіл населення за віком, статтю, місцем проживання, статусом зайнятості, професією, рівнем освіти тощо);
- 4) закономірності співзалежності (зв'язку між явищами).

Основною метою соціальної статистики є розроблення системи показників для характеристики стану та розвитку соціальних умов життя людей в певний період розвитку суспільства. Соціальна статистика відображає усі сторони суспільного життя людини, його умови життя та досягнутий рівень.

Будь-яке масове суспільне явище має якісну основу, володіє специфічними якостями і властивостями, які відображають його особливість. Воно протікає у певний час та у визначеному місці, змінюється у динаміці та пов'язане з іншими явищами. Поряд з якісною визначеністю суспільні явища мають кількісну визначеність, так як в певний момент часу їх можна виміряти, порівняти та визначити кількісні співвідношення між ними.

Проведення статистичного дослідження соціально-економічного явища спочатку вимагає визначення якісної основи цього явища. Лише після визначення суті явища, статистика вивчає його кількісну сторону з допомогою таких кількісних характеристик:

- розмір явища;
- склад та структура окремих складових явища;
- досягнутий рівень та інтенсивність розвитку явищ;
- кількісні характеристики та показники залежності між явищами.

Оскільки соціальна статистика вивчає явища суспільного життя в конкретних умовах місця та часу, то і статистичний показник має у собі просторову та часову визначеність. Таким чином, конкретний статистичний показник містить:

- якісну визначеність;
- кількісну визначеність;
- визначеність простору або місця;
- визначеність часу.

У структурі соціальної статистики виділяють ряд окремих напрямів, для яких залежно від галузі дослідження розробляється система показників,

визначаються джерела інформації та використовуються специфічні прийоми вивчення окремих явищ та процесів.

Соціальна статистика вивчає значну різноманітність соціальних процесів та явищ, що викликає труднощі, пов'язані із обмеженістю інформації щодо окремих явищ та процесів.

Соціальна статистика вирішує цілу низку завдань, забезпечуючи достовірне пізнання явищ та процесів. Серед них виділяють методологічні та практичні завдання.

Методологічні пов'язані із створенням науково обґрунтованої статистичної методології, яка б відповідала запитам суспільства на сучасному етапі його розвитку та міжнародним стандартам статистики. Методичні завдання покликані забезпечити розробку та удосконалення теоретичних основ і методів при вивченні:

- рівнів та структури масових соціально-економічних явищ, взаємозв'язків між ними та ступінь впливу одних явищ на інші;
- динаміки соціально-економічних явищ та процесів;
- виявлення основних тенденцій та прогнозування розвитку явищ і процесів.

Практичні завдання соціальної статистики визначаються економічними та соціальними потребами суспільства на різних етапах його розвитку. В даний час перед сучасною статистичною наукою основним завданням є усестороннє висвітлення соціально-економічного становища країни. Вирішення цього завдання вимагає проведення таких заходів практичного характеру:

- завершення формування моделі державної статистики, яка б відповідала потребам суспільства, сучасним викликам ринкових відносин та міжнародним стандартам;

- формування єдиних способів та правил збору і оброблення інформації, забезпечення порівняності даних, отриманих із різних джерел, забезпечення високої оперативності та достовірності статистичних даних;
- забезпечення повноти та наукову обґрунтованість усієї офіційної статистичної інформації, не допущення її двоякого тлумачення;
- забезпечення доступу користувачів до відкритої статистичної інформації шляхом публікацій статистичних звітів та офіційних даних про соціальне становище країни;
- розробка нових та удосконалення діючих статистичних показників, які б реально відображали ситуацію у соціальній та економічній сферах і методику їх обчислення;
- аналіз тенденцій, зв'язків та закономірностей розвитку окремих сфер соціальної та економічної інфраструктури.

1.3. Джерела інформації соціальної статистики

Статистична інформація - це офіційна документована державна інформація, яка дає кількісну характеристику масових явищ та процесів, що відбуваються в економічній, соціальній, культурній та інших сферах життя [30].

У сучасному світі країни із ринковою економікою отримують інформацію про соціальну сферу з різних джерел, які відрізняються в залежності від типу та ступеня деталізації, охоплення, періодичності, концепцій та визначень, покладених в основу очікуваної інформації, а також одиниць виміру, вартості отримання і якості інформації, своєчасності результатів.

Основним та найважливішим джерелом отримання інформації про сферу соціального життя населення є переписи населення.

Перепис населення – періодичне суцільне державне статистичне спостереження, що включає збирання демографічних і соціально-економічних даних, які на встановлену дату характеризують чисельність та склад населення країни, а також оброблення, узагальнення, поширення та використання його результатів [26].

Незважаючи на різноманітність джерел отримання інформації про населення, роль переписів не можна недооцінювати. Достовірні дані про зайнятість населення як у країні так і в регіонах не можуть бути отримані на основі статистичних звітів підприємств та відомчого контролю безробітних. Перепис населення дозволяє отримати відомості про те, яка частина населення є самозайнятою, яка має додаткові доходи, скільки людей у даному регіоні хоча і не зареєстровані у службі зайнятості, класифікуються у відповідності із вимогами Міжнародної Організації Праці як безробітні.

Інформація, отримана у процесі перепису є надійною основою для прогнозування розвитку системи освіти. На базі цих даних розраховується потреба у вчителях, шкільних приміщеннях, дитячих дошкільних закладах тощо.

Дані перепису, які характеризують житлові умови населення – площу будинків та квартир, кількість житлових кімнат, благоустрій приміщень дають можливість проводити ефективну політику у цій сфері, адже житлове питання досить гостро стоїть на порядку денному в нашій країні тривалий час.

Перепис населення є чи не єдиним джерелом даних, який дає комплексну характеристику людям пенсійного віку, кількість яких на початок 2010 р. становила 13, 7 млн. або близько 30 % населення нашої країни. Дані перепису містять інформацію про кількість пенсіонерів, одиноких, працюючих після досягнення пенсійного віку. Особливе значення мають дані про сім'ї, які потребують соціального захисту і є необхідними для проведення розрахунку обсягів адресної допомоги.

Дані перепису також містять інформацію про такі міграційні процеси як приплив та відплив робочої сили, що у значній мірі впливають на соціальну та економічну ситуацію в окремих регіонах країни.

Отже, перепис населення дає змогу отримати найповніші дані щодо усього населення та його трудового потенціалу, динаміку та міграційний рух, його статевовікову структуру, рівень бідності, процеси урбанізації та географічного розподілу населення, зайнятості людей, діяльності систем освіти та охорони здоров'я. Однак, перепис населення є найдорожчим і найскладнішим заходом із збору даних, тому терміни його проведення обмежуються 10 роками, через що дані з часом втрачають свою актуальність та практичну цінність.

В сучасних умовах вибіркові обстеження населення в більшості країн світу стають основним джерелом інформації, що використовується для моніторингу та аналізу найважливіших соціальних явищ і процесів, розробки ефективних заходів соціальної політики. Удосконалення методологічного та технічного забезпечення вибірових обстежень, що базуються на сучасних інформаційних технологіях, дає можливість для розширення меж і масштабів застосування традиційних методів збору даних, так і розробки та впровадження нових методів, що сприяють зростанню обсягів отриманої від населення інформації, скороченню термінів її оброблення.

Базовими державними вибірковими обстеженнями в Україні є обстеження економічної активності населення, умов життя домогосподарств та обстеження сільськогосподарської діяльності домогосподарств в сільській місцевості.

Обстеження населення з питань економічної активності впроваджені в практику постійної роботи Держкомстату України з 1999 року. Вони проводяться щоквартально за місцем постійного проживання населення шляхом безпосереднього опитування (на добровільних засадах) громадян

України віком 15-70 років (включно), які проживають у домогосподарствах, що потрапили до квартальної вибіркової сукупності.

З 1 січня 1999 року Держкомстатом України запроваджено вибіркоче обстеження умов життя домогосподарств, яке здійснюється на постійній основі і відповідає міжнародним стандартам.

Вибіркова сукупність репрезентує все населення України, за виключенням військовослужбовців строкової служби, осіб, що знаходяться в місцях позбавлення волі, осіб, що постійно проживають у будинках-інтернатах, будинках для осіб похилого віку, а також маргінальних прошарків населення. Починаючи з 2004 року в обстеженні беруть участь мешканці усіх типів гуртожитків (сімейних, студентських тощо). Вибіркова сукупність формується з використанням процедури пропорційного відбору. Домогосподарства приймають участь в обстеженні один рік.

Матеріали даних обстежень використовуються для:

- комплексного дослідження рівня життя населення в цілому та окремих соціальних груп;
- моніторингу бідності;
- розрахунків соціального бюджету;
- обґрунтування пріоритетних заходів щодо соціального захисту окремих груп населення;
- аналізу та оцінки тенденцій на ринку праці.

У ході обстеження вивчається широке коло питань: характеристика домогосподарства в цілому; склад, житлові умови, наявність та використання земельних ділянок тощо, а також – рівень освіти та статус зайнятості членів домогосподарства; суб'єктивна оцінка стану здоров'я членів домогосподарств, рівень доступності для них медичної допомоги, можливості придбати ліки тощо; наявність у домогосподарств товарів тривалого користування; заборгованість з оплати житлово-комунальних послуг; самооцінка домогосподарствами рівня своїх доходів.

Матеріали обстеження використовуються для комплексного дослідження рівня життя населення в цілому та окремих соціальних груп, для спостереження за диференціацією населення за рівнем добробуту, розрахунків макроекономічних показників, у тому числі при обчисленні індексу інфляції за загальноприйнятою в міжнародній практиці методологією, для моніторингу стратегічних напрямів подолання бідності.

Звітність як форма спостереження має стабільний характер, що дає можливість шляхом співставлення даних різних періодів будувати динамічні ряди тих чи інших показників тощо. Форми статистичної звітності та інструкції щодо їх заповнення затверджуються Державним комітетом статистики України. Статистична звітність є обов'язковою для всіх суб'єктів господарювання незалежно від форми власності і подається органам статистики за вставленими формами і в установлені терміни.

На відміну від бухгалтерської звітності статистична подається не тільки суб'єктами господарювання, але й органами державної влади і містить показники підприємницької діяльності, що не мають прямого відношення до виробничої діяльності (інформація про кадри, соціальні показники та ін.).

Звітність як форма спостереження характеризується наступними основними особливостями:

- обов'язковість (будь-яка підзвітна організація чи установа зобов'язана подавати звітність за встановленим переліком показників і за формами та термінами, які визначені у встановленому порядку);
- юридична сила (форми звітності є офіційним документом, затверджуються керівником організації чи підприємства і головним бухгалтером, які несуть відповідальність за достовірність даних та правильність їх оформлення і представлення);
- документальна обґрунтованість (усі дані статистичної звітності базуються на даних первинного бухгалтерського та оперативно-технічного обліку).

Соціальна статистика досить широко використовує адміністративну інформацію. Адміністративні дані збираються, використовуються та поширюються органами державної влади, органами місцевого самоврядування (за виключенням органів державної статистики), юридичними особами щодо явищ та процесів, які відбуваються в економічній, соціальній, культурній та інших сферах людського життя.

1.4. Зв'язок соціальної статистики з іншими науками

Соціальна статистика як і будь-яка інша наука в тій чи іншій мірі пов'язана з іншими науками. Вивчення зв'язку соціальної статистики з іншими науками дає можливість глибше розкрити предмет, об'єкт та методологію соціальної статистики.

Соціальна статистика ґрунтується на методах математичної статистики та теорії статистики. Теорія статистики розробляє загальнометодичну базу для галузевих статистик. Для кожної галузі конкретизуються і модифікуються єдині методичні прийоми стосовно конкретних завдань та умов аналізу соціальних явищ і процесів. У ряді випадків набір статистичних методів не дає можливості комплексно дослідити явище чи процес, тому соціальна статистика використовує методи вивчення інших наук: соціології, психології, економіки та ін.

Однак, на відміну від інших наук, соціальна статистика вивчає масові явища та процеси, а саме різні сторони умов життя, детально вивчає не все населення як сукупність, а окремі групи населення: інвалідів, пенсіонерів, зайняте населення тощо.

Соціальна статистика відрізняється від інших галузевих статистик не тільки своїм предметом та об'єктом вивчення. Її відмінність полягає також у способах та джерелах отримання первинної інформації, у застосуванні

спеціальних прийомів оброблення і узагальнення інформації, у використанні результатів аналізу.

Статистичний аналіз соціально-економічних явищ та процесів здійснюється з допомогою специфічних для статистики методів – методів узагальнення показників. Ці методи дають кількісну характеристику якісної та кількісної сторони об'єктів, зв'язків між ними, тенденції їх розвитку.

Вивчення умов життя населення ведеться за такими напрямками: соціальна і демографічна структура населення та його динаміка; рівень життя населення, добробуту, культура та освіта, моральна статистика, громадська думка, політичне життя. Відповідно до названих напрямів розробляється своя система показників.

Термінологічний словник

Вибіркове обстеження - вид вибіркового статистичного спостереження, що ґрунтується на використанні вибіркового методу.

Вибіркове обстеження населення (домогосподарств) - науково-обґрунтований вид несуцільного спостереження, при якому обстежуються не всі одиниці сукупності, а лише певним чином відібрана їх частина, а одиницею спостереження є особа чи домогосподарство.

Вибірковий метод - метод спостереження у статистиці, за яким для визначення характеристики всієї сукупності явищ, фактів або речей (генеральної сукупності) за певною системою вибирають для обстеження лише їх певну частину (вибіркoву сукупність).

Звітність - це система узагальнених і взаємопов'язаних економічних показників поточного обліку, що характеризують результати діяльності підприємства за звітний період і подаються у відповідні строки за встановленими формами.

Моніторинг – систематичне збирання інформації з метою спостереження і контролю за розвитком певного соціально-економічного явища, а також його прогнозування.

Соціальна інфраструктура - це особливий комплекс галузей, що охоплює освіту, охорону здоров'я, культуру, мистецтво, житлове і комунальне господарство, торгівлю, транспорт тощо.

Соціальна справедливість - міра рівності (нерівності) життєвого становища людей, класів і соціальних груп, що об'єктивно зумовлюється рівнем матеріального та духовного розвитку суспільства.

Питання для самоконтролю

1. Що являє собою соціальна сфера?
2. Назвіть складові частини статистики як науки.
3. Значення статистичної інформації про суспільне життя населення.
4. Що виступає предметом вивчення соціальної статистики?
5. Дайте визначення статистичній закономірності та опишіть її різновиди.
6. Назвіть методологічні та практичні завдання соціальної статистики.
7. Опишіть основні переваги та недоліки перепису населення як джерела інформації про населення.
8. Яке значення вибірових спостережень населення у вивченні соціальних явищ і процесів.
9. Які основні відмінності між адміністративними даними та звітністю підприємств, організацій та установ.
10. Розкрийте зв'язок соціальної статистики з іншими науками.

Тестові завдання

1. Під статистикою розуміють науку, яка:

- а) розробляє методи та прийоми для вивчення соціально-економічних явищ та процесів;
- б) вивчає явища і процеси, що відбуваються в економіці, соціальному, духовному житті людей;
- в) з допомогою статистичних показників вивчає стан та розвиток соціальних умов життя людей;
- г) включає у себе окремі самостійні та взаємопов'язані частини (теорію статистики, соціальну, економічну, галузеві статистики).

2. Соціальна статистика - це:

- а) галузь статистики, яка вивчає кількісну та якісну сторону масових суспільних явищ;
- б) галузь статистики, яка вивчає кількісну та якісну сторону окремих суспільних явищ, які мають найбільше значення у суспільному житті;
- в) галузь статистики, яка вивчає масові суспільні явища у динаміці;
- г) галузь статистики, яка вивчає кількісну та якісну сторону масових явищ в окремих галузях економіки.

3. Статистичний показник характеризує:

- а) розмір явища в певних умовах часу;
- б) розмір явища у просторі;
- в) розмір явища в певних умовах місця та часу;
- г) структуру складного соціального явища у певних умовах місця та часу.

4. Джерелами інформації соціальної статистики є:

- а) перепис населення;
- б) вибіркові обстеження;

- в) статистична звітність та адміністративні дані;
- г) усе перераховане.

5. Статистична закономірність проявляється:

- а) у динаміці;
- б) у взаємозв'язку між явищами;
- в) у масових явищах;
- г) в усьому перерахованому.

6. До методологічних завдань соціальної статистики відносять:

- а) розроблення та удосконалення статистичної методології;
- б) розроблення та впровадження міжнародних стандартів обліку і звітності;
- в) розроблення та впровадження автоматизованої системи збору та обробки інформації;
- г) детальний аналіз сучасних методів та методології обчислення узагальнюючих показників для характеристики соціальних явищ та процесів.

7. Практичні завдання соціальної статистики покликані:

- а) наблизити практичну діяльність у галузі статистики до сучасної статистичної науки;
- б) забезпечити потреби суспільства та влади в інформації щодо соціально-економічного становища країни;
- в) усунути розбіжності національної та міжнародної статистичної методології;
- г) забезпечити порівнянність даних, отриманих із різних джерел.

8. Перепис населення проводиться:

- а) раз у 5 років;
- б) раз у 10 років;
- в) раз у 15 років;
- г) у міру виникнення потреби.

9. Найповніші дані про населення можна отримати на основі:

- а) вибіркових обстежень;
- б) статистичної звітності;
- в) адміністративних даних;
- г) перепису населення.

10. Під статистичною інформацією розуміють:

- а) офіційні дані про економічну, соціальну, культурну та інші сфери життя;
- б) статистичну та бухгалтерську звітність;
- в) статистичні дані, отримані від органів державної влади, органів місцевого самоврядування та юридичних осіб (за винятком даних державної статистики);
- г) дані органів державної статистики.

РОЗДІЛ 2. СТАТИСТИКА НАСЕЛЕННЯ

2.1. Населення як об'єкт вивчення соціальної статистики

Проведення ефективної соціально-економічної та демографічної політики вимагає володіння інформацією про населення, його структуру, розподіл, зміни та тенденції.

Під населенням розуміють сукупність людей, які проживають на визначеній території. Статистика населення вивчає явища та процеси, які відбуваються у суспільстві і мають кількісне вираження.

Статистичні дані необхідні для визначення потреб населення у продуктах харчування, предметах першої необхідності, матеріальних ресурсах, а також для визначення обсягів виробництва основних матеріальних та соціально-побутових благ.

Для забезпечення дієвого соціального захисту та підвищення ефективності політики щодо зайнятості і безробіття потрібні дані про чисельність пенсіонерів, інвалідів, безробітних, багатодітних сімей і малозабезпечених.

Об'єктом статистичного спостереження у статистиці можуть бути різні сукупності: населення в цілому, окремі групи населення (зайняті, безробітні, пенсіонери, чоловіче і жіноче населення, міське і сільське та ін.), а також окремі сім'ї та домогосподарства.

Одиницею спостереження у статистиці є окрема людина, сім'я або домогосподарство.

Під сім'єю розуміють засновану на шлюбі чи кровному спорідненні невелику групу людей, які пов'язані спільним побутом, взаємною відповідальністю та взаємодопомогою, правами та обов'язками.

Вивчення структури сімей та їх матеріального становища, побуту є важливою передумовою вирішення найважливіших соціальних завдань. Внутрішньосімейні процеси тісно пов'язані із суспільними процесами. У країнах, де сім'ї мають низькі доходи, спостерігається значно вища смертність, кількість нещасних випадків на виробництві тощо.

Низький рівень народжуваності та високий рівень смертності у сучасному українському суспільстві вимагає нових підходів до планування сім'ї і створення науково-обґрунтованої концепції розвитку суспільства, яка б реалізовувалась у розробленні та впровадженні суспільних заходів спрямованих на збільшення чисельності населення. Зниження чисельності населення України в останні роки відбулось також через виїзд громадян за кордон у пошуках роботи. Так, за період незалежності населення України зменшилось на 3 млн. осіб., а за оцінками деяких фахівців на 4 млн. і більше.

Як правило, серед більшості мігрантів , що залишили країну - працездатні, фізично здорові, освічені люди, які не змогли реалізуватись у сучасному українському суспільстві.

Для розбудови програм у житловому будівництві необхідна інформація про кількість сімей та сімейну структуру. Особливий інтерес при цьому мають статистичні дані про кількість подружніх пар у сім'ях, наявність дітей, їх стать та вік. При розробці програм з молодіжного будівництва необхідні дані про вік подружжя.

Оперативні та достовірні дані про забезпеченість жінок та осіб чоловічої статі робочими місцями, наявність вакансій сприятимуть проведенню ефективної політики у сфері зайнятості для визначення потреби у нових робочих місцях, підготовці та перепідготовці працівників відповідної кваліфікації.

Ринкові перетворення в Україні призвели до значного зменшення кількості працюючих серед жіночого населення. Багато людей працює не за спеціальністю. Ряд професій стало незатребуваними у сучасних умовах. Тому

для організації ефективної політики необхідно проводити перенавчання, а для цього необхідна відповідна статистична інформація.

Інформація про кількість дітей сім'ях та їх вікову структуру використовують для організації роботи дитячих дошкільних закладів, загальноосвітніх шкіл різних типів (ліцеїв, коледжів тощо), а також спортивних, музичних шкіл, шкіл для дітей з фізичними вадами тощо. У свою чергу ці дані є необхідними для визначення потреби у вчителів, лікарів, психологів, тренерах та ін.

Особливу роль відіграє статистична інформація про кількість інвалідів, пенсіонерів, самотніх людей, багатодітних сімей, матерів-самотінок та інших малозабезпечених верств населення. Достовірна інформація щодо цих груп населення дає змогу виробити дієву соціальну політику, надати необхідні допомоги та дотації.

Розподіл сімей за рівнем доходів на 1 особу дає можливість визначити різні типи сімей. Різниця в рівні доходів визначає диференціацію населення у залежності від її матеріального становища. У свою чергу рівень благополуччя впливає на якість забезпечення сімей необхідними предметами тривалого користування, якості харчування, доступу до медичних закладів, закладів освіти тощо.

Окрему групу населення, яка підлягає вивченню становлять студенти, їх кількість повинна відповідати потребам суспільства. На основі цієї інформації вивчається ряд важливих соціальних показників, розробляються соціальні програми тощо.

Для проведення глибокого аналізу особливостей та закономірностей соціальних процесів потрібна інформація про сімейну структуру населення, а також вивчення різних типів сімей за демографічними, соціальними, економічними, територіальними та іншими ознаками. Тому населення поділяють на зайняте і незайняте, працездатне і непрацездатне, міське і сільське тощо.

Характерною ознакою сім'ї є спільне життя, а не спільне проживання чи спільний побут.

У сучасному світі найбільш прогресивною системою вважається змішана економіка, яка передбачає існування в одній країні різних економічних секторів. Одним із них виступають домашні господарства.

Під домашнім господарством (домогосподарством) розуміють особу або групу осіб, які об'єднані місцем проживання, спільним бюджетом з метою придбання матеріальних благ для забезпечення власної життєдіяльності. У публікаціях ООН домогосподарство трактується як «особа чи група осіб, які забезпечують себе їжею та усім необхідним для життя» [62].

Домогосподарства як і сім'ї не є однотипними за своєю природою та функціями, тому виникає потреба у їх класифікаціях та групуваннях. При цьому у якості критерію групувальної ознаки можуть виступати різні характеристики. Основними з них можуть бути: розмір, місце розташування (міські, сільські), розміри доходів і витрат, житлові умови, зайнятість, соціальний статус та інші.

Тому, при вивченні населення для проведення соціально-економічних перетворень особливе значення відведено групуванням населення за демографічними, соціальними, професійними, етнічними та територіальними ознаками.

Отримання достовірної статистичної інформації дозволяє вирішити ряд практичних завдань, які можна об'єднати за трьома напрямками:

1. Виявлення тенденцій та чинників демографічних процесів. Для визначення напрямку розвитку явища необхідно комплексно використовувати абсолютні, відносні та середні величини, а також низку статистичних методів визначення основної тенденції та обов'язково пов'язувати це з природою та суттю даного соціально-економічного явища. Так, наприклад, збільшення кількості народжень не завжди призведе до збільшення чисельності

населення, тому що на показник чисельності населення впливає ряд інших чинників (смертність, міграція).

2. Розроблення демографічних прогнозів. Демографічні процеси тісно пов'язані із іншими соціально-економічними процесами та явищами, які в свою чергу можуть бути як результативними, так і факторними. Тому саме на демографічній інформації базується управління соціально-економічними процесами: виробництво і споживання товарів і послуг, житлове та комунальне будівництво, підготовка та перепідготовка кадрів, кількість дитячих дошкільних закладів, шкіл, лікарень, санаторіїв, розвиток транспортної галузі тощо.

3. Розроблення заходів демографічної політики. Прогрес у суспільстві вимагає досягнення більш високого рівня добробуту населення, покращення обслуговування медичними та культурно-освітніми установами, закладами, покращення житлового фонду, транспортного забезпечення, освітнього рівня тощо.

До основних завдань статистичного вивчення населення відносять:

- визначення чисельності населення та його розміщення по території;
- вивчення складу (структури) населення за демографічними, соціальними та іншими ознаками;
- вивчення природного та механічного руху населення;
- оцінка перспективної чисельності населення та окремих його складових частин.

2.2. Джерела інформації про населення

Демографічна ситуація є одним із важливих індикаторів рівня життя населення та успішності проведення ринкових реформ у країні.

Кількісні та якісні зміни у чисельності населення є досить динамічними і відбуваються під впливом народжень, смертей, одружень, розлучень, зміни місця проживання, соціального статусу, освіти тощо. Дані зміни мають значний вплив на розвиток економіки та суспільства в цілому.

Виділяють чотири основних джерела інформації про населення:

- переписи населення;
- поточний облік основних демографічних процесів;
- вибіркові та спеціальні демографічні обстеження;
- реєстри, списки, картотеки.

Основним джерелом даних про населення є перепис населення, який проводиться, як правило, один раз у десять років. Перепис населення - це спеціально організоване статистичне спостереження, яке проводиться з метою отримання інформації про чисельність і склад населення. ООН рекомендує країнам проводити переписи населення раз у десять років та в рік, який є близьким до кінця десятиріччя та включати у програму перепису необхідну кількість запитань для забезпечення міжнародних зіставлень.

Проведення перепису населення супроводжується дотриманням певних принципів та правил його проведення:

1. Суцільність спостереження. Облік населення проводиться без виключень, тобто усього населення, що проживає на даній території.

2. Періодичність. Проведення перепису вимагає залучення значних матеріальних та трудових ресурсів, тому терміни його проведення мають задовольняти ряд вимог.

3. Незалежність. Перепис населення проводиться для отримання даних щодо населення усєї території (країни), а не для отримання даних про окремі категорії чи групи населення.

4. Загальні правила проведення перепису та єдина програма на усій території країни.

5. Індивідуальність. Інформація збирається окремо про кожну одиницю сукупності.

6. Безпосереднє отримання інформації від населення.

7. Анонімність.

8. Принцип самовизначення. Інформація реєструється зі слів самих опитуваних і не потребує надавання підтверджуючих документів.

9. Одномоментність. Перепис проводиться станом на певний момент часу.

10. Централізоване управління проведенням перепису.

Проведений у 2001 році перепис населення (попередній у 1989 році) мав на меті отримати інформацію щодо чисельності, розміщення і складу населення країни за статтю, віком, сімейним станом, рівнем освіти, національністю, рідною мовою, у розрізі областей, районів, міст, відповідно до адміністративно-територіального поділу України.

Вибіркові та спеціальні демографічні обстеження використовують для розширення програми перепису, отримання попередніх результатів та прискорення розроблення матеріалів за ширшою програмою.

Поточний облік основних демографічних процесів зводиться до реєстрації процесів народжуваності, смертності, шлюбів, розлучень, а також процесів прибуття та вибуття. Поточний облік населення ведуть статистичні, адміністративні та державні органи.

Населення в економіці виступає одночасно як виробник і споживач матеріальних та духовних цінностей.

У ряді європейських країн з добре налагодженою системою обліку

використовують реєстри населення, які є основним джерелом інформації про людину. Усі процеси (народження, одруження, народження дітей, навчання, робота та ін.) реєструються у спеціально заведеній картці, що дає змогу оперативно отримувати достовірну інформацію. В Україні у програму формування державного реєстру населення передбачено включити основні розділи, що характеризують демографічну, територіальну, трудову діяльність, освіту, доходи і витрати, житлові умови, стан екології, майновий стан, стан здоров'я та окремі індивідуальні характеристики (національність, віросповідання тощо).

2.3. Статистичне вивчення складу (структури) населення

Під структурою (складом) населення розуміють розподіл людей на окремі типологічні групи за тими чи іншими групувальними атрибутивними ознаками.

Розрізняють наявне та постійне населення.

Постійне населення – це сукупність людей, які постійно проживають на даній території, незалежно від того чи перебувають на даний час на цій території.

В якості критерію для постійного населення використовується проміжок часу шість місяців: до постійного населення відносять всіх, хто проживає на даній території постійно, а також тих, які відсутні на даній території не більше шести місяців та осіб, які прибули на навчання чи роботу на термін більше шести місяців.

Наявне населення – сукупність людей, які присутні на даній території, незалежно від місця проживання та тривалості перебування.

Між чисельністю постійного і наявного населення існує наступна залежність:

$$ПН=НН-ТП+ТВ,$$

де ПН - чисельність постійного населення; НН- наявне населення; ТП, ТВ – відповідно чисельність тимчасово присутнього і тимчасово відсутнього населення.

Звідси, якщо відомі три показники можна визначити четвертий невідомий за формулами:

$$НН-ТВ-ТП-ПН \text{ або}$$

$$НН-ТВ-ТП-ПН \text{ або}$$

$$НН-ТВ-ТП-ПН.$$

На 1 січня 2009 року населення України становило 46143,7 тис. осіб, в тому числі - 31587,2 тис. міського та 14556,5 тис. осіб сільського населення.

При проведенні перепису населення використовується категорія наявного або постійного населення або обидві разом. Чисельність наявного та постійного населення може значно відрізнятись, тому для соціальної інфраструктури (розвиток торгівлі, транспорту, мережі освітніх та культурних закладів тощо) важливе значення має наявне населення.

Ряд демографів виділяють **юридичне населення** як сукупність людей, які зазначені у списках жителів даної території та зареєстровані на ній.

Залежно від завдань статистичного вивчення населення можна поділити на чоловіче і жіноче, міське і сільське, за рівнем освіти, на економічно активне і економічно пасивне населення, а також за приналежністю до тієї чи іншої соціальної, етнічної чи конфесійної групи.

У соціальній статистиці виділяють три групи структур населення:

1. Демографічні структури, які безпосередньо пов'язані із відтворенням населення:

- статева структура;
- вікова структура.

2. Структури, які безпосередньо не впливають на відтворення населення, але тісно пов'язані:

- шлюбна структура;
- сімейна структура;
- міграційна структура;
- розподіл населення на міське і сільське.

3. Соціально-економічні структури, що мають певний вплив на відтворення населення:

- освітня структура;
- структура зайнятості;
- розподіл населення за джерелами доходів;
- релігійна, конфесійна та інші структури.

Статеву структуру населення являє собою розподіл населення на чоловіків і жінок. Співвідношення статей змінюється у процесі демографічного розвитку. В молодому віці населення кількісно переважають чоловіки, що пояснюється переважанням хлопчиків перед дівчатками при народженні (на 100 дівчаток припадає 105-106 хлопчиків). Переважання кількості жіночого населення у старшому віці перекидає переваги чоловічого населення і тому, в міру старіння населення, поступово збільшується питома вага жіночого населення.

Крім цього, на співвідношення статей можуть впливати міграційні процеси, які залежать від територіального розміщення промислового виробництва. На чисельність чоловічого населення значний вплив мають війни та інші військові конфлікти. Значні втрати чоловічого населення працездатного віку призводять до тривалих порушень статевої структури населення, що має тривалі негативні наслідки для розвитку демографічних процесів.

Таким чином, при проведенні аналізу статевої структури населення слід враховувати сучасну демографічну ситуацію та тенденції минулих років.

Під **віковою структурою** населення розуміють розподіл його за віковими групами і віковими контингентами з метою вивчення

демографічних і соціально-економічних процесів. У віковій структурі населення використовують, як правило, одно- або п'ятирічні інтервали. Для отримання загальної оцінки структурних зрушень застосовують розподіл населення на три вікові групи: 0—14 років, 15—59 років, 60 років та більше. У світовій практиці використовують розподіл населення на дві групи: до 14 років, 15—64 роки.

Вікова структура населення є базою для проведення прогнозування чисельності та складу населення на перспективу. Дані про вікову структуру використовуються для визначення перспектив розвитку охорони здоров'я, закладів освіти, визначення потреби у товарах та послугах, у проведенні політики у сфері пенсійного забезпечення.

За результатами Всеукраїнського перепису населення 2001 р. кількість чоловіків становила 22 млн. 441 тис., жінок - 26 млн. 16 тис. осіб, або відповідно 46,3 та 53,7%.

Шлюбна структура населення - це розподіл населення по відношенню до шлюбу. За даними Всеукраїнського перепису населення кількість чоловіків та жінок, які перебували у шлюбі, склала 23,7 млн. осіб. Серед населення виділено такі категорії:

- перебувають у зареєстрованому або незареєстрованому шлюбі;
- ніколи не перебували у шлюбі;
- удівці;
- удови;
- розлучені (розійшлися).

Удівцями (удовами) вважаються особи, які раніше перебували у шлюбі (зареєстрованому чи незареєстрованому), що закінчився у зв'язку зі смертю чоловіка або дружини, і не одружувалися знову. До розлучених відносять осіб, які раніше перебували в зареєстрованому шлюбі, а на дату перепису у шлюбі не перебували і їхнє розлучення оформлене РАГСом. До осіб, які вказали себе як такі, що розійшлися, відносять особи:

- які раніше перебували в зареєстрованому шлюбі, але на дату перепису у шлюбі не перебували і їхнє розлучення в органах РАГС не зареєстроване;

- які раніше перебували в незареєстрованому шлюбі, але на дату перепису розійшлися.

Шлюбний вік в Україні встановлений чинним законодавством для чоловіків - 18 років і жінок - 17 років.

Сімейна структура відображає розподіл населення за ознакою сімейності, тобто відрізняються за типом, розміром чи складом сімей. На відміну від сім'ї, де в її склад входять особи, які об'єднані родинними зв'язками, спільним проживанням та веденням домашнього господарства, домогосподарство може включати осіб, які не є членами однієї родини, однак спільно проживають та ведуть господарство разом (табл. 2.1).

Таблиця 2.1

Розподіл населення за сімейним станом

	Частка осіб даного сімейного стану у відповідному віці, %							
	ЧОЛОВІКИ				ЖІНКИ			
	Перебувають у зареєстрованому або незареєстрованому шлюбі	Ніколи не перебували у шлюбі	Удівці	Розлучені (розійшлися)	Перебувають у зареєстрованому або незареєстрованому шлюбі	Ніколи не перебували у шлюбі	Удови	Розлучені (розійшлися)
Постійне населення у віці 15 років і старші	64,6	24,3	3,9	6,8	54,0	16,1	19,2	10,4
15-19	1,0	98,6	0,0	0,1	7,3	92,1	0,0	0,4
20-24	24,8	73,1	0,0	1,6	48,1	45,8	0,3	5,3
25-29	60,8	32,0	0,1	6,6	70,1	16,3	0,9	12,4
30-39	77,4	10,9	0,4	10,9	75,2	6,1	2,5	15,8
40-49	82,5	4,9	1,2	11,1	73,6	3,6	6,4	16,1
50-59	84,5	2,7	3,4	9,0	66,0	3,1	16,8	13,8
60-69	83,6	1,6	9,3	5,3	51,4	3,6	36	8,9
70 років і старші	71,8	0,8	25,1	2,1	23,6	5,6	66,4	4,2

Джерело: дані Держкомстату України.

У структурі домашніх господарств України згідно перепису 2001 року виділяли:

- домогосподарства, які складаються з однієї особи;
- домогосподарства, які складаються з однієї подружньої пари з дітьми і без дітей;
- домогосподарства, які складаються з однієї подружньої пари з дітьми та без дітей, одним із батьків подружжя;
- домогосподарства, які складаються з однієї подружньої пари з дітьми та без дітей, одним із батьків подружжя (або без нього), та з іншими родичами або не родичами;
- домогосподарства, які складаються з двох подружніх пар з дітьми та без дітей, одним із батьків подружжя (або без нього) та з іншими родичами або не родичами (або без них);
- домогосподарства, які складаються з трьох та більше подружніх пар з дітьми та без дітей, одним із батьків подружжя(або без нього) та з іншими родичами або не родичами (або без них);
- домогосподарства, які складаються з матері і дітей;
- домогосподарства, які складаються з батька і дітей;
- домогосподарства, які складаються з матері з дітьми та одним із батьків матері (батька);
- домогосподарства, які складаються з батька з дітьми та одним із батьків батька (матері);
- домогосподарства, які складаються з осіб, які не пов'язані спорідненням або свояцтвом;
- інші домогосподарства.

В розрізі кожного типу домогосподарств виділяють домогосподарства, в яких є діти у віці до 18 років.

У міграційній структурі населення проводиться розподіл населення за термінами проживання на певній території, при цьому можуть використовуватись різні інтервали групування залежно від мети дослідження.

2.4. Статистичне вивчення руху населення

До абсолютних демографічних показників руху населення відносять:

- ✓ чисельність населення S (на певний момент часу, як правило на 1 січня);
- ✓ кількість народжених;
- ✓ кількість померлих;
- ✓ природний рух;
- ✓ кількість вибулих;
- ✓ кількість прибулих;
- ✓ механічний приріст.

Для розрахунку коефіцієнта росту населення за певний період необхідно обчислити відношення чисельності на кінець періоду до чисельності на початок періоду. Показник темпу приросту населення визначається відношенням різниці між чисельністю населення на початок і кінець періоду (загальний приріст або загальне зменшення) до чисельності населення на початок періоду.

Чисельність населення змінюється під впливом двох чинників: природного руху та міграції. Динаміку чисельності населення можна описати з допомогою рівняння динамічного балансу:

$$S_{кр} = S_{н.р} + H - M + П - B,$$

де $S_{кр}$, $S_{н.р}$ - відповідно чисельність населення на кінець і початок року.

Абсолютні дані природного руху населення України у 2009 році

Показники	Чисельність, осіб
Народжені	512526
Померлі	706740
Природний приріст	-194214
Кількість померлих у віці до 1 р.	4802
Шлюби, одиниць	318199
Розлучення, одиниць	145439

Джерело: дані Держкомстату України

Показники кількості народжених та кількості померлих відображають зміни у чисельності населення під впливом природного руху населення. Різниця між кількістю народжених і померлих називається природним приростом і визначається за формулою:

$$ПП=N-M,$$

де ПП- природний приріст, N, M - відповідно кількість народжених та померлих за період.

Природний рух – це сукупність процесів, які призводять до змін в чисельності населення під впливом народжень і смертей. Джерелами інформації про природній рух населення є акти органів реєстрації громадського стану.

Механічний рух населення або міграція – це переміщення людей через кордони тих чи інших територій. В залежності від характеру переміщення розрізняють:

- внутрішню міграцію (міжрегіональна міграція населення);
- зовнішню міграцію (міждержавна міграція населення).

Під внутрішньою міграцією розуміють переміщення в межах країни із одного адміністративно-територіального району в інший із зміною місця проживання, із міста в інше місто, із міста в село або навпаки. Зовнішня

міграція пов'язана із перетином державного кордону. Статистика розподіляє зовнішніх мігрантів на мігрантів:

- з країнами СНД;
- з іншими країнами.

Дані про механічний рух населення отримують із даних переписних столів, органів внутрішніх справ, даних інформації сільських (селищних) та міських рад.

Сальдо міграції або механічний приріст характеризує зміну чисельності населення та обчислюється як різниця між кількістю прибулих (іммігрантів) та вибулих (емігрантів):

$$MP = P - B,$$

де МП – механічний приріст або сальдо міграції, П, В – відповідно кількість прибулих та вибулих за період.

Валова міграція характеризує обсяг міграційних потоків за рік і є сумою прибулих та вибулих та визначається за формулою:

$$VM = P + B.$$

Основні показники зовнішньої та внутрішньої міграції наведені у таблиці 2.3.

Таблиця 2.3

Міграція населення у 2009 році

(осіб)

У межах України			Зовнішня міграція		
число прибулих	число вибулих	приріст	число прибулих	число вибулих	приріст
609902	609902	х	32917	19470	13447

Джерело: дані Держкомстату України

До відносних показників відносять: загальний коефіцієнт народжуваності, загальний коефіцієнт смертності, коефіцієнт природного приросту, коефіцієнт прибуття, коефіцієнт вибуття, коефіцієнт механічного

приросту, коефіцієнт загального приросту. Для обчислення даних коефіцієнтів використовують середньорічну чисельність населення.

Загальний коефіцієнт народжуваності обчислюється відношенням загальної кількості народжених живими протягом року до середньорічної чисельності населення:

$$n = \frac{N}{S} \times 1000$$

де n – коефіцієнт народжуваності; N - кількість народжених за період; \bar{S} - середньорічна чисельність населення.

Загальний коефіцієнт смертності визначається відношенням загальної кількості померлих протягом року до середньорічної чисельності населення:

$$m = \frac{M}{S} \times 1000$$

де M - загальний коефіцієнт смертності.

Коефіцієнт природного руху характеризує збільшення (зменшення) населення в розрахунку на 1000 осіб і визначається :

$$K_m = n - m = \frac{N - M}{S} \times 1000$$

В таблиці 2.4. відображено основні показники природного руху населення України у 2009 році.

Таблиця 2.4

Відносні показники природного руху населення у 2009 році

(на 1000 жителів)

Коефіцієнти	Значення показника
народжуваності	11,1
смертності	15,3
природного приросту	-4,2
смертності дітей у віці до 1 р	9,3
шлюбності	6,9
розлучуваності	3,2

Джерело: дані Держкомстату України

Коефіцієнт життєвості обчислюється як процентне відношення кількості народжених до кількості померлих за цей період за формулою:

$$K_{жс} = \frac{N}{M} 100,$$

де $K_{жс}$ - коефіцієнт життєвості.

Загальні коефіцієнти шлюбності та розлучуваності визначаються в цілому для двох статей і характеризують кількість зареєстрованих за рік шлюбів (розлучень) у розрахунку на 1000 осіб усього населення країни або окремого регіону.

Коефіцієнт шлюбності:

$$c = \frac{C}{\bar{S}} 1000,$$

де C - кількість зареєстрованих за період шлюбів; \bar{S} - середньорічна чисельність населення.

Коефіцієнт розлучуваності:

$$d = \frac{D}{\bar{S}} 1000,$$

де D – кількість розлучень за період.

Коефіцієнт несталості шлюбів:

$$K_{нш} = \frac{D}{C} 100$$

Однак, загальні коефіцієнти шлюбності та розлучуваності не враховують частки фактичних (не зареєстрованих) шлюбів і розлучень, а також фіктивних та повторних шлюбів (розлучень) та у розрахунку його приймається усе середньорічне населення, тоді як шлюби укладаються здебільшого особами певного віку.

Тому поряд із загальними визначаються й спеціальні коефіцієнти шлюбності та розлучуваності окремо для кожної статі в розрахунку на 1000 осіб середньорічного населення шлюбоздатного віку (15 і більше років).

Спеціальний коефіцієнт народжуваності (коефіцієнт фертильності) визначається як відношення кількості народжених до середньорічної кількості жінок віком 15-49 років:

$$F = \frac{N}{S_{15-49}} 1000$$

Спеціальний коефіцієнт смертності визначають для кожної статі за формулою:

$$m' = \frac{M'}{S'} 1000,$$

де m' - спеціальний коефіцієнт смертності; M' - чисельність померлих чоловіків (жінок) за період; S' - середньорічна чисельність чоловіків (жінок).

Загальні коефіцієнти міграції (прибуття, і вибуття; рухомості та механічного приросту) обчислюють до середньорічної чисельності населення.

Коефіцієнт прибуття характеризує кількість прибулого населення на 1000 осіб середньорічного населення:

$$K_n = \frac{\Pi}{S} 1000$$

Кількість вибулого населення на 1000 осіб середньорічного населення відбиває **коефіцієнт вибуття**:

$$K_e = \frac{B}{S} 1000$$

Кількість мігрантів у середньому на 1000 населення характеризує **коефіцієнт рухомості** (валової міграції)

$$K_n = \frac{\Pi + B}{S} 1000$$

Інтенсивність зміни чисельності населення за рахунок міграції характеризує **коефіцієнт міграції**:

$$K_{mp} = K_n - K_e = \frac{\Pi - B}{S} 1000$$

Спеціальні коефіцієнти міграції визначаються для окремих контингентів або груп населення, наприклад, окремо для чоловіків та жінок; для працездатного населення, а також для тих, чий вік перевищує встановлену межу працездатності або ще не досяг її, для сільського та міського населення.

Часткові коефіцієнти міграції розраховуються окремо для кожної вікової групи мігрантів.

Коефіцієнт загального приросту враховує зміни у чисельності населення під впливом природного та механічного руху і визначається за формулою:

$$K_{zn} = K_{nn} + K_{mp}$$

2.5. Середньорічні та перспективні розрахунки чисельності населення

Чисельність населення є динамічним показником. Тому для розрахунків показників у статистиці використовують середньорічну чисельність населення.

Якщо відомі дані через нерівні проміжки часу як середньомісячна чисельність, то для розрахунку середньорічної чисельності населення (\bar{S}) використовують формулу зваженої середньої арифметичної величини:

$$\bar{S} = \frac{\sum S_i t_i}{\sum t}$$

де S_i – чисельність населення за певний період; t – показник часу.

При наявності даних про чисельність населення через рівні проміжки часу (наприклад, на початок кожного місяця або кварталу), то середньорічна чисельність населення розраховується за формулою середньої хронологічної:

$$\bar{S} = \frac{\frac{1}{2}S_1 + S_2 + \dots + \frac{1}{2}S_n}{n-1},$$

де S_1, S_2, \dots, S_n – чисельність населення на певну дату; n – кількість дат.

За наявності даних на початок і кінець року середньорічну чисельність населення можна визначити як середньоарифметичну величину із цих даних за формулою:

$$\bar{S} = \frac{S_{np} + S_{кр}}{2},$$

де $S_{np}, S_{кр}$ – чисельність населення на початок та кінець року (періоду).

Якщо необхідно обчислити середньорічну чисельність населення на основі даних на початок і кінець досить тривалого відрізка часу, і враховуючи, що зміна населення відбувається приблизно за геометричною прогресією, то середнє значення показникової функції визначають як відношення приросту чисельності населення до приросту натуральних логарифмів цієї чисельності.

Існує багато способів та видів прогнозування, під яким розуміють передбачення стану явища чи процесу на базі ретроспективних даних про минуле та сучасний стан при наявності причинно-наслідкового зв'язку між минулим та майбутнім. Основна вимога, яка висувається до будь-якого прогнозу (передбачення) є зменшення (мінімізація) помилок у відповідних оцінках. Найбільш досконалими є прогнози, які базуються на використанні методів статистичного аналізу.

Прогнозувати чисельність населення на перспективу можна на основі використання таких динамічних статистичних характеристик: середнього абсолютного приросту, середнього темпу росту та приросту населення.

Роблячи припущення про незмінність цих характеристик у майбутньому можна обчислити перспективну чисельність населення за формулами:

$$S_t = S_o + t\overline{\Delta}_t,$$

$$S_t = S_o \times \overline{T}_p^t,$$

$$S_t = S_o \times (1 + \overline{T}_{np})^t,$$

де S_o - чисельність населення на початок року (періоду); t - показник часу; $\overline{\Delta}_t$ - середньорічний абсолютний приріст; \overline{T}_p^t - середньорічний темп зростання; \overline{T}_{np} - середньорічний темп приросту.

Одним із основних завдань статистики населення є моделювання демографічного стану чи процесу на перспективу. Моделюванням визначаються прогностичні значення чисельності та складу населення (перспективні розрахунки), а також реставруються втрачені дані далекого чи близького минулого (ретроспективні розрахунки).

До перспективних розрахунків відносять обчислення очікуваної чисельності та статевовікової структури населення певного регіону. При цьому використовують метод вікових пересувань, який являє собою переміщення чисельності певної вікової групи в іншу з врахуванням ймовірності дожиття (переходу) в іншу групу:

$$S_1 = S_o P,$$

де S_1 - прогнозована чисельність населення; S_o - чисельність населення на даний час; P - ймовірність дожиття (переходу) з однієї групи в іншу.

Розрізняють короткотермінові (на міжпереписний період і стосуються чисельності й статевовікового складу населення країни та її регіонів), середньотермінові (на перспективу в 20 – 30 років і стосуються загальної чисельності населення країни) та довготермінові (перспектива 50 – 100 років і стосується лише загальної чисельності населення) розрахунки населення.

Короткотермінові перспективні розрахунки загальної чисельності населення:

$$S_1 = S_0 + \Delta e + \Delta M,$$

де S_0 - чисельність населення на початок періоду; M - кількість мігрантів.

Перспективна чисельність населення регіону в цілому розраховується за припущенням, що з усіх мігрантів лише половина братиме участь у процесі відтворення населення цього регіону, а інша половина - у другому регіоні, що прийняв мігрантів.

Важливу роль у змінах чисельності населення відіграє демографічна політика як система адміністративних, економічних пропагандистських та інших заходів, направлених на регулювання процесів відтворення населення.

Негативний вплив на відтворення населення чинять війни, які призводять до людських втрат, а також поширення голоду і хвороб.

Природний приріст залежить від ряду чинників. Серед основних можна виділити:

- рівень життя, у тому числі матеріальні умови життя людей, рівень охорони здоров'я, харчування, умови праці і побуту людей тощо;
- структуру населення (статева, вікова, шлюбна);
- спосіб життя (у місті, селищі, селі);
- зайнятість жінок у суспільному виробництві;
- національні і релігійні традиції.

Сучасними демографами виділяються два основних типи відтворення населення:

- перший, який характеризується низькими показниками народжуваності, смертності та природного приросту, стабілізацією чисельності населення та збільшенням питомої ваги людей похилого віку (країни Європи, Північної Америки, Центральної Америки, Австралія та Японія);

- другий має високий природний приріст за рахунок високої народжуваності та відносно низьких показників смертності, постійне

зростання чисельності населення, висока питома вага молодих людей (країни Африки, Латинської Америки та Азії).

Згідно концепції демографічного переходу у сучасній демографії виділяють 4 фази демографічного переходу:

I фаза – висока народжуваність при значному зменшенні смертності (високий природній приріст);

II фаза – зниження смертності та поступове зниження народжуваності (зменшення природного приросту);

III фаза – підвищення смертності під впливом старіння населення, зменшення народжуваності (незначний природній приріст);

IV фаза – вирівнювання показників народжуваності і смертності (стабілізація чисельності населення).

Значні труднощі при обчисленні перспективних прогнозів виникають тому, що демографічний перехід перебуває на різних етапах у різних країнах.

Згідно розрахунків відомих учених Б.Ц. Урланиса и В.В. Покшишевского динаміка чисельності населення світу характеризується даними (табл. 2.5).

Таблиця 2.5

Динаміка чисельності населення світу

Період	Тривалість періоду (років)	Чисельність населення на початок періоду, млн. осіб.	Середньорічний приріст населення (%)
7 000 років до нашої ери	5000	10	
2 000 років до нашої ери	2000	50	0,03
0 (нова ера)	2000	230	0,1
1 000	1000	305	0,02
1 500	500	440	0,1
1 650	150	550	0,3
1 800	150	962	0,5
1900	100	1 656	0,8
1950	50	2527	1,0
1980	30	4430	1,9
2000	20	6520	1,5

Чисельність населення країни та його окремих регіонів змінюється під впливом народжуваності, смертності та міграції. Прогнозування чисельності населення включає такі етапи:

- розрахунок перспективних показників народжуваності, смертності та міграцій за допомогою статистичних оцінок, аналогій, екстраполяції, моделювання тощо;
- розрахунок прогнозованої чисельності та статевовікової структури методом пересування вікових груп.

Достовірність отриманих результатів залежить не тільки від методики та точності обчислень, а значною мірою й від тривалості прогнозного періоду. Чим він коротший, тим точніші його результати.

Перспективні розрахунки ґрунтуються на даних переписів населення, поточного обліку, а також теоретичних моделей імовірнісного характеру (таблиць смертності населення та плідності жінок). Проте ймовірності вмерти або народити чергову дитину не є сталими у часі. Короткострокові перспективні розрахунки виконуються за припущення, що зберігається існуючий постійний режим відтворення населення на період прогнозу.

Короткотермінові перспективні розрахунки загальної чисельності населення країни (регіону) здійснюються за матеріалами останнього перепису населення та даними поточного обліку щодо природного та механічного руху населення.

У міжпереписний період чисельність населення обчислюється коригуванням чисельності за переписом на природний та механічний приріст і визначається на початок року [7, с.86]):

$$S_1 = S_0 + \Delta_e + \Delta_m,$$

де S_1 – чисельність населення на початок року; S_0 – чисельність населення за даними перепису; Δ_e – абсолютний природний приріст населення за рік; Δ_m – абсолютний механічний приріст населення за рік.

За умов збереження існуючої швидкості зміни чисельності населення протягом прогнозного періоду застосовується формула:

$$S_i = S_0 (1 + K_{\Delta}/1000)^n,$$

де n - кількість років у прогнозному періоді; K_{Δ} - середньорічний коефіцієнт загального приросту населення у проміле, який обчислюється за формулою:

$$K_{\Delta} = (\Delta_e + \Delta_m) / S * 1000,$$

де S - середньорічна чисельність населення.

Середньо- та довготермінові розрахунки здійснюються за припущення змінного режиму відтворення. Вони вимагають розуміння природи демографічних процесів, досконалого володіння статистичними методами, методами екстраполяції та інтерполяції, прогнозування, аналізу.

Термінологічний словник

Демографічний прогноз — науково обгрунтоване передбачення основних характеристик стану, рух та майбутньої демографічної ситуації.

Демографічне навантаження — співвідношення чисельності окремих демографічних поколінь.

Демографічні покоління — вікові групи населення, які різняться за участю у процесі відтворення, а саме: діти (до 14 років), батьки (15—49 років), прабатьки (50 років і старші).

Еміграція (від лат. *emigro* - виселяюсь, переселяюсь) - зміна місця проживання (добровільна або вимушена, самостійна або організована) в іншу державу на постійне або тимчасове (на тривалий термін) проживання.

Імміграція (від лат. *immigro* - вселяюсь) - переїзд (в'їзд) в країну на постійне або тимчасове (як правило, на тривалий термін) проживання громадян іншої країни.

Міграція населення (лат. migratio — переселення) — переміщення людей через кордони тих чи інших територій із зміною місця проживання на тривалий період.

Соціальний процес — послідовна зміна стану або рух елементів соціальної системи чи її підсистеми.

Питання для самоконтролю

1. Значення статистичних даних про населення для вироблення соціально-економічної політики.
2. Назвіть основні та додаткові джерела інформації про населення.
3. Які основні завдання статистичного вивчення населення?
4. Категорії населення та їх взаємозв'язок.
5. Абсолютні та відносні показники природного руху населення.
6. Механічний рух населення та його основні статистичні показники.
7. Дайте коротку характеристику стану та руху населення України.
8. Способи обчислення перспективної чисельності населення.

Тестові завдання

1. **У статистиці під населенням розуміють:**
 - а) сукупність людей, які проживають на визначеній території;
 - б) сукупність людей, об'єднаних спільними інтересами та проживанням;
 - в) сукупність людей, які пов'язані спільним побутом, взаємною відповідальністю, взаємодопомогою і наділені певними правами та обов'язками;
 - г) сукупність людей, які пов'язані спільним проживанням, взаємною відповідальністю, взаємодопомогою і наділені певними правами та обов'язками.

2. Одиницею спостереження у статистиці населення є:

- а) окрема людина;
- б) сім'я;
- в) домогосподарство;
- г) усі відповіді правильні.

3. Домогосподарство - це:

- а) сукупність людей, які пов'язані спільним побутом, взаємною відповідальністю, взаємодопомогою і наділені певними правами та обов'язками;
- б) особа або група осіб, пов'язані спільним місцем проживання, спільним бюджетом з метою забезпечення власної життєдіяльності;
- в) група осіб, які об'єднані спільним проживанням (мають одне місце реєстрації чи прописки);
- г) сукупність людей, які є відповідальними за свої дії перед законом та суспільством.

4. Під постійним населенням у статистиці розуміють:

- а) сукупність людей, які постійно проживають на даній території, незалежно від місця перебування у даний час;
- б) сукупність людей, які постійно проживають і перебувають у даний час на цій території;
- в) сукупність людей, які проживають на даній території більше 6 місяців;
- г) сукупність людей, які проживають на даній території більше 10 років.

5. Між постійним і наявним населенням існує залежність:

- а) $ПН=НН-ТП+ТВ$;
- б) $ПН=НН+ТП-ТВ$;
- в) $ПН=НН-ТП-ТВ$;
- г) $ПН=НН+ТП+ТВ$.

6. Валова міграція обчислюється як:

- а) різниця між кількістю прибулих та вибулих;
- б) сума прибулого та вибулого населення;
- в) відношення кількості прибулого населення до середньорічної чисельності населення;
- г) відношення кількості прибулого і вибулого населення до середньорічної чисельності населення.

7. Спеціальний коефіцієнт народжуваності обчислюється як:

- а) відношення загальної кількості народжених протягом року до середньорічної чисельності населення;
- б) відношення загальної кількості народжених протягом року до середньорічної чисельності жінок;
- в) відношення загальної кількості народжених протягом року до середньорічної чисельності жінок віком 15-49 років;
- г) відношення загальної кількості народжених протягом року до середньорічної чисельності жінок у зареєстрованому шлюбі.

8. Спеціальний коефіцієнт смертності визначається як:

- а) відношення загальної кількості померлих протягом року до середньорічної чисельності населення;
- б) відношення загальної кількості померлих жінок протягом року до середньорічної чисельності населення;
- в) відношення загальної кількості померлих жінок протягом року до середньорічної чисельності жінок;
- г) відношення загальної кількості померлих жінок протягом року до середньорічної чисельності чоловіків.

9. Коефіцієнт валової міграції характеризує:

- а) кількість мігрантів на 1000 осіб населення;
- б) кількість прибулих на 1000 осіб населення;
- в) кількість вибулих на 1000 осіб населення;
- г) відношення різниці між прибулими і вибулими до середньорічної чисельності населення у розрахунку на 1000 осіб.

10. Коефіцієнт механічного руху можна обчислити на основі:

- а) коефіцієнта народжуваності і смертності;
- б) коефіцієнта валової міграції і середньорічної чисельності населення;
- в) кількості прибулих та вибулих;
- г) коефіцієнтів прибуття і вибуття.

11. Формула середньої хронологічної використовується, якщо відомі дані про чисельність населення:

- а) на певні моменти часу з рівними періодами;
- б) на початок і кінець періоду;
- в) на початок кожного кварталу;
- г) у динаміці за ряд років.

12. Перспективні розрахунки чисельності населення визначаються:

- а) на період до 10 років;
- б) на перспективу 20-50 років;
- в) на перспективу 50-100 років;
- г) усі варіанти відповідей правильні.

Розв'язування типових задач

Задача 1

Визначити перспективну чисельність наявного населення на початок 2014 року, якщо чисельність постійного населення регіону на початок 2010 року 670 тис. осіб, тимчасово відсутніх 10 тис., тимчасово проживало — 5 тис. осіб. Протягом року народилося 10,3 тис. осіб, померло — 8,8 тис. осіб, механічний приріст склав 7,4 тис. осіб.

Розв'язування

Перспективну чисельність населення регіону визначаємо за формулою:

$$S' = S_o \left(1 + \frac{K_{\text{ЗАГ}}}{1000} \right)^n$$

Для визначення коефіцієнта загального приросту визначаємо чисельність наявного населення на початок та кінець 2010 р.:

$$N_{\text{П}} = 670 + 5 - 10 = 665 \text{ тис. осіб};$$

$$N_{\text{К}} = 665 + 10,3 - 8,8 + 7,4 = 673,9 \text{ тис. осіб.}$$

Абсолютний загальний приріст становить:

$$673,0 - 665,0 = 8,9 \text{ тис. осіб.}$$

$$\text{Звідси } K_{\text{ЗАГ}} = \frac{8,9 \times 1000}{(665,0 + 673,9) / 2} = 13,30 \text{ ‰}$$

Таким чином,

$$S_{\text{ПЕРСП}} = 665,0 \left(1 + \frac{13,30}{1000} \right)^4 = 700,3 \text{ тис. осіб.}$$

Задача 2

Чисельність населення регіону за рік характеризується наступними даними (тис. осіб):

•	на початок року:	
—	постійне населення	210,0
	в тому числі тимчасово відсутнє	10,0
	тимчасово проживаючі	15,0
•	протягом року:	
—	народилося	3,75
	в тому числі постійного населення	3,65
—	померло	1,45
	в тому числі постійного населення	1,30
—	прибуло на постійне проживання	5,0
—	повернулося тимчасово відсутніх	1,0

— вибуло постійного населення на постійне проживання в інші населені пункти 3,0

Визначити чисельність наявного населення на початок та кінець року, кількість постійного населення на кінець року та коефіцієнти народжуваності, смертності й природного приросту для постійного населення.

Розв'язування

1. Визначимо чисельність наявного населення на початок та кінець року, тис. осіб:

$$N_{\text{п}} = 210 + 15 - 10 = 215;$$

$$N_{\text{к}} = 215 + 3,75 - 1,45 + 5,0 + 1,0 - 3,0 = 220,3$$

2. Обчислимо кількість постійного населення на кінець року, тис. осіб:

$$P_{\text{к}} = 210 + 3,65 - 1,3 + 5,0 - 3,0 = 214,35$$

У розрахунок не включаються 1,0 тис. осіб постійного населення, що були тимчасово відсутніми.

3. Для визначення коефіцієнтів руху населення обчислимо середньорічну чисельність постійного населення, тис. осіб:

$$\bar{P} = \frac{215,0 + 220,3}{2} = 217,65 .$$

Звідси коефіцієнт народжуваності:

$$n = \frac{N}{P} \times 1000 = \frac{3,75}{217,65} \times 1000 = 17,23 \text{ ‰}.$$

$$\text{Коефіцієнт смертності } m = \frac{M}{P} \times 1000 = \frac{1,45}{217,65} \times 1000 = 6,66 \text{ ‰}.$$

Це означає, що протягом року на 1000 осіб населення народжувалося в середньому 17,23 та помирало 6,66 особи.

Коефіцієнт природного приросту для постійного населення

$$k_e = \frac{N - M}{\bar{\Pi}} \times 1000 = \frac{3,75 - 1,45}{217,65} \times 1000 = 10,57\text{‰},$$

Отже, в середньому на 1000 середньорічного населення приріст становив 10,57 осіб.

Задача 3

Визначити коефіцієнт фертильності, якщо загальний коефіцієнт народжуваності становить 12 ‰, питома вага жінок віком 15—49 років серед усього населення — 20 ‰,

Розв'язування

Загальний коефіцієнт народжуваності та коефіцієнт фертильності обчислюється за формулами:

$$n = \frac{N}{S} \cdot 1000, \quad F = \frac{N}{S_{15-49}} \cdot 1000.$$

Визначивши із них кількість народжених і прирівнявши, отримаємо:

$$n\bar{S} = F\bar{S}_{15-49}$$

Звідси,

$$F = \frac{\bar{S}n}{S_{15-49}},$$

$$F = \frac{100 \times 12}{20} = 60$$

Отже, на кожну 1000 жінок фертильного віку припадає 60 народжених.

Завдання для виконання на практичних заняттях та самопідготовки

Завдання 1. За наведеними даними визначити відносні величини координації та динаміки (тисяч):

Рік	Кількість шлюбів	Кількість розлучень
2004	8,7	4,4
2005	7,7	4,3
2006	6,2	4,0
2007	6,4	4,8
2008	7,0	4,7
2009	7,0	4,1
2010	6,8	4,2

Пояснити кожний розрахований показник та зробити висновки.

Завдання 2. Вибірковим спостереженням охоплено 100 подружніх пар. Середній вік чоловіків склав 27 років, середнє квадратичне відхилення – 7,5 років. З ймовірністю 0,954 визначити мінімальний вік одружених чоловіків.

Завдання 3. Чисельність населення адміністративного району характеризується даними, тис. осіб.

1. На початок року:

- постійне населення	120
- тимчасово відсутнє	3,5
- тимчасово присутнє	4,2

2. Протягом року:

- народилось	
серед постійного населення	2,2
у тимчасово проживаючих	0,4
- померло	
серед постійного населення	1,3
тимчасово проживаючих	0,1
- повернулось з числа тимчасово відсутніх	0,8
Вибуло постійного населення в інші населені пункти	2,3

Прибуло на постійне місце проживання 4,7

Визначити:

1. Чисельність наявного населення на початок і кінець року.
2. Чисельність постійного населення на кінець року

Завдання 4. Відомі дані про чисельність населення району, тис. осіб:

1. Чисельність населення на початок року	41
у тому числі:	
жінки віком від 15 до 49 років	11,2
2. Чисельність населення на кінець року	43
3. Протягом року:	
народилось	0,03
померло	0,24
з них дітей до 1 року	0,015

Визначити:

1. Коефіцієнти народження, смертності, природного приросту.
2. Спеціальний коефіцієнт народження.
3. Коефіцієнт дитячої смертності.
4. Коефіцієнт життєвості.

Завдання 5. Чисельність населення міста на 01.01.2010 р. становила 247 540 осіб. Протягом року народилось 4825 осіб, померло 3710. Сальдо міграції за цей період дорівнювало нулю.

Визначити:

- 1) Чисельність населення на кінець року;
- 2) середньорічну чисельність населення;
- 3) абсолютний природний приріст населення за рік.

Обчислити коефіцієнти народження, смертності, природного руху та життєвості населення.

Завдання 6. Чисельність населення міста характеризується наступними даними (тис. осіб на початок місяця):

Січень	210
Лютий	213
Березень	214
Квітень	217
Травень	219
Червень	221
Липень	219

Визначити середню чисельність населення міста за перший, другий квартал та за перше півріччя.

Завдання 7. Маємо наступні дані по адміністративному району (тис. осіб):

1. Чисельність населення на початок року	63
2. Протягом року:	
народилось	0,93
померло	0,64
укладено шлюбів	1,27
zareєстровано розлучень	1,89
прибуло	0,32
вибуло	0,26

Визначити:

1. Середньорічну чисельність населення.
2. Коефіцієнти народження, смертності, природного приросту, механічного руху, загального приросту, шлюбності та розлучуваності.
3. Спеціальний коефіцієнт народження, якщо відомо, що середня чисельність жінок фертильного віку складає 16 тисяч.

Завдання 8. Чисельність постійного населення регіону на початок року становила 410 тисяч осіб, за рік народилось 8,3 тисяч дітей у постійного населення та померло 3,32 тис. осіб.

Визначити:

1. Коефіцієнти народження, смертності, обороту та економічного відтворення населення.
2. Коефіцієнт життєвості.
3. Коефіцієнт міграції.

Завдання 9. Середня чисельність населення району у 2010 р. становила 620 тис. осіб. Протягом року народилось 6,6 тис. осіб, померло 5,6 тис. осіб. Механічного руху не зафіксовано. Визначити коефіцієнти народження, смертності, природного руху та загального приросту населення.

Завдання 10 На початок року відомі дані по населеному пункту (тис. осіб):

Наявне населення	325
Тимчасово присутнє	3,0
Тимчасово відсутнє	2,0
Протягом року	
Народилось	4,5
в тому числі серед постійного населення	4,25
Померло	4,0
в тому числі серед постійного населення	3,6
Прибуло на постійне місце проживання	5,0
Вибуло із постійного населення	2,15

Чисельність тимчасово відсутніх на кінець року зменшилось на 0,8 тис. осіб, а чисельність тимчасово відсутніх збільшилась на 0,75 тис. осіб.

Визначити:

1. Чисельність постійного населення на початок і кінець року.
2. Чисельність наявного населення на кінець року.
3. Середньорічну чисельність постійного населення.
4. Показники природного та механічного руху постійного населення.

РОЗДІЛ 3. СТАТИСТИКА РІВНЯ І ЯКОСТІ ЖИТТЯ НАСЕЛЕННЯ

3.1. Сутність категорій рівень та якість життя

Підвищення добробуту населення є однією із найважливіших завдань соціальної та економічної політики будь-якої держави. Ринкові відносини внесли кардинальні зміни у регулювання доходів, які в основному і визначають добробут людей. Насамперед зменшилась роль держави у цій сфері, збільшилась самостійність регіонів та підприємств і на перший план виступили ринкові регулятори.

Тому вироблення ефективної економічної та соціальної політики, яка б враховувала інтереси різних груп населення, дієва система зайнятості та заохочення за виконану роботу та в кінцевому результаті забезпечення достойного життя повинні бути пріоритетними у політиці держави.

Рівень життя – поняття багатогранне, яке залежить від множини різноманітних причин, починаючи від території, на якій проживає населення, і закінчуючи економічною, екологічною та політичною ситуацією у країні. У цій чи іншій мірі на рівень життя впливає демографічна ситуація, житлово-побутові умови, виробничі умови, обсяг і якість споживчої продукції і т.д. Усі найбільш значимі фактори можна об'єднати у групи:

- політичні та економічні чинники;
- соціальні чинники;
- науково-технічний прогрес;
- екологічні чинники та ін.

До основних завдань статистики вивчення рівня життя населення відносять:

- уточнення поняття рівня життя та розроблення показників для його характеристики;
- оцінка рівня життя населення та визначення її змін у динаміці;
- аналіз чинників, що впливають на динаміку рівня життя;
- виявлення проблем та перспектив підвищення життєвого рівня населення.

Термін «рівень життя» був введений Організацією Об'єднаних Націй у 1961 р., однак його кількісна характеристика до цього часу точно не визначена.

Для характеристики рівня життя вивченню підлягають:

- населення загалом;
- окремі соціальні та професійні групи;
- домогосподарства та їх доходи.

Джерелами інформації для побудови системи показників рівня життя населення є дані різних розділів державної статистики (демографічної, статистики праці, статистики цін), дані вибіркового обстеження, матеріали переписів населення.

За час існування незалежної української держави склалося досить суперечливе ставлення до поняття рівень життя. З однієї сторони зниження реальних доходів населення, ріст інфляції, зменшення споживання якісних продуктів свідчить про стійке зниження рівня життя населення з року в рік. Однак, з іншої сторони, статистичні дані про ситуацію на ринку нерухомості, купівлю автомобілів (особливо дорогих) та динаміку забезпеченості населення товарами тривалого користування свідчать на покращення добробуту українських громадян.

У сучасній науковій літературі поняття рівня життя включає три аспекти:

- добробут населення;
- накопичення людського капіталу;

- рівень людського розвитку.

Добробут населення являє собою рівень забезпечення потреб населення матеріальними та нематеріальними благами. Він визначається в абсолютному виразі та у відносному в порівнянні з стандартами або нормами, які прийняті у даному суспільстві або для даної соціальної групи. Розрізняють два якісних рівні добробуту:

- задоволення первинних потреб людини в їжі, одязі, освіті, здоров'ї, житлі в обсязі необхідному для підтримки нормальної життєдіяльності організму;
- матеріальний добробут, який дозволяє перейти до оптимального індивідуально направленою типу задоволення різноманітних потреб як сім'ї так і окремих її членів.

Поняття рівень життя можна представити на рис. 3.1.

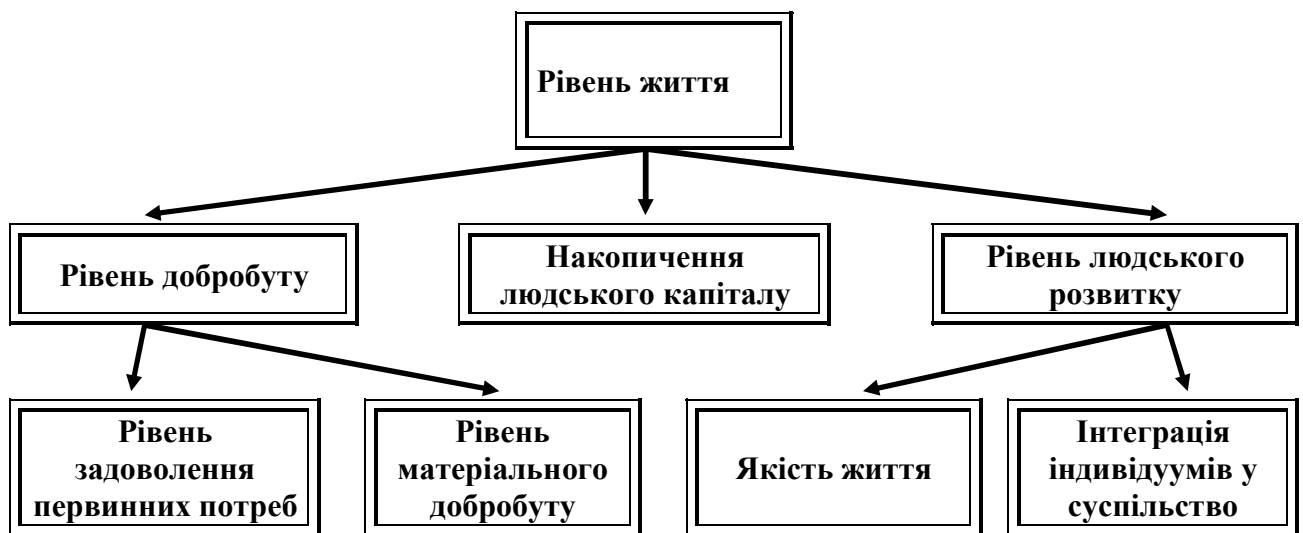

Рис. 3.1. Структура поняття рівень життя

Під накопиченням людського капіталу розуміють стан здоров'я населення, його освітній, професіональний та культурний рівень.

Рівень людського розвитку характеризує можливості реалізації людини як особистості і як окремої одиниці суспільства. До нього включають два основних елементи:

- якість життя, що включає демографічні, медичні, екологічні та інтелектуальні умови їх існування та самореалізації;
- інтеграцію певної людини у суспільство та її вплив на суспільні процеси (участь в управлінні, політичних заходах, наявність чи відсутність дискримінації окремих соціальних груп населення тощо).

Під якістю життя розуміють ступінь розвитку та повноту задоволення усього комплексу потреб та інтересів людей у різних галузях людської діяльності та поза нею. Проблема якості життя включає умови, результати та характер праці, демографічні, етнографічні та екологічні аспекти розвитку людини. Сюди відносять юридичні та політичні права та свободи, психологічні аспекти, загальноідеологічний та культурний стан.

Якість життя набагато ширше поняття, ніж рівень життя, і включає:

- чисте довкілля;
- національну та особисту безпеку;
- політичні та економічні свободи;
- інші необхідні умови, що забезпечують добробут та не піддаються кількісному вираженню.

З однієї сторони рівень життя визначається певним набором потреб у благах, з іншої сторони рівень життя обмежується можливостями задоволення цих потреб, виходячи із величини доходів, сум заробітної плати, економічної і політичної ситуації в країні тощо.

Якість життя розглядається у нерозривному зв'язку із цілями, які ставлять перед собою та пов'язана з ефективністю життя в повному розумінні цього слова, не тільки своїм особистим життям, а із своїм становищем в країні та світі, що відображається на самопочутті людей.

Оцінка якості життя проводиться як в цілому, так і для кожної її сфери.

До цих сфер відносять:

- трудове життя;
- сфера розвитку здібностей людини;
- сімейне життя;
- побут та підтримка здоров'я;
- життя непрацевдатних;
- дозвілля;
- оточуюче середовище;
- життя в екстремальних економічних умовах.

Кожна із цих сфер має свої специфічні складові елементи, які потрібно кількісно оцінити. Якщо привести їх в єдину систему, то отримаємо досить складну і громіздку структуру.

Для оцінки рівня та якості життя населення в різний час пропонувалося використовувати різні підходи та групи статистичних показників: національний дохід на душу населення; частку витрат на харчування в загальних витратах домогосподарств; відносний коефіцієнт смертності; середню тривалість життя населення; показник вільного часу.

Використання даних груп показників не позбавлене різних недоліків, які пов'язані або з розбіжностями в методології розрахунків, прийнятих у різних країнах, або з труднощами в їх інтерпретації.

Однією із спроб зробити оцінку рівня життя з допомогою набору показників, враховуючи багатовекторність даного поняття, була концепція людського розвитку НДР (Human Development Projekt). Згідно цієї концепції рівень життя визначається не тільки середньодушовим обсягом доходів і споживання, але й ступенем соціальної рівності (між соціальними групами), а також можливістю участі у процесах прийняття економічних та соціальних рішень.

Поряд із основними індикаторами рівня життя доцільно враховувати і показники, які відображають співвідношення між доходами і мінімальними нормами споживання в окремих соціальних групах:

- відношення середньої заробітної плати до прожиткового мінімуму працездатного населення;
- відношення середньої пенсії до прожиткового мінімуму пенсіонерів;
- відношення доходів 10 % найбіднішого населення до вартості мінімального споживчого набору.

3.2. Методологічні підходи до визначення якості та рівня життя

Для всебічної характеристики рівня та якості життя населення експертами ООН ще у 1978р. був розроблений варіант системи показників, що містить 12 основних груп показників, які описують:

- демографічні характеристики населення (народжуваність, смертність, захворюваність, тривалість життя і т.д.);
- санітарно-гігієнічні умови життя;
- споживання продуктів харчування;
- житлові умови і забезпеченість споживчими благами тривалого користування (автомобілі, холодильники, телевізори тощо);
- освіта і культура;
- зайнятість і умови праці;
- доходи і витрати населення;
- вартість життя і споживчі ціни;
- транспортні засоби;
- організація відпочинку, фізкультура і спорт;
- соціальне забезпечення;
- свобода людини.

Крім цього, у загальному розділі наводиться ряд інформаційних показників, необхідних для оцінки рівня та якості життя, хоча вони не є безпосередніми їх характеристиками: національний дохід; ВВП на душу населення і середньорічні темпи його зростання; обсяг і види соціального обслуговування; витрати на особисте споживання населення, їх структура і середньорічні темпи зростання; щільність населення; транспортне обслуговування населення; робота засобів зв'язку; преса й ін.

У 1997 р. на 29-й сесії Статистичної комісії ООН був затверджений мінімальний перелік національних статистичних показників для характеристики рівня життя. До нього відносяться такі показники:

- чисельність населення з поділом за статевою ознакою, віком і етнічними групами (якщо необхідно);
- середня очікувана тривалість життя при народженні з поділом за статевою ознакою;
- материнська смертність;
- частка дітей з вагою при народженні менше ніж 2,5 кг і з поділом за статевою ознакою;
- середня тривалість навчання в школі (повних років) з поділом за статевою ознакою і, якщо можливо, майновим становищем;
- валовий внутрішній продукт на душу населення;
- середньодушовий дохід домогосподарств (його рівень і склад);
- вартість мінімального продовольчого кошика, необхідного для задоволення потреб у їжі;
- частка безробітного населення з поділом за статевою ознакою;
- співвідношення зайнятої частини і загальної чисельності населення з поділом за статевою ознакою і секторами економіки;
- доступ до питної води;
- забезпечення санітарно-гігієнічними умовами життя;

- - забезпеченість житлом (кількість кімнат, крім кухні і ванної кімнати, що припадають на одну особу).

Якість життя – соціально-економічна категорія, що характеризує рівень споживання як матеріальних благ та послуг, так і задоволення духовних потреб. Сюди включають такі поняття як здоров'я, тривалість життя, екологічні умови зовнішнього середовища, житлові умови тощо. Якість життя є показником загального добробуту, що є значно ширшим від поняття рівень життя.

Термін «якість життя» (Quality of Life) використовується для оцінки загального благополуччя людей. Його широко використовують у міжнародній практиці, охороні здоров'я, політології. Якість життя не повинно підмінятись поняттям рівень життя, який базується перш за все на доходах. Стандартні індикатори якості життя включають не тільки доходи та витрати населення, але й стан зовнішнього середовища, здоров'я, освіти, відпочинок та дозвілля.

Всесвітній банк у своїх програмах боротьби із бідністю визначає бідність як низьку якість життя, тобто незадоволення основних потреб людини у їжі, воді, житлі, свободі, охороні здоров'я та зайнятості.

Спробою комплексної оцінки рівня та якості життя населення можна вважати індекс фізичної якості життя (Physical Quality of Life Index) запропонований у 70-х роках ХХ століття Девідом Морісом. Він ґрунтується на показниках очікуваної тривалості життя після досягнення 1 року, рівня дитячої смертності і поширення грамотності. За кожним із трьох показників проводиться ранжирування країн від 1 до 100, після цього зведений індекс розраховувався як середньоарифметична величини трьох окремих показників. Пізніше він був замінений індексом людського розвитку.

3.3. Індекс людського розвитку

Індекс людського розвитку HDI (Human Development Index) запропонований у 1990 році пакистанським економістом Махбубом ель Хаком і використовується з 1993 року ООН для порівняльної оцінки бідності, грамотності, освіти, середньої тривалості життя та інших показників країни і публікується у щорічному звіті з розвитку людського потенціалу. Для розрахунку індексу людського розвитку враховують три групи показників:

- показники довголіття;
- рівень освіти та писемності;
- рівень життя, який оцінюється на основі величини ВВП на душу населення у рік за паритетом купівельної спроможності.

У загальному вигляді індекс обчислюється як середня арифметична із трьох складових індексів: індексу тривалості життя $I_{m.ж}$, індексу рівня освіченості I_o та індексу скорегованого реального ВВП на душу населення $I_{рж}$ за наступною формулою:

$$ІЛР = \frac{I_{m.ж} + I_o + I_{рж}}{3}$$

Перша складова індексу людського розвитку - індекс тривалості життя ($I_{m.ж}$) обчислюється за формулою:

$$I_{m.ж} = \frac{x_i - x_{\min}}{x_{\max} - x_{\min}},$$

де x_i - очікувана тривалість життя населення при народженні і-тої території (країни); x_{\max} - максимальне значення тривалості життя; x_{\min} - мінімальне значення даного показника.

Слід відмітити, що максимальне та мінімальне значення очікуваної тривалості життя визначається не за даними генеральної сукупності, а приймається як постійна величина ($x_{\max} = 85$, $x_{\min} = 25$).

Наступною складовою індексу людського розвитку є індекс освіченості, який обчислюється на основі двох індексів:

- індексу грамотності дорослого населення (I_{gp});
- індексу сукупної частки учнів та студентів у загальній чисельності населення віком від 6 до 22 років включно ($I_{d.gp}$).

При розрахунку індексу освіченості зазначені індекси беруться із ваговими коефіцієнтами і обчислюються за формулою:

$$I_{oc} = \frac{2I_{gp} + I_{d.gp}}{3}$$

Максимальне і мінімальне значення індексів грамотності та сукупної частки приймається відповідно за 100 % та 0%.

Для розрахунку індексу скорегованого реального ВВП на душу населення $I_{pжс}$ використовується логарифмічне нормування за десятковим логарифмом. Це дозволяє зменшити вплив високих доходів у розвинутих країнах на значення даного індексу. Індекс скорегованого реального ВВП на душу населення обчислюється за формулою:

$$I_{pжс} = \frac{\lg x_i - \lg x_{\min}}{\lg x_{\max} - \lg x_{\min}}$$

де x_i - скорегований реальний ВВП у розрахунку на рік за паритетом купівельної спроможності на душу населення і-тої території (країни); x_{\max} - максимальне значення даного показника, яке приймається на рівні 40000 доларів на рік; x_{\min} - мінімальне значення даного показника, прийняте за 100 доларів на рік.

У звіті ООН «Про розвиток людського потенціалу» висвітлюються дані країн у спадному порядку за значенням індексу людського розвитку. Україна у 2009 р. опинилась на 85 місці (у 2001 р. – на 78, у 2003 р. – на 77, у 2006 р. – на 76). Очолили список Норвегія, Австралія та Ісландія. Найближчі сусіди Російська федерація на 71 місці, Білорусь на 68, Польща на 41, Молдова на 117. Завершують список із 182 країн Сієра Леоне, Афганістан та Нігер [101].

Альтернативним до Індексу людського розвитку є Індекс бідності, розроблений ООН для оцінки якості життя населення в будь-якій країні.

Крім індексу людського розвитку, у міжнародній та національній практиці дослідження рівня та умов життя використовуються інші індикатори, які складаються із різних показників залежно від мети дослідження. Це можуть бути показники житлових умов, стану навколишнього середовища, рівня доходів, стану злочинності, доступності цін тощо.

Використовуючи досвід застосування індексу людського розвитку фахівці Державного комітету статистики України розробили національну методику побудови регіональних індексів людського розвитку. Вона базується на обчисленні 94 показників, які об'єднані у 9 груп, що характеризують:

- 1) демографічну ситуацію в країні та в регіонах:
 - кількість населення;
 - міське, сільське населення;
 - природний щорічний приріст (скорочення) населення;
 - очікувану тривалість життя при народженні;
 - індекс очікуваної тривалості життя;
 - демографічне навантаження населення працездатного віку (%) — це відношення кількості населення у віці 0—15 років та пенсійного віку до населення у працездатному віці;
 - інше.

2) стан ринку праці:

- рівень зайнятості та безробіття;
- жіночу робочу силу;
- частку безробітних жінок;
- середню заробітну плату жінок у відсотках до зарплати чоловіків

(у держсекторі);

- інше.

3) рівень життя населення:

- ВВП на душу населення;
- індекс споживчих цін;
- децильний коефіцієнт диференціації доходів;
- кількість куплених радіоприймачів, телевізорів на 1000 жителів;
- кількість телефонів на 100 помешкань;
- інше.

4) житлові умови:

- загальну площу житлового фонду;
- житлову площу на душу населення;
- рівень та динаміка оплати житлово-комунальних послуг;
- інше.

5) охорону здоров'я та рівень здоров'я населення:

- державні витрати на охорону здоров'я у відсотках до ВВП;
- кількість населення в розрахунку на одного лікаря;
- материнську смертність на 1000 новонароджених;
- споживання алкогольних та тютюнових виробів на душу

населення;

- інше.

6) рівень освіти:

- державні витрати на освіту у відсотках до ВВП;
- рівень грамотності дорослого населення;

- індекс досягнутого рівня освіти — середньої, неповної вищої, вищої;
- сукупну частку учнів — частку осіб, які навчаються у закладах освіти серед населення відповідної вікової групи;
- приймання до вищої школи (у т. ч. на стаціонар) — частка осіб, які вступили до вищих навчальних закладів усіх рівнів акредитації (I—IV) серед населення віком 15—18 років;
- інше.

7) соціальне середовище:

- щорічне відвідування закладів культури та мистецтва на одного жителя;
- разовий тираж газет на 100 жителів;
- видання книжок (одиниць на 100 тис. населення);
- криміногенну ситуацію: кількість осіб, які загинули внаслідок злочинів; частка підлітків серед злочинців; злочинність, пов'язана з наркотичними засобами (на 100 тис. населення); самогубства на 100 тис. населення;
- інше.

8) фінансування основних галузей, які забезпечують людський розвиток;

9) екологічну ситуацію:

- викиди шкідливих речовин у навколишнє середовище;
- інше.

Серед індексів, які характеризують якість та рівень життя певний інтерес представляють Світовий індекс щастя та Індекс фруктового морозива.

Світовий індекс щастя (Happy Planet Index), запропонований у 2006 році, є унікальним, так як до його складу було введено екологічний показник. У результаті цього домінують у ньому не європейські та

північноамериканські країни, а очолили список Коста-Ріка, Домініканська республіка, Ямайка (2009 р.).

Досить цікавим є «індекс фруктового морозива» як міра якості життя. Запропонований Кетріном Остін Фіттсом індекс обчислюється як відсоток людей, які вважають, що їх дитина може прогулятись до найближчих місць, купити морозиво і щасливо повернутись додому.

Рівень життя являє собою один із найважливіших соціально-економічних категорій, який показує місце людини у суспільстві, ступінь та можливості його розвитку. Під поняттям «рівень життя» найчастіше розуміють ступінь задоволення соціальних, матеріальних, фізичних та духовних потреб людини. Рівень життя є процесом динамічним, що залежить, в першу чергу, від суспільного розвитку. Підвищення добробуту населення, а отже і рівня його життя є пріоритетним напрямом розвитку демократичного суспільства. За показниками рівня життя населення можна робити певні висновки щодо економічного розвитку суспільства та його соціалізації.

3.4. Показники рівня життя населення

Законами України встановлені мінімальна заробітна плата та мінімальні ставки компенсаційних доплат (за роботу в несприятливих, шкідливих і небезпечних умовах) залежно від стану економічного розвитку країни, досягнутого рівня продуктивності праці, середньої заробітної плати, розміру мінімального споживчого бюджету. Також встановлюються норми оплати праці, визначено гарантії оплати щорічних відпусток, єдині тарифні умови оплати праці робітників і службовців за загальними професіями та посадами, порядок затвердження коефіцієнтів співвідношень мінімальної заробітної плати і мінімальних тарифних ставок.

Для характеристики рівня життя населення у соціальній статистиці використовують такі поняття та терміни: доходи і витрати населення, мінімальна та середня заробітна плата, прожитковий мінімум.

При вивченні рівня життя населення основну увагу приділяють показникам доходів і витрат населення. Адже доходи є головним джерелом задоволення матеріальних та духовних потреб людини.

В Україні прожитковий мінімум розраховується нормативним методом окремо для таких соціальних та демографічних груп населення: дітей віком до 6 років, дітей віком від 6 до 18 років, працездатних осіб та осіб, які втратили працездатність.

Прожитковий мінімум є основним соціальним стандартом, який використовується для загальної оцінки рівня життя населення і є основою для розробки та реалізації державних соціальних програм. Доходи менші за величину прожиткового мінімуму є підставою для віднесення до бідного населення та надання дотацій і субсидій.

Законом України «Про встановлення прожиткового мінімуму та мінімальної заробітної плати» від 20.10.2009 р. № 1646 VI та Законом України «Про державний бюджет на 2010 рік» вирівняно мінімальну заробітну плату із рівнем, який вважається мінімальним, для того, щоб прожити місяць, і встановлено у таких розмірах (табл. 3.1).

Прожитковий мінімум – це вартісна величина продуктів харчування та мінімального набору непродовольчих товарів і набору послуг, якими забезпечується нормальне функціонування організму людини, збереження його здоров'я, а також для задоволення основних необхідних соціальних та культурних потреб.

Продовольчий кошик - це набір продуктів для харчування однієї людини у місяць з врахуванням нормативів фізіологічної потреби організму людини в продуктах харчування, виходячи з їх хімічного складу

та енергетичної цінності та з урахуванням рекомендацій Всесвітньої організації охорони здоров'я.

Таблиця 3.1

Розмір мінімальної заробітної плати та прожиткового мінімуму громадян

Дата введення у дію	з 1.01.10 р.	з 1.04.10 р.	з 1.07.10 р.	з 1.10.10 р.	з 1.12.10 р.
Розмір мінімальної заробітної плати, грн.	869	884	888	907	922
Величина прожиткового мінімуму, грн.:					
загальний показник	825	839	843	861	875
для дітей віком до 6 років	755	767	771	787	799
для дітей віком від 6 до 18 років	901	917	921	941	957
для працездатних осіб	869	884	888	907	922
для осіб, які втратили працездатність	695	706	709	723	734

Набір непродовольчих товарів формується з використанням нормативів забезпечення засобами гігієни, медикаментозними засобами, засобами захисту організму людини від впливу навколишнього середовища, а також засобами для влаштування побуту.

До набору послуг включаються житлово-комунальні, транспортні, побутові послуги, послуги зв'язку, закладів культури, освіти, охорони здоров'я та інші.

Набори продовольчих, непродовольчих товарів та послуг складаються з урахуванням особливостей потреб осіб, які належать до різних соціальних і демографічних груп населення.

Світова практика має багато різних варіантів визначення прожиткового мінімуму: статистичний, соціологічний, нормативний, ресурсний, комбінований тощо.

При визначенні розміру прожиткового мінімуму враховується, в першу чергу, стан економіки країни та наповнення дохідної частини бюджету і ряд соціальних, правових чинників: рівень заробітної плати в країні, дотримання міжнародних договорів і правових актів щодо забезпечення прав та свобод людей.

В загальному розумінні під бідністю розуміють нестачу необхідних для здорового існування благ та умов для відтворення та всебічного розвитку людини. Проблема бідності гостро постає головним чином через байдуже відношення влади та багатой частини суспільства по відношенню до решти суспільства.

Мінімальна заробітна плата — визначена законом нижня межа заробітної плати за просту, некваліфіковану працю. Мінімальна заробітна плата є державною соціальною гарантією, обов'язковою на всій території України для підприємств, установ, організацій усіх форм власності і господарювання та фізичних осіб.

Іншим важливим показником, який характеризує рівень життя населення є **середня заробітна плата**. Динаміка цього показника відображена у таблиці 3.2.

Таблиця 3.2

Середня заробітна плата по Україні

Рік	2005	2006	2007	2008	2009
Розмір середньої заробітної плати, грн.	806	1041	1351	1806	1906

Джерело: дані Держкомстату України.

Для забезпечення досягнення необхідних європейських соціальних стандартів необхідно забезпечити питому вагу оплати праці у ВВП на рівні

55-65 %, а співвідношення мінімальної заробітної плати до середньої не менше 55 %. За даними міжнародної комісії, створеної з ініціативи Ради Європи, справедливою вважається мінімальна заробітна плата на рівні 68 % від середньої заробітної плати.

Таблиця 3.3

Середньомісячна заробітна плата за видами економічної діяльності у 2009 році

(в розрахунку на одного штатного працівника, грн.)

Вид діяльності	Сума
Сільське господарство, мисливство та пов'язані з ним послуги	1206
Лісове господарство та пов'язані з ним послуги	1341
Рибальство, рибництво	1028
Промисловість	2117
Будівництво	1511
Торгівля; ремонт автомобілів, побутових виробів та предметів особистого вжитку	1565
Діяльність готелів та ресторанів	1267
Діяльність транспорту та зв'язку	2409
діяльність наземного транспорту	2126
діяльність водного транспорту	2421
діяльність авіаційного транспорту	5106
додаткові транспортні послуги та допоміжні операції	2637
діяльність пошти та зв'язку	2240
Фінансова діяльність	4038
Операції з нерухомим майном, оренда, інжиніринг та надання послуг підприємцям	2231
з них дослідження і розробки	2556
Державне управління	2513
Освіта	1611
Охорона здоров'я та надання соціальної допомоги	1307
Надання комунальних та індивідуальних послуг; діяльність у сфері культури та спорту	1783
з них діяльність у сфері культури та спорту, відпочинку та розваг	1870

Джерело: дані Держкомстату України.

За даними Держкомстату, середньомісячна заробітна плата за підсумками 2009 року виросла на 5,5% у порівнянні з 2008 роком і склала 1906 грн. на одного штатного працівника. Найвищий рівень зафіксовано у м. Києві (3161 грн.) та Донецькій області (2116 грн.), найменший у

Тернопільській (1412 грн.), Волинській (1427 грн.) та Чернігівській областях (1465 грн.).

Заборгованість з виплати заробітної плати – це сума своєчасно невиконаної заробітної плати всім категоріям працівників. До них відносять штатних працівників, сумісників та працюючих за договорами і звільнених працівників. Заборгована виплата включає усі нарахунки як у грошовій так і в натуральній формі, що належить до виплати, за винятком обов'язкових утримань (податок на доходи з фізичних осіб та сума зборів на загальнообов'язкове державне соціальне страхування, що сплачує працівник). Заборгованою вважається виплата, яка не виплачена до 1-го числа місяця, наступного за звітним.

Таблиця 3.4

**Стан заборгованості із виплати заробітної плати в Україні
за 2005 - 2010 роки**

(станом на 1 січня, млн. грн.)

Рік	2005	2006	2007	2008	2009	2010
Сума	1111,2	960,3	806,4	668,7	1188,7	1473,3

Джерело: дані Держкомстату України.

Заборгованість з виплати заробітної плати може утворюватися за рахунок власних коштів підприємства, місцевого та Державного бюджетів. За структурою заборгованості найбільша частка боргів припадає на промисловість, будівництво, операції з нерухомим майном та діяльність транспорту і зв'язку.

Термінологічний словник

Добробут є комплексною оцінкою усіх аспектів життєдіяльності людини, що відображає прожитий період її життя.

Заробітна плата - це винагорода, обчислена, як правило, у грошовому виразі, яку власник або уповноважений ним орган виплачує працівникові за виконану ним роботу, яка залежить від складності та умов виконуваної роботи, професійно-ділових якостей працівника, результатів його праці та господарської діяльності підприємства, установи, організації і максимальним розміром не обмежується.

Індекс розвитку людського потенціалу (ІРЛП, англ. Human Development Index, HDI) — комплексний показник для порівняльної оцінки рівня життя (бідності, грамотності, освіти, середньої тривалості життя).

Мінімальна заробітна плата — граничний розмір заробітної плати за просту, некваліфіковану працю, нижче якого не може провадитися оплата за виконану працівником місячну, а також погодинну норму праці.

Паритет купівельної спроможності (ПКС; англ. purchasing power parity, PPP) — купівельна спроможність деякої суми на одному ринку купівельній спроможності цієї ж суми на ринку іншої країни.

Рівень життя — комплексна оцінка економічного добробуту населення, основними показниками в якому є реальний доход на душу населення та кількість населення за межею бідності.

Середня заробітна плата (підприємства, установи, галузі) – економічний показник, який характеризує розмір нарахованої заробітної плати, яка припадає на одного працівника і визначається поділом загальної суми нарахованої заробітної плати на середню чисельність працівників.

Соціальні індикатори — система показників для аналізу стану соціальної сфери суспільства та ефективності ведення соціальної політики.

Якість життя — ступінь задоволення матеріальних, культурних і духовних потреб людини, який визначається порівнянням фактичного рівня задоволення потреб із базовим.

Питання для самоконтролю

1. Розкрийте суть понять рівень та якість життя.
2. Основні джерела інформації статистики рівня життя.
3. Роль Статистичної комісії ООН у підходах до вивчення рівня та якості життя.
4. Системи показників для вивчення рівня життя.
5. Методика обчислення індексу людського розвитку.
6. Особливості національної методики обчислення індексу людського розвитку.
7. Поняття прожиткового мінімуму, його структура.
8. Визначення та значення мінімальної та середньої заробітної плати.
9. Охарактеризуйте показник середньої заробітної плати у динаміці та у регіональному розрізі.
10. Поняття заборгованості із заробітної плати.

Тестові завдання

- 1. Рівень життя визначається на основі:**
 - а) показників тривалості життя;
 - б) показників доходів та структури витрат;
 - в) національного доходу на душу населення за паритетом купівельної спроможності;
 - г) системи статистичних показників.
- 2. Індекс фізичної якості життя передбачав отримання комплексної оцінки про рівень життя на основі показників:**
 - а) тривалості життя, рівня дитячої смертності та грамотності;
 - б) рівня злочинності, величини доходів, рівня освіти;
 - в) рівня доходів на душу населення за паритетом купівельної спроможності, тривалості життя та грамотності;
 - г) довголіття, освіти та писемності і рівня життя.

3. Індекс людського розвитку включає у себе розрахунок таких показників:

- а) довголіття, освіти та писемності і величини ВВП на душу населення за паритетом купівельної спроможності;
- б) тривалості життя, рівня дитячої смертності та грамотності;
- в) тривалості життя, стану навколишнього середовища, рівня доходів;
- г) тривалості життя, коефіцієнта природного приросту та рівня освіти.

4. За значенням індексу людського розвитку Україна посідає місце у:

- а) першій десятці;
- б) першій двадцятці;
- в) входить до перших п'ятдесят країн;
- г) входить до сотні країн.

5. Світовий індекс щастя є особливим завдяки включенню до його складу:

- а) показника злочинності;
- б) показника житлових умов населення;
- в) екологічного показника;
- г) показника зайнятості і безробіття населення.

6. Прожитковий мінімум в Україні розраховують окремо для:

- а) працюючих і безробітних;
- б) чоловіків і жінок;
- в) дітей віком до 14 років, осіб віком від 14 до 60 (55) років, та осіб пенсійного віку;
- г) дітей віком до 6 років, дітей віком від 6 до 18 років, працездатних осіб та осіб, які втратили працездатність.

7. Мінімальна заробітна плата - це:

- а) мінімальна сума заробітної плати, яка визначається роботодавцем;
- б) розрахункова величина, яка обчислюється для держави в цілому, за регіонами, галузями зайнятості та окремими соціальними групами населення;
- в) соціальна гарантія, сума якої визначається державою;
- г) сума заробітної плати, з якої не сплачуються податки.

8. Вкажіть на правильне визначення прожиткового мінімуму:

- а) вартість мінімального набору послуг, необхідних для нормальної життєдіяльності людини;
- б) вартість мінімального набору продуктів харчування, необхідного для нормальної життєдіяльності людини;
- в) вартість мінімального набору продуктів харчування, непродовольчих товарів та послуг, необхідних для нормальної життєдіяльності людини;
- г) вартість мінімального набору продуктів харчування, непродовольчих товарів, необхідних для нормальної життєдіяльності людини.

9. Продовольчий кошик представляє собою:

- а) вартість продуктів харчування, непродовольчих товарів, необхідних для нормальної життєдіяльності людини;
- б) набір продуктів, необхідних для харчування однієї людини у місяць;
- в) вартість продуктів харчування, необхідних для харчування однієї людини у рік;
- г) вартість продуктів харчування, необхідних для харчування однієї людини у день.

10. Методи визначення прожиткового мінімуму:

- а) статистичний і ресурсний;
- б) соціологічний і нормативний;
- в) статистичний, ресурсний, соціологічний, комбінований;
- г) можуть використовуватись усі зазначені.

Розв'язування типових задач

Задача 1.

За наведеними даними обчислити індекс людського розвитку для кожної області, провести ранжування та зробити висновки (граничний ВВП на душу населення — 6200 дол. ПКС).

Область	Очікувана тривалість життя при народженні, років	Грамотність серед дорослого населення, %	Сукупна частка учнів, %	Реальний ВВП на душу населення, дол. ПКС
Закарпатська	69,7	96,6	96,5	3100
Івано-Франківська	67,4	98,4	97,2	3169
Львівська	65,8	99,6	99,5	3245
Тернопільська	68,8	99,5	98,8	3024

Розв'язування

Для обчислення всіх перелічених індексів використовується узагальнюючий індекс $I = \frac{X_{\phi} - X_{\min}}{X_{\max} - X_{\min}}$.

Індекс людського розвитку розраховується як середня арифметична зі стандартизованих показників, що входять до його складу:

$$I_{\text{ЛР}} = \frac{I_{\text{Д}} + I_{\text{ОС}} + I_{\text{РЖ}}}{3},$$

де $I_{\text{Д}}$ — індекс очікуваного довголіття; $I_{\text{ОС}}$ — індекс рівня освіти; $I_{\text{РЖ}}$ — індекс рівня життя.

При цьому стандартизовані показники (I_D , I_{OC} , $I_{РЖ}$) обчислюються за формулою:

$$I = \frac{X_{\phi} - X_{\min}}{X_{\max} - X_{\min}},$$

де X_{ϕ} — фактичне значення показника;

X_{\min} , X_{\max} — відповідно мінімальне та максимальне значення цього коефіцієнта, які прийнято за еталон у міжнародній практиці.

Так, для Закарпатської області:

-для розрахунку індексу рівня освіти I_{OC} обчислимо $I_{ГР}$ і $I_{УЧ}$:

$$I_{ГР} = \frac{96,6 - 0}{100 - 0} = 0,966; \quad I_{УЧ} = \frac{97,4 - 0}{100 - 0} = 0,974,$$

Звідси,

$$I_{OC} = \frac{2}{3} \times 0,966 + \frac{1}{3} \times 0,974 = 0,969$$

Індекс очікуваного довголіття:

$$I_D = \frac{69,7 - 25}{85 - 25} = 0,745$$

Індекс рівня життя

$$I_{РЖ} = \frac{3100 - 100}{6200 - 100} = 0,492$$

Звідси, індекс людського розвитку для Закарпатської області становитиме:

$$I_{ЛР} = \frac{0,969 + 0,745 + 0,492}{3} = 0,735$$

Аналогічно проводимо розрахунки для інших областей і заповнюємо таблицю.

Область	Індекс рівня освіти	Індекс очікуваного довголіття	Індекс рівня життя	Індекс людського розвитку	Ранги
Закарпатська	0,969	0,745	0,492	0,735	2
Івано-Франківська	0,980	0,745	0,503	0,743	1
Львівська	0,996	0,680	0,516	0,731	3
Тернопільська	0,966	0,680	0,479	0,725	4

Отже, за індексом людського розвитку перше місце посіла Івано-Франківська область, друге Закарпатська, третє і четверте – відповідно Львівська і Тернопільська області.

Завдання для виконання на практичних заняттях та самопідготовки

Завдання 1. За наведеними даними визначити індекси купівельної спроможності, номінальної та реальної заробітної плати.

Місяць	Середня заробітна плата одного працюючого, грн.	Зміна споживчих цін, %
Січень	1146	+ 4,8
Лютий	1284	+3,5

Завдання 2. За наведеними даними визначити середній фактичний товарообіг на одного продавця по трьох магазинах загалом та середній відсоток виконання плану.

Магазин	Фактичний товарооборот звітного періоду, тис. грн.		Відсоток виконання плану з товарообороту
	Всього	в середньому на одного продавця	
№1	1400	200	103
№2	2300	230	110
№3	1900	190	108

Вказати, які види середніх застосовувались та зробити висновки.

Завдання 3. Рівень прожиткового мінімуму у 2009 р. складав:

січень	березень	травень	липень	вересень	листопад	грудень
786	794	807	912	934	956	982

Визначити середні темпи росту та приросту прожиткового мінімуму за вказаний період.

Завдання 4. Маємо дані по галузях економіки:

Галузі	Базисний період		Звітний період	
	Чисельність працюючих, осіб	Середня заробітна плата, грн.	Чисельність працюючих, осіб	Середня заробітна плата, грн.
Сільське господарство	150	1500	120	1650
Промисловість	100	3100	130	3300
Будівництво	250	2500	240	2900

Визначити:

1. Індивідуальні індекси заробітної плати.
2. Індекси заробітної плати змінного, постійного складу та структурних зрушень.
3. Абсолютну зміну фонду оплати праці всього та за рахунок окремих факторів.

Завдання 5. Дані по реалізацію продукції одним із продуктових магазинів міста:

Товарна група	Товарообіг за другий квартал (тис. грн.)	Індивідуальні індекси цін
Хліб та хлібобулочні вироби	1210	1,07
М'ясо та м'ясопродукти	530	1,05
Риба та морепродукти	217	0,95
Овочі та фрукти	629	1,18

Визначити:

1. Загальний індекс цін та абсолютну зміну економії (перевитрат) населення за рахунок зміни цін.
2. Загальний індекс фізичного обсягу, якщо відомо, що товарообіг зріс на 20 % у фактичних цінах.

РОЗДІЛ 4. СТАТИСТИКА ДОХОДІВ І ВИТРАТ НАСЕЛЕННЯ

4.1. Завдання статистичного вивчення доходів і витрат населення

Згідно системи національних рахунків на макrorівні виділяють такі доходи домогосподарств: первинні, наявні, скориговані наявні. Вивчення макроекономічних показників дає лише загальне уявлення про обсяги та механізми утворення їх. Тому для соціальної статистики значний інтерес представляють вивчення та аналіз розподілу доходів і витрат у самому суспільстві.

Доходи населення представляють собою обсяг нарахованих в грошовій та натуральній формі: заробітної плати, прибутку та змішаного доходу, одержаних доходів від власності, соціальної допомоги та інших поточних трансфертів.

Під **наявним доходом** населення розуміють найбільший обсяг грошових доходів, які призначені для використання домашніми господарствами на придбання споживчих товарів та оплату послуг, а саме: оплата праці, прибуток, змішаний дохід, сальдо доходів від власності, соціальні допомоги, інші одержані поточні трансферти в грошовій формі за виключенням сплачених, зокрема поточних податків на доходи та майно. **Наявний дохід**, який скоригований на індекс споживчих цін, відображає **реальний наявний дохід** населення.

Витрати та заощадження населення включають: витрати на придбання товарів та послуг; сплачені доходи від власності, поточні податки на доходи, майно та інші поточні трансферти; нагромадження основного капіталу та

матеріальних оборотних коштів, а також приріст фінансових активів у вигляді заощаджень у вкладях, в іноземній валюті тощо.

До основних завдань статистики доходів і витрат населення та домашніх господарств належать:

- визначення розміру та структури доходів і витрат населення, домашніх господарств;
- аналіз диференціації грошових доходів і витрат у різних категоріях населення;
- вивчення змін у структурі доходів і витрат в динаміці;
- виявлення впливу розміру доходів населення на споживання та інші соціально-економічні явища;
- прогнозування доходів, витрат та споживання населення;
- вивчення впливу розміру доходу на споживання та інші соціально-економічні показники;
- дослідження масштабів, глибини та поширення бідності.

Основними джерелами даних про доходи і витрати населення є дані державної статистики. Державна статистична служба отримує інформацію безпосередньо від населення та домогосподарств у процесі проведення вибіркового спостереження домашніх господарств та від підзвітних підприємств, організацій. Крім того, можуть проводитись періодичні обстеження для вивчення заборгованості (затримки) по заробітній платі, для вивчення диференціації у її розмірах тощо.

З 1 січня 1999 р. Державним комітетом статистики України запроваджено вибіркоче обстеження умов домогосподарств.

З 2007 року вивченню підлягають показники грошових та загальних доходів (грошових доходів із врахуванням вартісної оцінки надходжень з особистого підсобного господарства, а також суми пільг та субсидій отриманих від держави, організацій, підприємств, допомоги від родичів та інших осіб). У 1999-2006 рр. використовувались показники грошових та

сукупних витрат. Вивчення цих показників обумовлено перевищенням рівнів доходів домогосподарств над рівнем їх сукупних витрат і тому показники доходів в даний час почали більш наглядно відображати стан добробуту домогосподарств.

Слід зазначити, що дані про доходи населення не в повній мірі відображають реальну ситуацію через наявність джерел доходів населення у тіньовій сфері, значним інтервалом часу у деяких випадках, між здійсненою діяльністю та виплатою, а також невраховані виплати населенню у натуральній формі.

4.2. Показники доходів і витрат

У соціальній статистиці для характеристики доходів використовують наступні показники: сукупний доход, середньодушовий доход, середня заробітна плата, середній розмір пенсії, стипендії, величина доходів у реальному вираженні.

Доходи населення включають грошові і натуральні доходи. Грошові доходи формуються за рахунок:

- оплати праці працівників;
- виплат із соціальних фондів (соціальних трансфертів);
- підприємницьких доходів;
- доходів від власності;
- доходів від особистого підсобного господарства та індивідуальної трудової діяльності;
- інших доходів (аліментів, гонорарів, благодійної допомоги тощо).

Найвищу питому вагу у доходах населення складає оплата праці, яка являє собою винагороду за виконану роботу, а також оплата відпусток, святкових днів та іншого невідпрацьованого часу відповідно до трудового

законодавства і колективних договорів. Окрім того, до цієї статті доходів відносять стимулюючі доплати і надбавки, премії й одноразові заохочувальні виплати, компенсаційні виплати, пов'язані з режимом роботи й умовами праці тощо. Оскільки заробітна плата є основним джерелом доходів, тому розмір та регулярність її виплат найбільшою мірою визначає рівень життя населення, особливо з низькими доходами.

До соціальних трансфертів належать пенсії, соціальна допомога, стипендії, страхові компенсації, відшкодування витрат інвалідам, відшкодування збитків репресованим громадянам.

Дохід від підприємницької діяльності являє собою винагороду підприємцю за виконання ним своїх функцій, який формується за рахунок частини прибутку, що залишається у розпорядженні підприємця після виплати відсотків за кредит і повністю залежить від ефективності господарювання.

Доходи населення від власності включають:

- відсотки закладами вкладникам кредитних організацій та банків;
- виплати доходу за державними та іншими цінними паперами Держбанком і кредитними організаціями;
- завчасну компенсацію закладами громадян;
- доходи населення від продажу нерухомості на вторинному ринку житла.

Розрізняють доходи номінальні і реальні.

Номінальні доходи — це величина нарахованих виплат і натуральних видач. **Реальні доходи** — це номінальні доходи, скориговані на зміни цін на товари і тарифи на послуги. Індекс споживчих цін впливає на купівельну спроможність номінальних доходів населення:

$$D_p = \frac{D_k}{I_c},$$

де D_r — доходи реальні; D_n — доходи номінальні; I_c — індекс споживчих цін.

Так, за даними Держкомстату, витрати домогосподарств на тютюнові вироби та алкогольні напої (3,2% сукупних витрат) значно перевищують витрати домогосподарств на освіту (1,3% сукупних витрат).

Для вивчення доходів і витрат домогосподарств використовують показник середнього розміру домогосподарства, який визначається як частка від ділення загальної чисельності населення на кількість домогосподарств. У статистиці виділяють домогосподарства, що складаються з однієї, двох, трьох та чотирьох і більше осіб.

При вивченні доходів домогосподарств розрізняють грошові доходи, загальні доходи та сукупні ресурси. Грошові доходи включають усі грошові надходження та натуральні (у грошовій оцінці) надходження. Сюди відносять оплату праці (за мінусом податку на доходи фізичних осіб та обов'язкових відрахувань), доходи від самозайнятості та підприємницької діяльності, доходи у вигляді відсотків, дивідендів, продажу акцій, цінних паперів, нерухомості, продажу особистого та підсобного майна, продукції, а також пенсії, стипендії, соціальні допомоги, грошові допомоги від родичів та інші грошові надходження.

Загальні доходи домогосподарства складаються із грошових доходів та вартості спожитих продуктів, отриманих з особистого підсобного господарства, а також отримані безготівкові пільги та субсидії на оплату послуг, електроенергії, палива, на оплату телефону, проїзду у транспорті, пільги наданих туристичних путівок, путівок на бази відпочинку, вартість отриманих безкоштовно від родичів та інших осіб продовольчих товарів.

Сукупні ресурси домогосподарства включають загальні доходи та суми використаних заощаджень в обстежуваному періоді, збільшення суми використаних заощаджень в обстежуваному періоді, збільшення суми позик, кредитів, боргів, взятих домогосподарством і суми повернутих боргів

домогосподарству. Сукупні ресурси домогосподарства характеризують сукупні потенційні ресурси в обстежуваному періоді незалежно від джерел надходження (табл. 4.1).

Таблиця 4.1

Структура сукупних ресурсів

	2000	2005	2006	2007	2008	2009
Сукупні ресурси в середньому за місяць у розрахунку на одне домогосподарство, грн.	422,9	1321,4	1611,7	2012,1	2892,8	3015,3
Структура сукупних ресурсів домогосподарств						
Грошові доходи	68,1	86,4	87,6	89,0	87,9	88,5
- оплата праці	37,1	46,0	48,4	50,6	49,4	47,9
- доходи від підприємницької діяльності та самозайнятості	2,4	4,9	4,6	5,2	5,3	5,1
- доходи від продажу сільськогосподарської продукції	5,3	4,6	3,8	3,6	3,3	2,9
- пенсії, стипендії, соціальні допомоги, надані готівкою	15,9	24,0	23,7	23,0	23,1	26,0
- грошова допомога від родичів, інших осіб та інші грошові доходи	7,4	6,9	7,1	6,6	6,8	6,6
Вартість спожитої продукції, отриманої з особистого підсобного господарства та від самозаготівель	17,1	6,0	5,4	4,8	4,0	4,6
Пільги та субсидії безготівкові на оплату житлово-комунальних послуг, електроенергії, палива	2,9	0,5	0,6	0,7	0,5	0,6
Пільги безготівкові на оплату товарів та послуг з охорони здоров'я, туристичних послуг, путівок на бази відпочинку, на оплату послуг транспорту, зв'язку тощо	0,9	0,6	0,6	0,5	0,5	0,6
Інші надходження	11,0	6,5	5,8	5,0	7,1	5,7
Довідково: загальні доходи, грн.	397,8	1262,1	1544,4	1939,1	2722,8	2892,0

Джерело: Дані держкомстату України.

Сукупні витрати домогосподарства складають споживчі та неспоживчі сукупні витрати. Сукупні споживчі витрати включають грошові витрати, а також вартість спожитих у домогосподарстві продовольчих товарів,

отриманих від підсобного господарства, подарованих чи отриманих від родичів та інших осіб, суми безготівкових пільг та субсидій на оплату житла, телефону, проїзду, путівок туристичних або для лікування, оздоровлення чи відпочинку, на оплату ліків та аптечних товарів та медичних послуг (табл.4.2).

Таблиця 4.2

Структура сукупних витрат

Показники	2000	2005	2006	2007	2008	2009
Сукупні витрати в середньому за місяць у розрахунку на одне домогосподарство, грн.	541,3	1229,4	1442,8	1722,0	2590,4	2754,1
Структура сукупних витрат домогосподарств						
Споживчі сукупні витрати	93,3	91,1	90,5	90,0	86,2	87,8
продукти харчування та безалкогольні напої	64,9	56,6	53,2	51,4	48,9	50,0
алкогольні напої, тютюнові вироби	3,0	2,9	2,6	2,6	2,2	3,2
непродовольчі товари та послуги	25,4	31,6	34,7	36,0	35,1	34,6
в тому числі						
одяг і взуття	x	5,7	5,8	5,9	5,9	5,6
житло, вода, електроенергія, газ та інші види палива	x	8,5	9,6	10,9	9,1	9,4
предмети домашнього вжитку, побутова техніка та поточне утримання житла	x	2,6	2,8	2,9	2,8	2,3
охорона здоров'я	x	2,5	2,5	2,5	2,7	3,1
транспорт	x	3,0	3,7	3,4	4,0	3,8
зв'язок	x	2,1	2,6	2,6	2,3	2,5
відпочинок і культура	x	2,6	2,4	2,4	2,5	1,8
освіта	x	1,1	1,4	1,3	1,3	1,3
ресторани та готелі	x	1,7	2,2	2,3	2,4	2,5
різні товари і послуги	x	1,8	1,7	1,8	2,1	2,3
Неспоживчі сукупні витрати	6,7	8,9	9,5	10,0	13,8	12,2
<i>Довідково: оплата житла, комунальних продуктів та послуг</i>	6,9	6,4	7,1	8,5	6,6	7,7

Джерело: Дані держкомстату України.

Неспоживчі сукупні витрати включають витрати домогосподарства у вигляді грошової та не грошової допомоги родичам чи іншим особам, витрат на купівлю нерухомості, капітальний ремонт, придбання чи будівництво житла, господарських будівель, купівлю ВРХ, коней, витрати на багаторічні насадження, а також для придбання акцій, сертифікатів, валюти, вкладів до банківських установ, аліментів, податків (крім податку на доходи фізичних осіб), зборів, внесків та інших грошових платежів, використаних заощаджень, позик та повернених домогосподарством боргів.

Таблиця 4.3

Диференціація життєвого рівня населення

Показники	2000	2005	2006	2007	2008	2009
Чисельність населення із середньодушовими загальними доходами у місяць, нижчими прожиткового мінімуму:						
млн. осіб	39,2	25,3	23,1	13,2	8,1	9,5
у відсотках до загальної чисельності населення	80,2	55,3	50,9	29,3	18,1	21,4
у відсотках до попереднього року	...	83,5	91,3	57,1	61,2	117,5
<u>Довідково:</u> розмір прожиткового мінімуму (у середньому на одну особу в місяць, грн.)	270,1 ²	423,0	472,0	532,0	626,0	701,0
Квінтильний коефіцієнт диференціації загальних доходів населення, разів	2,3	2,4	2,4	2,0	2,1	2,1
Квінтильний коефіцієнт фондів (за загальними доходами), разів	4,4	4,6	4,7	3,6	3,8	3,7

Джерело: дані Держкомстату України.

Рівень доходів і витрат домогосподарств є взаємопов'язаними. Німецький статистик Ернест Енгель, який досліджував вплив зміни доходу на структуру споживчих витрат, стверджував, що зі зростанням доходу частка витрат на харчування зменшується; витрати на одяг, житло, опалення

й освітлення змінюються порівняно менше, несуттєво, а частка витрат на задоволення культурних та інших нематеріальних потреб помітно збільшується. Потреби споживачів задовольняються від простіших (актуальних) до вищих залежно від доходів. Сім'ї з низькими доходами витрачають більшу частину своїх доходів на харчування, одяг, житло. Ця закономірність, яка отримала назву "закон Енгеля", визначає еластичність попиту щодо доходу.

4.3. Вивчення диференціації населення за рівнем доходів

Соціальна стратифікація – це розподіл населення або домогосподарств за величиною доходів на групи для виявлення однорідних типових груп населення чи домогосподарств (страт). В основі стратифікації лежить побудова рядів розподілу домогосподарств за рівнем доходів (табл. 4.4).

Таблиця 4.4

Розподіл населення за рівнем середньодушових загальних доходів

Розподіл населення (%) за рівнем середньодушових загальних доходів у місяць, грн.	Роки					
	2000	2005	2006	2007	2008	2009
до 300,0	86,6	29,2	19,7	3,7	0,9	0,5
300,1–480,0	13,4	34,9	32,2	17,9	6,1	4,3
480,1–660,0	...	18,8	23,0	28,9	15,0	12,5
660,1–840,0	...	17,1	25,1	21,2	19,5	19,0
840,1–1020,0	28,3	18,2	18,3
1020,1–1200,0	12,7	13,9
1200,1–1380,0	9,3	9,7
1380,1–1560,0	5,9	6,7
1560,1–1740,0	3,7	5,1
1740,1–1920,0	2,6	2,9
понад 1920,0	6,1	7,1

Джерело: Дані держкомстату України.

Відмінності у розмірах доходів населення зумовлюються впливом ряду різноманітних чинників, серед яких можна виділити: відмінності у здібностях як фізичних, так і інтелектуальних; відмінності в освіті та кваліфікації; працьовитість і мотивацію; професійну ініціативність і схильність до ризику; походження, розмір і склад сім'ї; володіння власністю і становище на ринку; удачу, везіння і дискримінацію.

Для оцінки ступеня розшарування населення за рівнем доходів у соціальній статистиці використовують величину доходів 10 % населення, що мають найвищі доходи, і суму доходів 10 % найбіднішого населення. Коефіцієнт доходів розраховується як відношення середніх доходів 10 % найбагатшого населення до середніх доходів 10 % населення з найнижчими доходами.

Крім порівняння доходів за цими квантильними групами вивчають різниці у середньодушових доходах, співвідношення у продуктах харчування, наборах непродовольчих товарів та послуг, середній розмір домогосподарств, їх склад, місце проживання.

У соціально-економічній статистиці у якості одного із основних показників диференціації населення за рівнем доходів використовуються коефіцієнти концентрації доходів Лоренца та Джині.

Коефіцієнт концентрації доходів Лоренца відображає ступінь нерівності у розподілі доходів і обчислюється за формулою:

$$L = \frac{1}{2} \sum_{i=1}^n |d_{Di} - d_{Si}|$$

де d_{Di} - частка доходів i -тої соціальної групи населення; d_{Si} - частка населення i -тої соціальної групи населення у загальній чисельності населення.

Даний коефіцієнт набирає значення від 0 до 1. При нульовому значенні існує повна рівність у розподілі доходів, із наближенням до 1 збільшується нерівність.

Коефіцієнт концентрації доходів Джині відображає розподіл загальної суми доходів населення (домогосподарств) між окремими групами і обчислюється за формулою:

$$G = 1 - 2 \sum_{i=1}^n P_i cum Y_i + \sum_{i=1}^n P_i Y_i,$$

де P_i — частка населення i -тої групи у загальній чисельності населення; Y_i — частка доходів i -тої групи населення; $cum Y_i$ — кумулятивна частка доходу; n — кількість груп населення.

Даний показник коливається від 0 до 1. При рівномірному розподілі значення коефіцієнта дорівнює 0. Чим він ближчий до 1, тим нерівномірніший розподіл доходів у суспільстві.

Для розрахунку коефіцієнта Джині уся сукупність доходів населення ділиться на 5 рівних груп і визначається питома вага кожної групи домогосподарств. За отриманими даними (нагромадженими частотами) будується крива Лоренца. На осях відкладають значення від 0 до 100 (відсоткові шкали) та кумулятивні (нагромаджені) підсумки розподілу: квантилі отримувачів доходів – на осі x , квантилі отриманих доходів – на осі y (рис. 4.1).

При рівномірному розподілі доходів кожна 20 % група населення отримувала б 5 частину усіх доходів, що відображає лінія абсолютної рівності. На практиці рівномірного розподілу не існує. Крива Лоренца являє собою криву лінію увігнуту вниз.

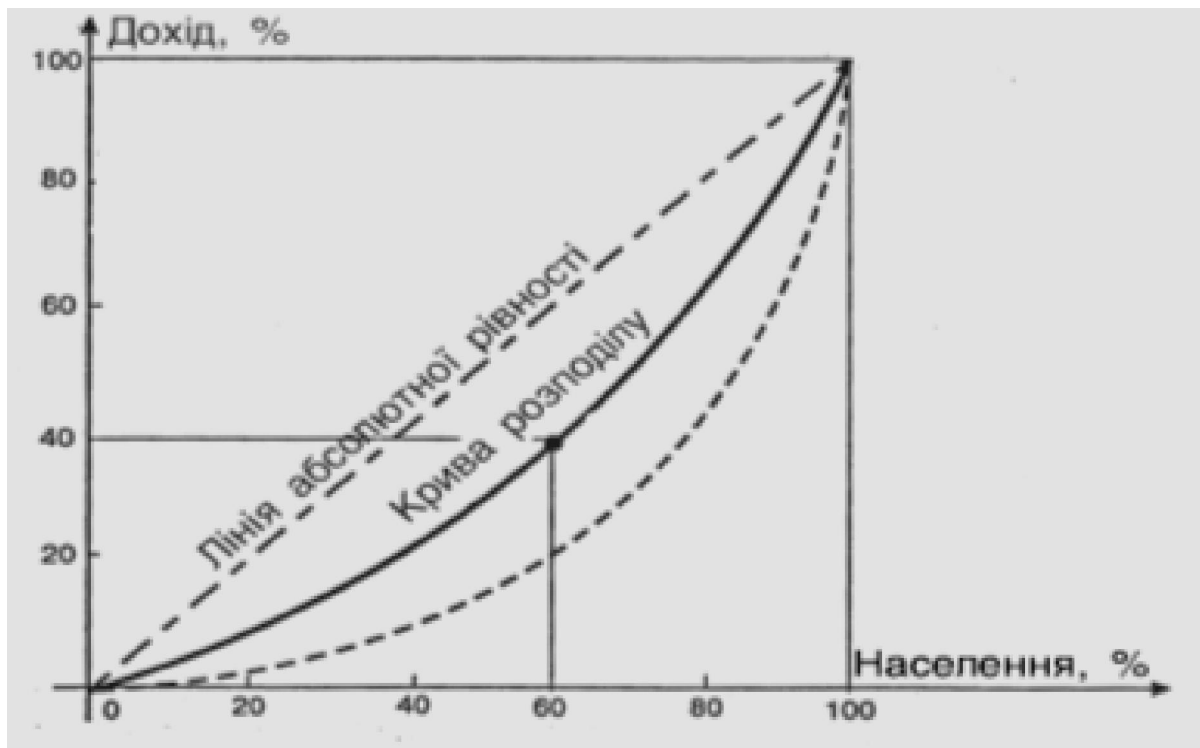

Рис. 4.1. Крива розподілу доходів (крива Лоренца)

Чим більше відхилення цієї кривої від лінії абсолютної рівності, тим нерівномірніше розподілені доходи у суспільстві. Коефіцієнт Джині розраховується як відношення площі сегменту, який утворює крива Лоренца і лінія абсолютної рівності до площі трикутника, який знаходиться нижче лінії абсолютної рівності.

4.4. Статистичне вивчення бідності

Бідність – це неможливість через нестачу коштів підтримувати спосіб життя, притаманний даному суспільству у певний момент часу. До бідних верств населення відносять осіб, які не з власної волі опинились у такому становищі, що не забезпечує їм нормальних умов проживання, здорового харчування, доступу до освіти, медицини.

В Україні бідність має ряд специфічних особливостей, не притаманних світовому суспільству, а саме:

- невисокий рівень життя населення;

- негативне ставлення значної частини суспільства до заможних людей;
- значна питома вага бідних у суспільстві;
- велика кількість бідних серед працюючого населення.

Низький рівень життя в цілому по Україні пояснюється рядом чинників, серед яких можна виділити:

- значна частина грошей використовується на харчування, хоча якість його бажає бути кращою;
- погіршення медичного обслуговування, недоступність ліків та медичного обслуговування для значної частини населення;
- низька народжуваність, висока захворюваність, що призводить до високої передчасної смертності;
- освіта стає дорожчою та менш доступною, відсутні єдині прозорі правила вступу до вищих навчальних закладів;
- скорочення чисельності населення через високу смертність та відтік найбільш кваліфікованих, активних людей.

Несприйняття багатих людей у нашому суспільстві пояснюється стійкими переконаннями щодо кримінального походження основної частини сьогоденішнього українського капіталу, які пройшли шлях так званої приватизації, рейдерських атак та перерозподілу власності.

Значна питома вага бідного населення у населенні країни пояснюється відсутністю «середнього класу» та самоідентифікацією людей. Якщо не можна віднести себе до багатих, то відносять себе у клас бідних. Значна частина інтелігенції (вчителі, лікарі, вчені, фахівці) , які у світі належать до середнього класу, в Україні мають доходи значно нижчі від середніх.

У сучасному світі рівень життя середнього класу передбачає достатній рівень заробітної плати, що забезпечує можливість повноцінно харчуватися, подорожувати, відпочивати, мати доступ до освіти та робити заощадження.

Феноменом українського суспільства є те, що значна частина працюючого населення потрапила у категорію бідних. Особливо це стосується людей, які все життя чесно працювали. Люди шукають додаткову роботу, щоб забезпечити власне існування та членів своєї родини.

Сучасні економічні перетворення, що відбуваються в Україні, призводять до поглиблення проблеми соціальної нерівності у суспільстві і тому більшість населення вважають ці реформи антисоціальними.

Рівень розвитку країни, її престиж та місце у сучасному світі визначається рівнем життя кожної людини, її добробутом, особливо це стосується соціально незахищених верств населення.

Слід відмітити, що у світі не існує жодної країни, де одна частина людей не жила б краще за іншу. Соціальна нерівність існувала і буде існувати завжди, але зменшення розривів у рівнях життя різних верств суспільства є основним завданням демократичної влади.

Міжнародні експерти виділяють три концепції визначення бідності: абсолютну, відносну та суб'єктивну.

З 2008 р. Світовий банк запропонував вважати абсолютно бідним того, чий дохід не перевищує 1,25 долара США в день. За оцінками цього ж банку кількість абсолютно бідних у світі перевищує 1,2 млрд. людей.

Відносна бідність – це поняття дещо ширше і охоплює не лише границю вартості споживання продуктів харчування, але й включає у себе набір соціальних та культурних послуг. У країнах Євросоюзу бідним вважається той, чий дохід становить менше 60 % середньодушового доходу у країні.

Суб'єктивна концепція бідності базується на самооцінці населення щодо своїх доходів та рівня життя. Такий підхід є досить умовним, оскільки одним бракує коштів на відпочинок за кордоном, а іншим на здорову їжу. Це розмежування є досить умовним та відображає соціальну напруженість у суспільстві.

Комплексне вивчення бідності передбачає обчислення трьох груп показників:

1. Показники для визначення масштабів бідності.
2. Показники розшарування бідного населення.
3. Показники для вивчення бідності у регіонах.

До показників першої групи відносять: межу бідності, рівень бідності, сукупний дефіцит доходів бідного населення, середній дефіцит доходів бідного населення, глибина бідності.

Межею бідності є рівень доходу, що становить 75 % медіанного рівня сукупних доходів (витрат) у розрахунку на умовного дорослого. Так, якщо медіанний рівень витрат у розрахунку на одного умовного дорослого становить 1000 грн., то сума витрат нижче 750 грн. є підставою для віднесення до категорії бідних.

Рівень бідності (P_o) – це питома вага сімей (домогосподарств), в яких розмір середньодушового доходу (витрат) на одну особу є меншими за встановлену межу бідності і обчислюється за формулою:

$$P_o = \frac{Q}{n} \times 100 ,$$

де Q - чисельність бідного населення; n - загальна чисельність населення.

Сукупний дефіцит доходів бідного населення (A) представляє собою загальну суму коштів, яких не вистарчає бідному населенню країни в цілому до визначеної межі бідності:

$$A = \sum_{i=1}^Q (Z - Y_i) ,$$

де Z - встановлена межа бідності; Y_i - доход (витрати) i -тої бідної сім'ї (домогосподарства).

Середній дефіцит доходу бідного населення (D) показує, скільки коштів у середньому не вистачає одному бідному, щоб не бути бідним:

$$D = \frac{A}{Q},$$

Для вивчення розшарування серед бідного населення визначають коефіцієнт глибини бідності (P_1):

$$P_1 = \frac{Z - W}{Z} \times 100,$$

де W - середні витрати (доходи) бідного населення в розрахунку на одного умовного дорослого.

Чим вищий показник глибини бідності, тим більша питома вага вкрай бідного населення серед бідних.

Показники розшарування серед бідного населення характеризують розподіл бідного населення за величиною доходів (витрат). До цієї групи показників відносять: межу крайньої форми бідності, рівень крайньої форми бідності, питома вага вкрай бідних, коефіцієнт диференціації бідності.

Межа крайньої форми бідності – це сума коштів, яка є порогом (крайнім значенням), для задоволення основних потреб людини. Вона визначається як 60 % медіанний рівень сукупних витрат (доходів) у розрахунку на одного умовного дорослого.

Рівень крайньої форми бідності – це відсоткове відношення чисельності населення, яке має доходи (витрати) нижче межі крайньої форми бідності до загальної чисельності населення:

$$P_{0z} = \frac{Q_z}{n} \times 100,$$

де Q_z - чисельність населення, що має доходи (витрати) нижчі за межу крайньої форми бідності.

Питома вага вкрай бідних визначається відношенням чисельності вкрай бідних до чисельності бідного населення:

$$P_{0z} = \frac{Q_z}{Q} \times 100$$

Коефіцієнт диференціації бідності характеризує ступінь розшарування бідного населення відносно межі бідності, і розраховується як співвідношення різниці між крайніми децильними значеннями доходів (витрат) серед бідного населення і межі бідності:

$$P_d = \frac{W_{10} - W_1}{Z} \times 100$$

де W_1 , W_{10} - відповідно середні доходи (витрати) першого і десятого дециля у розподілі бідного населення.

Статистичне вивчення бідності у регіонах повинно враховувати не лише доходи (витрати) населення, а й рівень регіональних цін із застосуванням комбінованого підходу.

Тому для вивчення даного явища в окремому регіоні визначають:

- межу бідності для регіону з врахуванням регіональних цін;
- регіональний рівень бідності;
- глибину бідності у регіоні.

При визначенні межі бідності використовують показник вартості продуктового кошика для даного регіону. Для визначення вартості споживчого кошика використовують фактичну питому вагу продуктового кошика у споживчому у середньому по країні серед бідного населення.

Таким чином, вартість споживчого кошика у регіональних цінах є межею бідності у регіоні.

Рівень бідності у регіоні (P_o) розраховується як частка населення регіону, доходи (витрати) яких є нижчими за розраховану межу бідності:

$$P_o = \frac{Q}{n} \times 100$$

де Q - чисельність бідного населення у регіоні; n - загальна чисельність населення регіону.

Глибина бідності у регіоні визначається за формулою:

$$P_n = \frac{Z_n - Y_n}{Z_n} \times 100$$

де Z_n - межа бідності у регіоні; Y_n - середнє значення доходів (витрат) бідного населення регіону.

Термінологічний словник

Добробут — ступінь задоволення певних матеріальних та духовних благ людини, який залежить від рівня розвитку продуктивних сил і виробничих відносин, що виражається системою показників, які характеризують рівень життя населення.

Доходи населення — це сукупність коштів і витрат у натуральному виразі для підтримання фізичного, морального, економічного й інтелектуального стану людини.

Індexсація доходів - це механізм підвищення доходів пропорційно зростанню інфляції.

Доходи від власності — первинні доходи, які одержують власники фінансових та інших активів (землі, майнових прав та ін.) від надання їх у користування іншим інституційним одиницям. Вони включають: доходи, дивіденди на акції, відсотки згідно з внесками та договорами оренди земельних ділянок і майна, доходи населення від власності на землю, відсотки за вкладами, отримані від банківських установ фізичними особами.

Заощадження — частина грошових доходів населення, яка витрачається на споживання і призначена для забезпечення потреб у майбутньому.

Соціальні допомоги — один з основних видів поточних трансфертів, які домогосподарства одержують у грошовій формі для забезпечення потреб, що виникли у зв'язку з певними подіями або обставинами (хворобою, безробіттям, виходом на пенсію, житловими умовами, здобуттям освіти або сімейними обставинами).

Пільга — знижка, надання переваг або повне чи часткове звільнення від виконання встановлених правил та обов'язків, зміна умов їх виконання.

Прожитковий мінімум - це вартісна величина набору продуктів харчування достатня для забезпечення нормального функціонування організму людини, збереження його здоров'я, а також мінімального набору непродовольчих товарів та мінімального набору послуг, необхідних для задоволення основних соціальних і культурних потреб особистості.

Субсидія (від лат. *subsidium* — допомога, підтримка) — допомога у грошовій чи натуральній формі, яка надається юридичним та фізичним особам за рахунок державного або місцевого бюджету, а також спеціальних фондів.

Питання для самоконтролю

1. Назвіть показники диференціації населення за рівнем доходів.
2. Прожитковий мінімум, його суть, значення та динаміка.
3. Охарактеризуйте специфічні особливості бідності в Україні.
4. Абсолютна, відносна та суб'єктивна концепції визначення бідності.
5. Показники визначення масштабів бідності.
6. Основні показники розшарування серед бідного населення.
7. Назвіть особливості статистичного вивчення бідності у регіонах.

Тестові завдання

1. Соціальна стратифікація - це розподіл населення:

- а) за статусом зайнятості;
- б) за величиною витрат;
- в) за величиною доходів;
- г) за наявністю в них цінних предметів та предметів розкошу.

2. Коефіцієнт доходів визначається як:

- а) відношення середньої величини доходів 10 % населення, що мають найвищі доходи до середніх доходів 10 % найбіднішого населення;
- б) відношення суми доходів 10 % найбагатшого населення до суми доходів 10 % найбіднішого;
- в) відношення середньої величини доходів 20 % населення, що мають найвищі доходи до середніх доходів 20 % найбіднішого населення;
- г) відношення суми доходів 20 % найбагатшого населення до суми доходів 20 % найбіднішого.

3. До споживчих витрат відносять:

- а) грошові витрати;
- б) вартість спожитих продуктів протягом звітного періоду;
- в) суми пільг та субсидій на житло, телефон, опалення, проїзд, лікування, оздоровлення та відпочинок;
- г) усе перераховане.

4. Неспоживчі сукупні витрати включають:

- а) грошові та не грошові допомоги іншим особам, витрати на купівлю нерухомості, капітальний ремонт, будівництво або придбання житла;
- б) грошові витрати на придбання продуктів харчування;
- в) витрати на придбання дорогих предметів та предметів розкошу;

г) суми безготівкових пільг та субсидій на оплату житла, ліків, оздоровлення та відпочинку.

5. При розрахунку коефіцієнта Джині уся сукупність доходів розподіляється на:

- а) 5 рівних груп;
- б) 10 рівних груп;
- в) довільні групи;
- г) на 3 групи.

6. Значення коефіцієнта Джині $-0,9$ вказує на:

- а) рівномірний розподіл доходів;
- б) нерівномірний розподіл;
- в) швидше рівномірний, ніж нерівномірний;
- г) помилки в обчисленнях.

7. Графічно розподіл доходів відображає:

- а) крива Лоренца;
- б) пряма лінія;
- в) парабола другого порядку;
- г) може бути будь-яка функція.

8. Однією із характерних особливостей бідності в Україні є:

- а) значна питома вага багатого населення;
- б) високий рівень життя;
- в) великий відсоток бідного населення;
- г) приблизно однаковий відсоток багатого, бідного та населення

середнього класу.

9. Рівень бідності це:

- а) сума, нижче якої неможливе задоволення основних життєвих потреб;
- б) сума коштів, які недостатні для забезпечення основних потреб;

в) питома вага населення, які мають доходи менші за встановлену межу;

г) питома вага населення, які мають доходи менші 60 % середньодушового доходу.

10. Сукупний дефіцит доходів бідного населення представляє собою:

а) загальну суму коштів, яких бракує бідному населенню до встановленої межі бідності;

б) суму коштів, яких бракує одному середньостатистичному бідному до встановленої межі бідності;

в) суму коштів, які недостатні для забезпечення основних потреб;

г) суму коштів, які недостатні для забезпечення нормального повноцінного життя.

11. Коефіцієнт диференціації бідності визначається:

а) як відсоткове відношення середньодушових доходів 10 % багатого населення до середньодушових доходів 10 % найбідніших;

б) як відсоткове відношення загальних доходів 10 % багатого населення до загальних доходів 10 % найбідніших;

в) як відсоткове відношення загальних доходів 20 % багатого населення до загальних доходів 20 % найбідніших;

г) як співвідношення різниці між крайніми децильними значеннями доходів серед бідного населення і межі бідності.

Розв'язування типових задач

Задача 1

Середня заробітна плата працівників галузі у 2010 році в порівнянні з 2009 роком зросла із 1670 грн. до 1810 грн. Купівельна спроможність населення за цей період зменшилась на 9,4 %. Визначити індекс цін на товари і послуги, індекс номінальної і реальної заробітної плати.

Розв'язування

Індекс цін на товари і послуги (I_p) є оберненим до індексу купівельної спроможності і визначається за формулою:

$$I_p = \frac{1}{I_{к.с.}}$$

де $I_{к.с.}$ - індекс купівельної спроможності.

$$I_p = \frac{1}{0,906} = 1,104$$

Отже ціни на товари і послуги у 2010 році в порівнянні з 2009 роком зросли на 10,4%.

Індекс номінальної заробітної плати ($I_{н.з.п.}$) обчислюється:

$$I_{н.з.п.} = \frac{\bar{З}_1}{\bar{З}_0}$$

де $\bar{З}_1$, $\bar{З}_0$ - відповідно середня заробітна плата у звітному та базисному періоді.

$$I_{н.з.п.} = \frac{1810}{1670} = 1,084$$

Індекс реальної заробітної плати ($I_{р.з.п.}$) обчислюється:

$$I_{p.z.n.} = \frac{I_{н.з.п.}}{I_p}, \quad I_{p.z.n.} = \frac{1,084}{1,104} = 0,982$$

Отже, номінальна заробітна плата зросла на 8,4 %, тоді як реальна за рахунок зростання цін зменшилась на 1,8 %.

Задача 2

В результаті вибіркового спостереження отримані дані про середні доходи зайнятого населення за місяць:

Середній дохід на одну особу у місяць, грн.	Чисельність населення		
	тис. осіб	відсотків	нагромаджені частоти
До 800	56,0	8,4	8,4
800-1000	173,0	25,9	34,3
1000-1200	189,0	28,2	62,5
1200-1400	114,0	17,0	79,5
1400-1600	44,0	6,6	86,1
1600-1800	33,0	4,9	91,0
1800-2000	26,0	3,9	94,9
2000-2200	18,0	2,7	97,6
більше 2200	16,0	2,4	100,0
Усього	669,0	100,0	

За наведеними даними визначити:

1. Середньодушовий місячний дохід одного зайнятого.
2. Моду і медіану.
3. Перший та десятий децилі.
4. Децильний коефіцієнт диференціації доходів населення.

Розв'язування

1. Середньодушовий місячний дохід одного зайнятого визначається за формулою середньої арифметичної зваженої:

$$\bar{x} = \frac{\sum x f}{\sum f} = 1185 \text{ грн.}$$

2. Модальне значення ознаки обчислюється:

$$M_o = x_0 + i_m \frac{f_m - f_{m-1}}{(f_m - f_{m-1}) + (f_m - f_{m+1})},$$

де x_0 – нижня границя модального інтервалу; i_m – величина модального інтервалу; f_m – частота модального інтервалу; f_{m-1} – частота інтервалу, що передує модальному; f_{m+1} – частота інтервалу, що є наступним за модальним інтервалом.

$$M_o = 1000 + 200 \frac{28,2 - 25,9}{(28,2 - 25,9) + (28,2 - 17,0)} = 1037,07 \text{ грн.}$$

Найбільша кількість зайнятого населення досліджуваного регіону має середньодушові грошові доходи за місяць у розмірі 1037,07 грн.

Медіана визначається після визначення медіанного інтервалу за формулою:

$$Me = x_{me} + i \frac{\frac{\sum f}{2} - S_{me-1}}{f_{me}},$$

де x_{me} – нижня границя медіанного інтервалу; i – величина медіанного інтервалу; $\sum f$ – сума частот ряду; S_{me-1} – нагромаджена частота передмедіанного інтервалу; f_{me} – частота медіанного інтервалу.

$$Me = 1000 + 200 \frac{50 - 34,3}{28,2} = 1111,35 \text{ грн.}$$

У половини населення регіону у звітному періоді середньодушові грошові витрати за місяць менше 1111,35 грн, а у другій половини населення середньодушові грошові витрати за місяць більші цієї суми.

3. Перший дециль обчислюється:

$$D_1 = 800 + 200 \frac{10,0 - 8,4}{25,9} = 812,36 \text{ грн.}$$

Дев'ятий дециль обчислюється:

$$D_9 = 1600 + 200 \frac{90,0 - 86,1}{4,9} = 1759,18 \text{ грн.}$$

Середньодушові грошові витрати найбільшої десятої частини населення регіону не перевищували 812,36 грн у місяць, а найбільш забезпеченої були не меншими 1759,18 грн.

Децильний коефіцієнт диференціації доходів обчислюється відношенням дев'ятого дециля до першого:

$$K = D_9 / D_1 = 1759,18 / 812,36 = 2,17$$

Таким чином, мінімальний середньодушовий місячний дохід 10 % найбагатшого населення в середньому в 2,17 рази перевищує максимальний дохід 10 % найбіднішого населення.

Задача 3

За даними завдання 2 утворити п'ять груп рівних за чисельністю і визначити їх частку у загальних грошових доходах та обчислити коефіцієнти Лоренца, Джині і фондів.

Розв'язування

Будуємо розрахункову таблицю:

Середній дохід на одну особу у місяць, грн.	Чисельність населення			Загальні грошові доходи		
	тис. осіб	відсотків	нагромаджені частоти	млн. грн.	питома вага	нагромаджені частоти
До 800	56,0	8,4	8,4	39,2	4,9	4,9
800-1000	173,0	25,9	34,3	155,7	19,7	24,6
1000-1200	189,0	28,2	62,5	207,9	26,3	50,9
1200-1400	114,0	17,0	79,5	148,2	18,7	69,6
1400-1600	44,0	6,6	86,1	66,0	8,3	77,9
1600-1800	33,0	4,9	91,0	56,1	7,1	85,0
1800-2000	26,0	3,9	94,9	44,2	5,6	90,6
2000-2200	18,0	2,7	97,6	37,8	4,8	95,4
більше 2200	16,0	2,4	100,0	36,8	4,6	100,0
Усього	669,0	100,0	х	791,9	100,0	х

У першу групу включаємо 20 % населення, які мають найнижчі доходи. У неї ввійде перша група та частина другої. Частка першої групи у загальних доходах становитиме:

$$Y_1 = 0,049 + \frac{20 - 8,4}{25,9} 0,197 = 0,137$$

Частка 40 % населення з найменшими доходами становитиме:

$$Y_2 = 0,246 + \frac{40 - 34,3}{28,2} 0,263 = 0,299$$

Далі визначаємо відповідно для третьої і четвертої групи:

$$Y_3 = 0,246 + \frac{60 - 34,3}{28,2} 0,263 = 0,485$$

$$Y_4 = 0,779 + \frac{80 - 79,5}{6,6} 0,083 = 0,785$$

Результати групування записуємо у таблицю:

Групи населення	Частка груп населення		Розрахункові показники		
	У загальній вартості (X)	У грошових доходах (Y)	(Cum Y)	(XY)	(XcumY)
1	0,2	0,137	0,137	0,0274	0,0274
2	0,2	0,162	0,299	0,0324	0,0598
3	0,2	0,186	0,485	0,0372	0,0972
4	0,2	0,300	0,785	0,0600	0,1570
5	0,2	0,215	1,000	0,0430	0,2000
Усього	1,0	1,000		0,2000	0,5414

Визначаємо коефіцієнт Лоренца:

$$K_l = \frac{|13,7 - 20,0| + |16,6 - 20,0| + |18,6 - 20,0| + |30,0 - 20,0| + |21,5 - 20,0|}{5} = 4,52$$

Значення даного коефіцієнта показує, що розподіл населення за рівнем доходів на 4,52 % не відповідає розподілу за загальними доходами.

Коефіцієнт Джині обчислюється за формулою:

$$K_D = 1 - 2 \times 0,5414 + 0,2 = 0,1172$$

Значення даного коефіцієнта свідчить про незначну концентрацію грошових доходів в одній із груп.

Коефіцієнт фондів:

$$K_f = \frac{L_{10}}{L_1}$$

$$L_1 = \frac{10 - 8,4}{25,9} 155,7 = 48,8$$

$$L_{10} = \frac{100 - 90}{2,4} 36,8 = 153,3$$

$$K_f = \frac{153,3}{48,8} = 3,14$$

Грошові витрати 10 % найбільш багатой частини населення у 3,14 рази вищі від витрат 10% найбіднішого населення.

Завдання для виконання на практичних заняттях та самопідготовки

Завдання 1. Розподіл сімей регіону за обсягом середньодушового місячного доходу характеризується такими даними:

Групи сімей за розміром доходу на одного члена сім'ї	Кількість сімей, тисяч
До 700	13,4
700-900	21,6
900-1100	34,9
1100-1300	40,1
1300-1500	12,7
1500-1700	4,5
Більше 1700	1,8

Обчислити:

- 1) середній дохід на одного члена сім'ї;
- 2) моральний та медіанний дохід.

Завдання 2. У звітному періоді доходи населення у поточних цінах зросли на 15 %, ціни на товари зросли на 10 %, тривалість робочого дня

зменшилась на 5 %, чисельність працівників зросла на 3%. Визначити індекс реальних доходів населення.

Завдання 3. Обчислити індекс реальної заробітної плати, якщо у звітному періоді номінальна заробітна плата зросла на 12 %, а індекс цін на товари та послуги становив 7,8 %.

Завдання 4. Розподіл грошових доходів населення регіону за перше півріччя 2010 р. характеризується наступними даними:

Грошові доходи, всього – 100 %.

в тому числі за 20 відсотковими групами населення:

перша (з найменшими доходами)	6,5
друга	12,3
третья	15,1
четверта	21,0
п'ята (з найвищими доходами)	45,1

За наведеними даними побудуйте криву Лоренца та обчисліть індекс Джині. Зробити висновки.

Завдання 5. Розподіл грошових доходів населення регіону за перше півріччя 2010 р. характеризується наступними даними:

Грошові доходи, всього – 100 %.

в тому числі за 20 відсотковими групами населення:

перша (з найменшими доходами)	8,5
друга	10,3
третья	13,1
четверта	29,0
п'ята (з найвищими доходами)	39,1

За наведеними даними побудуйте криву Лоренца та обчисліть коефіцієнт Лоренца та індекс Джині. Зробити висновки.

Завдання 6. Визначити, як змінилась реальна заробітна плата, якщо номінальна зарплата збільшилась на 15 %, а ціни зросли на 20 %.

Завдання 7. Витрати населення у звітному періоді на товари становили 560 тис. грн., на послуги 480 тис. грн. Обчислити додаткові витрати населення, якщо відомо, що ціни на товари за цей період зросли на 4 %, а на послуги на 12 %.

Завдання 8. Розподіл населення за середньодушовим доходом за два роки характеризується даними:

(тис.осіб):

Групи населення за величиною доходів на одну особу в середньому за місяць, грн.	2005 р.	2010 р.
До 700	46,9	22,3
700-900	15,3	36,7
900-1100	9,4	22,0
1100-1300	4,2	17,8
1300-1500	3,6	15,3
1500-1700	2,1	5,4
Більше 1700	0,9	2,1

Визначити за кожний рік:

1. Середньодушовий дохід населення.
2. Моду та медіану.
3. Коефіцієнти варіації.

Зробити висновки.

Завдання 9. На основі даних попереднього завдання визначити структуру населення за рівнем середньодушових доходів на одну особу у місяць.

РОЗДІЛ 5. СТАТИСТИКА ЖИТЛОВИХ УМОВ НАСЕЛЕННЯ

5.1. Завдання статистики і джерела даних про житло та житлові умови населення

Прогресивний розвиток суспільства неможливий без підвищення рівня життя та благополуччя населення. У соціальній сфері на першому місці постає доступність базових соціальних послуг, серед яких важливе місце займає потреба у житлі.

Однією із важливих характеристик рівня життя населення є забезпеченість його житлом, набір його функціональних характеристик та якість наданих житлово-комунальних послуг. Наявність власного повноцінного житла є необхідним атрибутом сучасного суспільства. Відсутність житлової проблеми робить людину вільною та вносить певну стабільність у її життя.

Потреба у житлі відноситься до числа первинних життєвих потреб людини. Основне завдання житла - забезпечити людині сприятливі умови проживання, оскільки житло є місцем ведення домашнього господарства, відпочинку, трудового виховання дітей, дозвілля членів домогосподарства.

Житло, включене у систему комунального і побутового обслуговування населення, складає середовище проживання людини, що визначає якість життя. В умовах ринкової економіки житло виступає як товар довготривалого використання. Воно виробляє широкий додатковий попит (на меблі, побутову техніку, посуд тощо) та стимулює розвиток багатьох галузей економіки. Житло як дорогий товар є одним із важливих

чинників стимулювання заощаджень населення, формування інвестиційних ресурсів.

Однак в нашій країні житлове питання завжди повставало гостро. Так, якщо раніше держава брала на себе вирішення житлового питання, існували безкінечні черги на житло, то тепер для переважної більшості людей існує проблема відсутності фінансових можливостей його придбати. В даний час дані квартирного обліку не в повній мірі відображають потреби у покращенні житла.

Статистика повинна давати усесторонню і об'єктивну інформацію про житловий фонд та житлові умови населення, необхідну для проведення злагодженої житлової політики і вироблення державного комплексу заходів, спрямованих на задоволення потреб у житлі, що досягається з допомогою наступних завдань:

- надання зведень про забезпечення населення житлом, комунальним обслуговуванням; оцінка комфортності житла та його стан (ступінь зношення);
- виявлення інформації про диференціацію населення за житловими умовами різних соціальних та демографічних груп, про різницю в житлових умовах різних регіонів країни, порівняльна оцінка міського та сільського населення;
- аналіз стану і руху житлового фонду, проведення його капітального ремонту;
- забезпечення інформацією про розвиток ринку житла, про поведінку на ньому продавців і покупців, необхідної, з однієї сторони, для розвитку фінансових інститутів, що обслуговують ринок нерухомості, з іншої – для вироблення соціальної політики, гарантій та пільг у житловій сфері;
- відображення взаємозв'язків між доходами населення, житловими умовами і структурою споживання;

- визначення стану розвитку соціальної інфраструктури і оцінка ефективності її функціонування.

Реформування економіки України призвело до змін у формах власності на житло та на перерозподіл житлового фонду. Статтею 47 Конституції України визначено право на житло. Держава створює умови, за яких кожний громадянин матиме змогу побудувати житло, придбати його у власність або взяти в оренду.

Джерелами інформації про житловий фонд служать державна і відомча статистична звітність, а також дані мікропереписів, спеціальних обстежень і переписів населення.

Основна поточна інформація – це дані статистичної звітності підприємств, які мають на балансі або експлуатують житловий фонд, бюро технічної інвентаризації, органів місцевого самоврядування в сільській місцевості - про житло, що перебуває у громадян на праві приватної власності за формою №1-житлофонд (річна) «Житловий фонд станом на 01.01.20__року». Дана форма звітності містить інформацію за такими розділами:

- I. Площа житлових приміщень на кінець року.
- II. Кількість квартир.
- III. Обладнання житлового фонду.
- IV. Рух житлового фонду.
- V. Капітальний ремонт житлового фонду.
- VI. Ветхі та аварійні будинки.
- VII. Кількість житлових будинків.
- VIII. Рік побудови житлових будинків та їх характеристика за основними ознаками.
- IX. Експлуатація житлового фонду.

Форму №4-житлофонд (річна) «Квартирна черга та надання житлових приміщень» подають органи місцевого самоврядування (квартвідділи) та

підприємства усіх видів економічної діяльності, які здійснюють квартирний та кооперативний облік до відділів державної статистики за місцезнаходженням. Ця форма звітності містить інформацію про кількість сімей та однаків, які перебувають на черзі (за часом перебування на обліку за кількістю членів сімей) та інформацію щодо надання житла протягом року. Інформація надається у розрізі трьох груп громадян:

- громадяни, які користуються правом першочергового одержання житла (учасники бойових дій, учасники війни; учасники бойових дій на території інших країн, військовослужбовці, звільнені в запас або у відставку; багатодітні сім'ї (мають 3 і більше дітей); одинокі матері; мешканці ветхих та аварійних будинків; хворі (за встановленим переліком); інші категорії;

- громадяни, які користуються правом позачергового одержання житла: інваліди війни; сім'ї загиблих військовослужбовців та прирівняні до них; особи, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи (I та II категорії); інші категорії;

- громадяни, які перебувають у загальній черзі.

Основним джерелом інформації щодо комунальної інфраструктури є річні форми звітності, представлені у таблиці 5.1.

Інформацію щодо розрахунків за житлово-комунальні послуги (централізоване водопостачання та водовідведення, утримання будинків і споруд та прибудинкових територій, централізоване опалення та гаряче водопостачання, газопостачання, вивезення побутових відходів та електропостачання) та стан погашення реструктуризованої заборгованості за житлово-комунальні послуги подають підприємства, які мають на балансі або експлуатують житловий фонд, та підприємства, які надають населенню комунальні послуги за формою №1-заборгованість (ЖКГ) «Про оплату населенням житлово-комунальних послуг та електроенергії».

Джерела даних про комунальну інфраструктуру

	Назва звіту	Подають	Форма
1	Звіт про відпуск природного (зрідженого) газу	газопостачальні підприємства, які відпускають газ населенню та на комунально-побутові потреби	№1 - газ
2	Звіт про постачання теплоенергії	енергопостачальні підприємства: ТЕС, ТЕЦ, ГЕС, ДРЕС, АЕС, підприємства теплових мереж, підприємства і організації незалежно від виду діяльності, які мають на балансі котельні та теплові мережі і відпускають тепло та гарячу воду населенню та на комунально-побутові потреби	№ 1-теп
3	Звіт про роботу водопроводу (окремої водопровідної мережі)	підприємства-юридичні особи, відокремлені підрозділи юридичних осіб (незалежно від виду діяльності), які мають водопроводи, окремі водопровідні мережі, що подають воду населенню та підприємствам, установам, організаціям на господарсько-побутові потреби	№1-водопровід

Місячні статистичні форми звітності «Про надання населенню субсидій на відшкодування оплати житлово-комунальних послуг» (форма № 1 субсидії (ЖКГ) (місячна) та «Про надання населенню субсидій готівкою на відшкодування витрат для придбання скрапленого газу, твердого і рідкого пічного побутового палива» (форма № 1 – субсидії (паливо) (місячна) подають відповідні служби з надання населенню субсидій на відшкодування оплати житлово-комунальних послуг при виконавчих комітетах. В них міститься інформація про кількість сімей, які звернулись та отримали субсидії, суми субсидій у розрізі сільського та міського населення.

Важливу інформацію щодо угод із купівлі-продажу кількості та загальної площі житлового і нежилого фонду представляють юридичні особи, які займаються посередницькими послугами з нерухомістю у

статистичному звіті «Надання посередницьких послуг при операціях з нерухомістю» форма № 1-послуги (нерухомість) (річна).

Статистична інформація про житло та житлові умови на міжнародному рівні міститься у статистичних щорічниках та збірниках ООН, Євростату та інших міжнародних організацій.

Первинний облік житлового фонду ведуть державні, кооперативні та громадські підприємства та організації. На них покладено обов'язки щодо складання статистичної звітності про житловий фонд, який знаходиться у їх розпорядженні.

В обов'язки органів технічної інвентаризації входить реєстрація та технічна інвентаризація житлового фонду у містах, селищах міського типу, селах та подання статистичної інформації у вищестоящі органи та органи державної статистики.

В загальному по державі у розрізі окремих ознак незалежно від форм власності облік веде Держкомстат України.

В соціальній статистиці проводять групування житлових приміщень за:

- правом власності;
- типом будівель – щодо матеріалу стін та перекриття;
- призначенням – житлові і не житлові;
- поверховістю - мало (1-2), середньо (3-5), багато (6-15) і високо поверхові (більше 15 поверхів);
- благоустроєм – щодо наявності електричного освітлення, водопостачання, газу, каналізації, сміттєпроводу та ін.;
- технічним станом – щодо рівня зносу.

Житловий фонд України складається із:

- державного житлового фонду;
- громадського житлового фонду, що належить кооперативним та іншим громадським організаціям;
- фонду житлово-будівельних кооперативів;

- приватного житлового фонду.

Статистична інформація про житлові умови та житлово-комунальні послуги повинна відображати:

- стан та динаміку забезпеченості житлом населення;
- рівень якості та комфортабельності житла та наданих послуг;
- диференціацію житлових умов різних соціальних груп населення, а також міського та сільського;
- дати інформацію щодо розвитку ринку житла, його стану, динаміки та перспектив розвитку;
- об'єктивну оцінку наданих населенню послуг, діяльності та ефективності роботи житлово-комунального господарства.

Отже, основним завданням статистики житлових умов є одержання достовірних даних про забезпечення населення житлом, його структуру та зміни на ринку житла, які є основою для провадження ефективної соціальної політики та вирішення житлової проблеми

Джерелами даних про житловий фонд є звіти житлових організацій, інвентаризація та переписи житлового фонду.

Для відображення цих речей соціальна статистика використовує ряд показників: житловий фонд, житло, кімната, загальна площа житла, житлова площа.

Соціальна статистика вивчає склад житлового фонду за такими ознаками:

- за формами власності;
- за типами житлових помешкань;
- за типами розселення.

5.2. Статистичне вивчення житлових умов

Для вивчення житлових умов статистика використовує наступні показники: житловий фонд, його рух, капітальний ремонт і реконструкція, благоустрій житлового фонду, забезпеченість населення житлом. Для опису житлового фонду використовують такі показники:

1. Загальна площа житлового фонду.
2. Житлова площа.
3. Питома вага житлової площі у загальній.
4. Загальне число квартир – всього, в тому числі комунальних.
5. Розподіл квартир за числом кімнат.
6. Розподіл квартир за середнім розміром.
7. Розподіл житлового фонду за приналежністю (державний фонд, відомчий, приватний).
8. Розподіл житлового фонду за часом будівництва.
9. Розподіл житлового фонду за ступенем зносу.

Житловий фонд як сукупність всіх житлових приміщень, незалежно від форм власності, включає житлові будинки, спеціальні будинки (гуртожитки, притулки, спеціальні будинки для одиноких престарілих, дитячі будинки, будинки-інтернати для інвалідів, ветеранів, інтернати при школах), квартири, службові житлові приміщення, інші приміщення в будинках, придатні для проживання.

Під житловою площею розуміють площу житлових кімнат в житлових будинках і приміщеннях. Загальна (корисна) площа визначається як сума площ житлових і підсобних приміщень, розміщених усередині квартир: кухонь, прихожих, внутріквартирних коридорів, санвузлів, ванних або душових, гардеробних кімнат та ін. У гуртожитках до підсобних приміщень, крім перерахованих, відносяться приміщення культурно-побутового призначення і медичного обслуговування.

При оцінці комфортності житла обчислюють відношення житлової площі до загальної. Значна питома вага житлової площі свідчить про невисоку комфортність житла, а невелика питома вага – про погане планування, нестачу житлової площі або ж про високу комфортність житлового фонду.

Статистика виділяє наступні типи житлових приміщень: індивідуальний будинок, окрема квартира, загальна (комунальна) квартира, гуртожиток працівників, службовців, студентів, будинок-інтернат для престарілих та інвалідів, дитячий будинок та ін.

Облік житла ведуть за основними формами власності, за типом житлових помешкань, за типами розселення.

За формою власності розрізняють:

- Державний житловий фонд – фонд державних підприємств, установ та організацій (загальнодержавна власність);
- Фонд адміністративно-територіальних одиниць (комунальна власність);
- Колективний житловий фонд – фонд, що належить колективним і орендним підприємствам, господарським товариствам, (житлово-будівельним та житловим кооперативам), об'єднанням недержавних підприємств, об'єднанням громадян тощо;
- Приватний житловий фонд - фонд, власниками якого є фізичні особи (громадяни).

За типами житлових помешкань розрізняють: індивідуальний будинок, окрема квартира, загальна (комунальна) квартира, гуртожиток, інше житлове приміщення.

За типами розселення розрізняють житловий фонд із поквартирним розселенням, житловий фонд у будинках природного типу, гуртожитки та ін.

Аналіз руху житлового фонду проводять за допомогою таких характеристик:

1. Показники збільшення житлового фонду:

- обсяги і вартість загальної житлової площі введених в експлуатацію житлових будинків за рахунок будівництва протягом звітного періоду в цілому по країні та у розрізі регіонів. При цьому проводять групування за джерелами фінансування, типами місцевості, формами власності;

- кількість і середній розмір споруджених квартир;

- показники перебудови і переобладнання нежитлових помешкань на житлові.

2. Показники зменшення житлового фонду в цілому по країні і за регіонами в розрізі основних причин зменшення (внаслідок відселення мешканців з аварійних будинків, переобладнання житлових помешкань на нежитлові тощо).

Якість житлових умов аналізується за допомогою характеристик забезпеченості населення житлом і благоустроєм житла.

Забезпеченість населення житлом аналізується за допомогою наступної системи показників:

1. Житлова площа в розрахунку на одного мешканця.

2. Загальна площа в розрахунку на одного мешканця.

3. Чисельність і структура населення, яке мешкає у житлових приміщеннях різного типу.

4. Середня площа окремих квартир.

5. Середня чисельність осіб, що мешкають в одній кімнаті.

6. Загальна кількість і частка домогосподарств, які перебувають на квартирному обліку.

Показники середньої забезпеченості одного мешканця загальною і житловою площею використовуються для аналізу диференціації населення за забезпеченістю житлом. Вони використовуються для аналізу ступеня

нерівномірності житловим забезпеченням населення різних регіонів, міст, сільських поселень тощо і визначаються за формулою:

$$Kз = \frac{Sз}{Ho},$$

де $Kз$ - коефіцієнт забезпеченості загальною (житловою) площею одного жителя, кв. м /особу; $Sз$ - загальна (житлова) площа наявного житлового фонду, кв. м.; Ho - середньорічна чисельність постійного населення.

Певні розміри житлової площі, що припадає на одного мешканця в конкретному помешканні, застосовують, установлюючи соціально-гігієнічні нормативи. Ці нормативи використовують або для визначення норми житлової площі на одну особу (13,65 кв. м.), або як аргумент під час вирішення питання про постановку громадян на облік для поліпшення житлових умов за рахунок державного житлового фонду.

Житлові умови оцінюються не лише за розмірами площі, яка припадає на одну людину, а й показниками ізольованості житла. До таких показників відносять:

а) чисельність і частка домогосподарств, які мешкають у різних типах житла (окремих квартирах, комунальних квартирах, окремих будинках, гуртожитках), тобто характеризують ізольованість житла одне від одного;

б) середня кількість жителів на одну кімнату або середня кількість кімнат, яка припадає на одного члена домогосподарства та характеризує можливість відокремленості жителів усередині домогосподарства.

Характеристикою якості житлового фонду є благоустрій. Розрізняють благоустрій населених пунктів і житлового фонду в цілому. Благоустроєними населеними пунктами вважаються такі, що забезпечені централізованим водопостачанням та каналізацією. До них відносять міста, селища міського

типу й сільські населені пункти, в яких вода надається водопроводами окремими водопровідними мережами для населення та на комунально-побутові потреби централізовано, а каналізації здійснюють централізоване відведення стічних вод із житлових будинків і комунально-побутових підприємств.

Благоустроєним є житловий фонд, який, крім централізованого водопостачання і каналізації, обладнаний газовими чи електричними плитами, ванними, душовими і туалетами.

Якість житлових умов населення аналізується за допомогою коефіцієнтів поліпшення житлових умов і благоустрою житла. Коефіцієнт поліпшення житлових умов визначається за формулою:

$$Kn = \frac{So}{Sk},$$

де Kn - коефіцієнт поліпшення житлових умов; So - кількість домогосподарств, які одержали житло за рік; Sn - кількість домогосподарств, які перебували на квартирному обліку на кінець року.

Коефіцієнт поліпшення благоустрою житла визначається як відношення житлової площі протягом певного періоду до загальної житлової площі, яка потребувала обладнання протягом того чи іншого періоду.

Під благоустроєм розуміють комплекс заходів щодо збереження, належного утримання та відновлення і раціонального використання довкілля, а також охорони та організації упорядкування об'єктів благоустрою для забезпечення нормальної життєдіяльності людини.

Соціальна статистика вивчає житлові умови за наявністю каналізаційних, водопровідних ліній, доріг з твердим покриттям, освітлення вулиць та ін.

За рівнем житлових умов міські і сільські житлові приміщення істотно відрізняються. Міські житла краще забезпечені газом, центральним опаленням, водопроводом, каналізацією, гарячим водопостачанням.

5.3. Статистика житлово-комунального господарства

Важливе місце у статистиці житлових умов належить вивченню житлово-комунального обслуговування населення. Такі показники є опосередкованими характеристиками благоустрою житла та індикаторами забезпечення нормальних умов життя людей.

Показники житлово-комунального господарства можна узагальнити за наступними групами:

- показники житлового фонду, будівництва, реконструкції та знесення;
- показники, які характеризують умови проживання;
- показники обслуговування та вартісні показники фінансування житлового фонду.

Стан житлового фонду та комунального господарства характеризують такі показники: рівень забезпеченості населення житлом, забезпечення житлових приміщень певними видами зручностей, квартирний облік та отримання житла. Дані показники вивчаються в розрізі міських і сільських поселень та у динаміці.

Світова економічна криза негативно позначилася на рівнях доходів населення, а звідси і на темпах будівництва житла та обсягах і якості житлово-комунальних послуг. В 2009 році було введено в експлуатацію лише 6399,6 тис. кв. м (в тому числі індивідуальними забудовниками - 2286,7 тис. кв. м) загальної площі житлових будівель, у 2008 р. – 10495,6 тис. кв. м.

За оцінками фахівців для оновлення житлового фонду один раз у двадцять років необхідно в рік його збільшувати на 1 кв. м. на одного жителя.

За період з 1995 р. до 2007 р. квартирна черга зменшилась із 2,4 млн. до 1,25 млн. сімей. Проте, як свідчать статистичні дані за вказаний період отримали житло лише 273 тис. сімей. Решта не дочекались або самотужки вирішили цю проблему, 70 % українців перебувають на квартирному обліку 10 і більше років.

Житловий фонд знаходиться у постійних змінах. Вивченню змін у житловому фонді у соціальній статистиці приділяється особлива увага. Його розмір може збільшуватися за рахунок:

- введення в експлуатацію нових об'єктів житлово-комунального господарства;
- реставрації;
- переобладнання та переведення нежитлових приміщень у житлові;
- перебудови.

Зменшення площі житлового фонду відбувається за таких причин:

- знесення житла, яке вважається непридатним для подальшої експлуатації (старе, аварійне);
- знищення житла в результаті стихійного лиха (повені, пожежі тощо);
- переведення житла з житлового фонду у нежитлові приміщення (офіси, магазини, підсобні приміщення).

Зменшення кількості житлових об'єктів (квартир) може відбуватися і за рахунок переобладнання житлових приміщень. Наприклад, перебудова двох квартир в одну більшої площі.

Одним із основних показників, який характеризує загальний обсяг житлових площ є житловий фонд. До нього відносять житлові приміщення

незалежно від форм власності, включаючи житлові будинки, спеціальні будинки (гуртожитки, будинки-інтернати для громадян похилого віку та інвалідів – дорослих і дітей, дитячі будинки, інтернати при школах і школи-інтернати), квартири, службові житлові приміщення, інші житлові приміщення в будівлях, придатних для проживання.

Не враховуються у складі житлового фонду дачі, літні садові будиночки, спортивні та туристичні бази, мотелі, кемпінги, санаторії, будинки відпочинку, пансіонати, будинки для приїжджих, готелі, залізничні вагони й інші будівлі та приміщення, призначені для сезонного і тимчасового проживання, незалежно від часу проживання в них громадян.

У гуртожитках до підсобних приміщень, крім названих вище, включають приміщення культурно-побутового призначення і медичного обслуговування.

До загальної площі житлових приміщень не включається площа сходових кліток, ліфтових холів, тамбурів, загальних коридорів, вестибюлів, галерей, а також площа нежилих приміщень, зайнятих житлово-експлуатаційними організаціями, магазинами, відділеннями зв'язку, дитячими установами, підприємствами служби побуту.

Забезпеченість житловою площею в розрахунку на одного жителя має тенденцію до зростання із 17,8 кв. м. у 1990 р. до 23,0 кв. м. у 2009 р. Однак, цей показник ще досить низький. У розвинених країнах світу та Євросоюзу він коливається в межах від 40 до 50 кв. м.

За 2009 р. було введено в експлуатацію 65,6 тис. квартир загальною площею 6301,5 тис. кв. м. Середній розмір квартири становив 96,1 кв.м загальної площі (у сільській місцевості 133,4 кв. м., у міській – 90,0 кв. м.). серед збудованих квартир переважають двокімнатні (33,9 % від загальної кількості), одно- та трикімнатні (відповідно – 26,6 % та 25,0 %).

За рахунок коштів державного бюджету збудовано 107,6 тис. кв. м. загальної площі житла, що становить 1,7 % загальнодержавного обсягу.

Якісну характеристику житлово-комунальним послугам дають: показники розвитку житлово-комунального господарства та забезпеченості населення житлово-комунальними послугами, їх доступність, споживання і витрати на них.

Таблиця 5.2

Динаміка житлового фонду України

Рік	1990	1995	2000	2004	2005	2006	2007	2008	2009
Загальна площа житлового фонду, млн. кв. м	922,1	978,3	1015,0	1040,0	1046,4	1049,2	1057,6	1066,6	1072,2
Кількість квартир усього, тис.	17656	18303	18921	19075	19132	19107	19183	19255	19288
У середньому на одного жителя, кв. м	17,8	19,2	20,7	21,8	22,0	22,2	22,5	22,8	23,0
Кількість сімей та однаків, які перебували на квартирному обліку на кінець року, тис.	2638	2411	1765	1414	1323	1300	1252	1216	1174
Кількість сімей та однаків, які одержали житло протягом року, тис.	235	82	32	23	20	20	17	17	11

Першу групу становлять показники, що характеризують розвиток і поширеність житлово-комунальної сфери кожного виду забезпечення. До таких показників належать: кількість населених пунктів, які мають змогу надавати населенню певний вид житлово-комунальних послуг, протяжність водопроводів, тепломереж, газових і електромереж, кількість водозабірних

вузлів, артезіанських свердловин і насосних станцій, кількість джерел теплопостачання і т.д. Сюди ж відносять показники надання послуг: виробничу потужність водопровідних споруд і кількість води, поданої у водопровідну систему; теплову потужність джерел теплопостачання, обсяг спожитого газу і т.д. Вартість наданих послуг оцінюється діючими тарифами.

Другу групу утворюють окремі показники благоустрою житлового фонду, за якими можна судити про доступність окремих видів послуг. До таких показників відносять кількість і частку домогосподарств, приєднаних до водогінної мережі, кількість і частку домогосподарств, які мають центральне опалення і забезпечені гарячим водопостачанням; кількість і частку домогосподарств, обладнаних каналізацією; кількість і частку газифікованих і електрифікованих домогосподарств тощо.

Оскільки значна кількість домогосподарств не обладнана лічильниками споживання води, тепла і газу, про обсяги споживання цих джерел енергії судять за даними галузевої звітності комунального господарства, витратами домогосподарств на ці потреби і тарифами на ці види послуг.

Пільги за оплату житла і комунальні послуги (25%-50% знижок) надаються певним категоріям населення залежно від рівня доходів. Крім того, розгорнута програма житлових субсидій (компенсацій), в яку покладений, по-перше, принцип гранично допустимих витрат сім'ї на оплату житла і по-друге, принцип адресної субсидії сімей, в яких розмір фактичних житлово-комунальних платежів перевищує гранично допустиму величину (10-15%).

Гранично допустимі витрати на оплату житла представляють новий для нашої країни соціальний стандарт. Його прийняття означає проведення політики соціального захисту в житлово-комунальній галузі малозабезпечених громадян. Введена система субсидій є підставою для оформлення субсидій. Заявник повинен документально підтвердити всі види отриманих доходів.

З розвитком ринкових відносин можуть посилюватися різниці в житлових умовах населення в основному під впливом квартирної плати і впливом останньої на забезпеченість житлом. Цей процес може бути визначений за допомогою вимірювання взаємозв'язку між рівнем оплати житла і забезпеченості житлом, а також методами багатовимірної класифікації домогосподарств на основі таких ознак, як рівень забезпеченості житлом, розмір грошових надходжень на члена сім'ї та ін.

Для оцінки комплексності житлово-комунального обслуговування населення регіонів та виділення окремих територій з високим і низьким доступом до житлово-комунальних послуг можна використати коефіцієнт конкордації:

$$W = \frac{1}{12} \cdot \frac{S}{k^2(n^3 - n)},$$

де S — сума квадратів відхилень суми рангів для кожного регіону від загальної суми рангів і розраховується за формулою:

$$S = \sum (R_j - \frac{\sum R_j}{n})^2,$$

де R_j — ранг j -го регіону; k — кількість показників ранжування; n — кількість регіонів у сукупності.

Коефіцієнт конкордації набуває значення в інтервалі від 0 до 1.

Статистика відіграє провідну роль по виявленню диференціації житлових умов населення, визначенню категорій жителів, що потребують підтримки із коштів бюджету, одночасно вона повинна відображати розвиток конкуренції у сфері обслуговування житлового фонду, формування реальних договірних відносин в житлово-комунальному господарстві.

Термінологічний словник

Аварійний будинок – будинок, стан якого вимагає припинення подальшої експлуатації, яка загрожує здоров'ю та життю людей.

Благоустрій житлового фонду – система забезпечення заходів із водопостачання, каналізації, центрального опалення, постачання гарячої води та ін.

Ветхий будинок – будинок із значним фізичним зносом (60 % для дерев'яних і 70 % для кам'яних).

Державний житловий фонд – частина житлового фонду, яка знаходиться у віданні чи розпорядженні державних підприємств.

Житлова кімната – частина житлової квартири, яка відокремлена від інших кімнат цієї квартири стінами або капітальними перегородками і має з ними внутрішнє сполучення та достатній розмір для встановлення ліжка дорослої людини і висотою стелі не менше 2,5 м.

Житлове господарство – галузь економіки, основним завданням якої є розселення населення відповідно до потреб економіки та створенні сприятливого середовища проживання для людини шляхом задоволення її житлово-комунальних та побутових потреб.

Житловий фонд – житлові будинки та житлові приміщення в інших будівлях, які призначені для проживання людей незалежно від форм власності, включаючи гуртожитки, будинки-інтернати для громадян похилого віку та інвалідів, дитячі будинки, інтернати, службові житлові приміщення.

Загальна площа житлових приміщень складається з площі житлових кімнат, підсобних приміщень (за винятком вхідних тамбурів в одноквартирних будинках) і літніх приміщень, підрахованих із такими знижувальними коефіцієнтами: для балконів і терас – 0,3; лоджій – 0,5; застлених балконів – 0,8; веранд, застлених лоджій і холодних комор – 1,0.

Квартира – сукупність житлових та допоміжних приміщень, які мають окремий вихід на сходову клітку, коридор або у двір.

Підсобні приміщення – це приміщення кухні, ванної кімнати чи душової, санвузла, квартирного коридору чи прихожої, вбудованих у квартири кладових чи шаф.

Питання для самоконтролю

1. Основні завдання статистики житла та житлових умов населення.
2. Джерела інформації про житлові умови населення.
3. Основні показники житлового фонду.
4. Аналіз руху житлового фонду.
5. Вивчення якості та ізольованості житлових приміщень.
6. Поняття благоустрою.
7. Особливості благоустрою сільських та міських територій.
8. Житлово-комунальне господарство та основні показники вивчення його діяльності.
9. Показники розвитку житлово-комунального господарства.
10. Показники благоустрою житлового фонду.
11. Соціальний захист держави у сфері житлового господарства.
12. Сучасний стан житлового забезпечення в Україні.

Тести для самоконтролю

- 1. Основне завдання статистики житла:**
 - а) забезпечити людині сприятливі умови проживання;
 - б) забезпечити людині сприятливі умови проживання, відпочинку;
 - в) забезпечити людині сприятливі умови роботи і відпочинку;
 - г) забезпечення достовірною інформацією щодо житлових умов населення.

2. Джерелами інформації про житловий фонд служать:

- а) дані обстежень;
- б) державна і відомча статзвітність, а також дані спеціальних обстежень і переписів населення;
- в) державна звітність і дані мікропереписів населення;
- г) статистична звітність, форма №1 – житлофонд (річна).

3. Житловий фонд України складається із:

- а) державного, громадського, приватного і фонду житлово-будівельних кооперативів;
- б) державного і приватного;
- в) суспільного і державного;
- г) незалежно від походження фондів.

4. Оцінку комфортності оцінюють відношенням:

- а) житлової площі до площі з усіма зручностями;
- б) житлової площі до загальної;
- в) площі з усіма зручностями до загальної;
- г) загальної площі до площі в престижних районах.

5. До житлових помешкань належать:

- а) індивідуальний будинок, окрема квартира, загальна квартира, гуртожиток, інше житлове приміщення;
- б) індивідуальний будинок, житлова квартира;
- в) індивідуальний будинок, комунальна квартира;
- г) індивідуальний будинок, комунальна квартира, гуртожиток.

6. Благоустроєними населеними пунктами вважаються

наступні:

- а) які забезпечені газопостачанням, водопостачанням та каналізацією;
- б) які забезпечені водопостачанням та каналізацією;

в) які забезпечені водопостачанням, каналізацією, дорогами з твердим покриттям;

г) які забезпечені необхідною інфраструктурою.

7. Благоустроєним є житловий фонд:

а) який забезпечений централізованим водопостачанням і каналізацією, обладнаний газовими та електричними плитами, ваннами, душовими кабінами і туалетом;

б) який забезпечений централізованим водопостачанням і каналізацією;

в) який забезпечений централізованим водопостачанням, каналізацією і газопостачанням;

г) який забезпечений усіма зручностями інфраструктури.

8. До складу житлового фонду не враховуються:

а) будинки відпочинку, санаторії, дачі;

б) дачі, літні садові будиночки, спортивні та турбази, мотелі, кемпінги, санаторії, будинки відпочинку, пансіонати, готелі, залізничні вагони та інші будівлі, призначені для сезонного і тимчасового проживання;

в) гуртожитки і санаторії;

г) всі перелічені об'єкти.

9. Оплата житла і комунальних послуг в країні не повинна перевищувати:

а) 10-15%;

б) 10%;

в) 15%;

г) 20%.

10. Оплата комунальних послуг проводиться:

а) за загальною площею квартири;

б) за житловою площею;

в) за загальною площею і станом благоустрою;

г) за житловою площею і в залежності від доходів проживаючих.

11. Житловий фонд може збільшуватися за рахунок:

а) введенням нових об'єктів, реставрації, переобладнання;

б) переведенням нежитлових приміщень у житлові, перебудови, введення нових об'єктів, реставрації;

в) введення в експлуатацію нових об'єктів ЖКГ;

г) введення в експлуатацію нових об'єктів ЖКГ та перебудови.

12. Житловий фонд може зменшуватися за рахунок:

а) знесення житла;

б) знищення житла в результаті стихійного лиха;

в) знесення житла, знищення житла в результаті стихійного лиха, переведення із житлового фонду у нежитлові приміщення;

г) переобладнання житлових приміщень.

Розв'язування типових задач

Задача 1.

На основі даних по двох адміністративних районах:

Район	Житловий фонд, тис. кв. м.		Чисельність населення, тис. осіб	
	2005 р.	2010 р.	2005 р.	2010 р.
I	2136	2425	172	181
II	1703	1945	130	137

Визначити: 1) Динаміку середньодушового забезпечення житловим фондом у двох районах;

2) відносну зміну середньодушового забезпечення житловим фондом за рахунок зміни окремих чинників;

3) абсолютну зміну середньодушового забезпечення житловим фондом всього та за рахунок окремих чинників.

Розв'язування

1) відносну зміну середньодушового житлового забезпечення житловим фондом характеризує індекс змінного складу:

$$I^{з.с.} = \frac{\sum s_1 T_1}{\sum T_1} \cdot \frac{\sum s_0 T_0}{\sum T_0}$$

$$I^{з.с.} = \frac{2425+1945}{181+137} \div \frac{2136+1703}{172+130} = 13,74 \div 12,71 = 1,081$$

Середня забезпеченість житлом у 2010 р. в порівнянні з 2005 р. збільшилась на 8,1 %.

2) Індекс постійного складу обчислюється за формулою:

$$I^{п.с.} = \frac{\sum s_1 T_1}{\sum T_1} \cdot \frac{\sum s_0 T_1}{\sum T_1} = \frac{\sum s_1 T_1}{\sum T_1} \cdot \frac{\sum \frac{s_0 T_0}{T_0} T_1}{\sum T_1}$$

$$I^{п.с.} = \frac{2425+1945}{181+137} \div \frac{\frac{2136}{172} 181 + \frac{1703}{130} 137}{181+137} = 13,74 \div 12,71 = 1,081$$

Індекс структурних зрушень обчислюється за формулою:

$$I^{стр.зр} = \frac{\sum s_0 T_1}{\sum T_1} \div \frac{\sum s_0 T_0}{\sum T_0} = \frac{\sum \frac{s_0 T_0}{T_0} T_1}{\sum T_1} \div \frac{\sum s_0 T_0}{\sum T_0}$$

$$I_{стр.зр} = \frac{\frac{2136}{172}181 + \frac{1703}{130}137}{181+137} \div \frac{2136+1703}{172+130} = 12,71 \div 12,71 = 1,000$$

Отже, зміни у структурі не призвели до змін у забезпеченні житловим фондом.

Перевіряємо взаємозв'язок індексів:

$$1,081 = 1,081 \times 1,000$$

3) Абсолютна зміна середнього забезпечення житловим фондом обчислюється за формулою:

$$\Delta \bar{s} = \frac{\sum s_1 T_1}{\sum T_1} - \frac{\sum s_0 T_0}{\sum T_0} = 13,74 - 12,71 = 1,03$$

в тому числі:

- за рахунок зміни забезпечення житловим фондом в окремих районах:

$$\Delta s = \frac{\sum s_1 T_1}{\sum T_1} - \frac{\sum \frac{s_0 T_0}{T_0} T_1}{\sum T_1} = 13,74 - 12,71 = 1,03$$

- під впливом структурних зрушень:

$$\Delta d = \frac{\sum \frac{s_0 T_0}{T_0} T_1}{\sum T_1} - \frac{\sum s_0 T_0}{\sum T_0} = 12,71 - 12,71 = 0$$

Середня забезпеченість житловою площею у 2010 р. в порівнянні з 2005 р. зросла на 1,03 кв. м. (+8,1 %), в тому числі за рахунок цього показника в окремих районах вона зросла на 1,03 кв. м. (+8,1 %), а під впливом змін у структурі аналізований показник не змінився.

Завдання для виконання на практичних заняттях та самопідготовки

Завдання 1. За даними вибіркового (безповторного) спостереження населення міста обстежено 800 сімей із 50000. Із них 160 проживали у необлаштованих житлових приміщеннях. Визначити (з ймовірністю 0,997) питому вагу сімей даної категорії у місті загалом.

Завдання 2. Введення в експлуатацію житла за 2005-2010 рр. в одному із регіонів України характеризується даними (тис. кв. м. загальної площі):

2005	1283
2006	1355
2007	1294
2008	1518
2009	1265
2010	1073

Визначити ланцюгові та базисні показники динаміки та середній річний темп приросту житлової площі.

Завдання 3. За даними вибіркового обстеження сімей у двох регіонах країни отримані наступні результати:

Показники	Регіон 1	Регіон 2
Кількість обстежених сімей	500	450
Середня кількість членів сім'ї	2,82	2,94
Середня кількість кімнат	1,71	1,93
Середнє квадратичне відхилення	0,654	0,632

Визначити регіон з кращим забезпеченням житлових умов. Зробити висновки.

Завдання 4. За наведеними даними проаналізувати забезпеченість житловою площею окремих адміністративних районів загалом та у розрізі сільської та міської території.

Місцевість	Південний район		Західний район	
	Загальна площа житлового фонду, тис. кв. м.	Чисельність населення, тис. осіб	Загальна площа житлового фонду, тис. кв. м.	Чисельність населення, тис. осіб
Сільська	4367	382	4572	398
Міська	3527	255	3818	268

Завдання 5. За наведеними даними проаналізуйте динаміку міського житлового фонду загалом та за формами власності

тис.кв.м загальної площі

Показник	1990 р.	2000 р.	2005 р.	2010 р.
Міський житловий фонд, у тому числі за формами власності	280,6	284,9	301,1	351,1
Державний, комунальний, колективний фонд	196,4	168,7	154,8	126,5
Приватний житловий фонд	84,2	116,2	146,3	224,6

Завдання 6. Оцініть ступінь доступності житлово-комунальних послуг населенню окремих регіонів за допомогою коефіцієнта конкордації.

Область	Ранг (місце) області у забезпеченні населення			
	водою	опаленням	каналізацією	газом
Вінницька	4	5	6	7
Волинська	5	1	4	3
Житомирська	1	2	3	4
Івано-Франківська	6	3	1	10
Київська	4	4	2	1
Луганська	10	5	5	6
Львівська	2	6	6	5
Одеська	8	8	10	2
Сумська	7	9	7	9
Тернопільська	3	10	8	8

РОЗДІЛ 6. СТАТИСТИКА ЗАЙНЯТОСТІ І БЕЗРОБІТТЯ

6.1. Ринок праці та завдання його статистичного вивчення

Ринок праці являє собою систему соціально-економічних відносин, які базуються на вартісній основі між роботодавцями – власниками засобів виробництва і найманими працівниками – власниками робочої сили.

В період формування ринкових відносин перед економікою нашої країни постає одне із основних питань ефективного функціонування економіки – це формування та ефективне використання робочої сили. Аналіз трудових ресурсів є важливою складовою науково обґрунтованого прогнозування, регулювання та управління.

В сучасних умовах розвитку соціально орієнтованої економіки відбулися значні зміни у підході до визначення категорій зайнятості та безробіття і їх оцінки. У світовій практиці давно сформувались єдині загальновизнані терміни та підходи до їх визначення.

Дані про стан зайнятості населення є підґрунтям для розробки дієвого механізму соціально-економічного розвитку окремих регіонів та країни в цілому. Регіональний аналіз дозволяє дослідити розбіжності в умовах та обсягах зайнятості і безробіття.

Статистика ринку праці є найбільш розвиненою у міжнародній статистиці, яка в основному зосереджена в Міжнародній організації праці (МОП). Під егідою МОП з 1923 року регулярно проводяться міжнародні статистичні конференції з питань праці та зайнятості.

Проблема зайнятості є однією з найважливіших соціально-економічних проблем. Сама зайнятість нероздільно пов'язана із людськими ресурсами, їх

трудовою діяльністю, а також із виробництвом, розподілом та споживанням матеріальних благ. Зайнятість та використання трудового потенціалу суспільства є не тільки економічними категоріями, вони у значній мірі відображають політику держави у сфері праці, а також є індикатором соціального розвитку суспільства, відображуючи рівень задоволення потреб у доходах, самовираженні через суспільно-корисну діяльність на певному соціально-економічному етапі розвитку суспільства.

В ринкових умовах економіки та рівноправності різних форм власності проблема зайнятості набуває особливого значення. Тому, державою через проведення активної соціально-економічної політики, спрямованої на добровільний вибір виду діяльності, стимулювання створення нових робочих місць та сприяння розвитку підприємництва проводяться активні дії щодо забезпечення громадян роботою. Державна політика у галузі зайнятості гарантує:

- рівні можливості усім громадянам незалежно від походження, стану, віку, статі, вільний вибір діяльності, що відповідає уподобанням, здібностям і професійній підготовці громадянина;

- забезпечення захисту громадян від незаконного звільнення, необґрунтованої відмови від прийняття на роботу;

- виплату матеріальної допомоги особам, які втратили роботу або членам їх сімей;

- безкоштовне навчання осіб зі статусом безробітних з метою отримання нових професій або проходження перепідготовки та ін.

Окрім того, держава забезпечує додатковими гарантіями щодо працевлаштування окремим категоріям громадян, які потребують соціального захисту та не в змозі конкурувати на рівних на ринку праці. До цих категорій відносять:

- жінок, які утримують дітей віком до 6 років;
- одиноких матерів;

- молодь після закінчення навчання;
- осіб передпенсійного віку;
- осіб, звільнених після відбуття покарання або примусового лікування;
- інвалідів, які не досягли пенсійного віку.

Основними завданнями статистики економічної активності населення, зайнятості та безробіття на ринку праці є:

- збирання, опрацювання, аналіз, поширення, збереження, захист та використання статистичної інформації щодо явищ і процесів, які відбуваються на ринку праці;
- забезпечення надійності та об'єктивності статистичної інформації;
- розроблення, вдосконалення і впровадження вітчизняної статистичної методології на базі рекомендацій МОП щодо вивчення зайнятості населення, впровадження новітніх інформаційних технологій з опрацювання статистичної інформації;
- визначення впливу стану зайнятості населення на основні соціально-економічні показники з метою визначення перспектив розвитку зайнятості у регіонах України.

6.2. Джерела даних про зайнятість і безробіття

Основними джерелами інформації про ринок праці в Україні є дані:

- всеукраїнського перепису населення;
- державної служби зайнятості;
- щоквартальних вибіркового обстежень домогосподарств щодо економічної активності населення;
- статистичної звітності підприємств та організацій;

- вибірових обстежень підприємств щодо вивчення окремих питань повної та неповної зайнятості працівників, наявності вільних робочих місць та ін.

Перепис населення є суцільним державним статистичним спостереженням. Його метою є отримання достовірних, об'єктивних і цілісних даних на встановлену дату щодо різноманітних характеристик населення країни в цілому та по кожній адміністративно-територіальній одиниці для інформаційного забезпечення управління та прогнозування соціально-економічного розвитку, а також розроблення і реалізації виваженої державної політики з питань народонаселення.

Основною перевагою перепису є можливість проведення регіонального та міжрегіонального аналізу, отримана інформація є повною щодо кожної окремої одиниці сукупності. Слід відмітити, що між матеріалами перепису населення та вибірових статистичних досліджень виникають розбіжності, що пояснюється, перш за все, методичними відмінностями, способами збору інформації, методикою розрахунків показників, інструментарієм, ступенем охоплення досліджуваних одиниць сукупності.

Адміністративні дані – це інформація, яка отримана на підставі спостережень проведеними органами державної влади (за винятком органів державної статистики), органами місцевого самоврядування, іншими юридичними особами відповідно до законодавства з метою виконання адміністративних обов'язків та завдань, віднесених до її компетенції [23].

Міжнародні статистичні стандарти визначають адміністративну інформацію служби зайнятості як одне з основних джерел даних ринку праці. Державна служба зайнятості отримує інформацію від роботодавців про потребу у робочій силі, кількість вивільнених та прийнятих на роботу, а також надає інформацію щодо кількості громадян, які звернулись за допомогою у пошуках роботи, їх працевлаштування та надання соціальної допомоги з безробіття.

Державна служба зайнятості точно та своєчасно і безперервно реєструє інформацію про осіб, які шукають роботу та вакансії, що дозволяє детально аналізувати навіть короточасні коливання пропозиції та попиту на робочу силу.

Крім цього, дані державної служби зайнятості дозволяють отримувати надійніші дані про безробіття, ніж дані вибіркового обстеження для малих територій та аналізу динаміки цього явища [53].

Найбільш повну і оперативну інформацію про стан економічної активності населення надають матеріали вибіркового обстеження домогосподарств з питань економічної активності. В ході обстеження одержується інформація про склад, структуру робочої сили, оцінюється розмір зайнятості, визначається реальне безробіття. Згідно методології МОП, за якою проводяться вибіркові обстеження отримується інформація про зайнятість, безробіття та економічно неактивне населення за статусами і видами зайнятості, віковими групами, по причинах і тривалості безробіття.

Вибірковими обстеженнями домашніх господарств охоплюються усі члени домогосподарств у віці 15-70 років включно, які постійно проживають у даному домашньому господарстві. Домогосподарство - сукупність осіб, які спільно проживають в одному житловому приміщенні або його частині, спільно витрачають кошти для забезпечення всім необхідним для життя, ведуть спільне господарство. Ці особи можуть перебувати у родинних стосунках так і не перебувати. Домогосподарство може складатися з однієї особи.

Виключають із обстежень господарства, у яких усі особи виходять за межі встановленого віку або у ньому проживає одинока особа, яка в силу своїх розумових чи фізичних відхилень неспроможна надати об'єктивну інформацію.

Не підлягають обстеженню такі категорії населення:

- студенти та учні всіх типів навчальних закладів, які виїхали і тимчасово проживають в іншій місцевості;

- особи, які перебувають у місцях позбавлення волі, будинках-інтернатах, будинках для осіб похилого віку тощо.

При проведенні вибірових спостережень до зайнятого населення відносять осіб віком від 15 до 70 років, які:

- працювали хоча б одну годину з отриманням або без отримання винагороди у грошовому чи натуральному вигляді;

- були тимчасово відсутні на робочому місці впродовж обстежуваного періоду з незалежних від нього обставин.

До цієї категорії не відносять осіб, які виконували неоплачувану громадську чи добровільну роботу та осіб, які зайняті тільки домашніми обов'язками. Громадська або добровільна робота має три визначальні риси:

- відсутність будь-якої грошової, натуральної чи іншої винагороди;
- виконання проводиться добровільно без примусу;
- виконується на благо організації, громади чи особи, де відсутні родинні зв'язки.

Вибіркові обстеження домашніх господарств проводяться з метою одержання всебічної інформації про стан робочої сили, структуру зайнятості і безробіття у кожному кварталі поточного року. На основі цих показників складаються річні показники.

До переваг вибірового методу відносять:

- відповідність методики міжнародним стандартам та визначенням;
- інформація є репрезентативною щодо усього населення;
- порівнюваність результатів різних періодів;
- можна отримати додаткову інформацію поряд із основними дослідженням;
- отримується детальна інформація щодо кожної одиниці сукупності;

- не потребує залучення значних коштів та робочої сили.

До недоліків слід віднести те, що використання даних вибіркового спостереження щодо окремих територій проводиться із певною похибкою.

Державна статистична звітність формується на основі звітів встановлених форм, представлення яких є обов'язковим для підприємств незалежно від форм власності та господарювання. Вона подається в установлені терміни до місцевих органів статистики.

На даний час встановлено такі форми звітності:

- «Звіт з праці» (форма № 1- ПВ), затверджений наказом Держкомстату України від 17.07.2007 р. №223;
- «Звіт про наявність вакансій» (форма № 3 ПН), затверджений наказом Міністерства праці та соціальної політики України від 19.12.2005 р. № 420;
- «Звіт про фактичне вивільнення працівників» (форма № 4 ПН (факт), затверджений наказом Міністерства праці та соціальної політики України від 19.12.2005 р. № 420;
- «Звіт про заплановане вивільнення працівників» (форма № 4 ПН (план), затверджений наказом Міністерства праці та соціальної політики України від 19.12.2005 р. № 420;
- «Звіт про прийнятих працівників» (форма № 5 ПН), затверджений наказом Міністерства праці та соціальної політики України від 19.12.2005 р. № 420;
- «Звіт про кількість працівників, їхній якісний склад та професійне навчання» (форма № 6-ПВ), затверджений наказом Держкомстату України від 17.07.2007 р. №223;
- «Звіт про зайнятість і працевлаштування інвалідів» (форма № 10- ПН), затверджений наказом Міністерства праці та соціальної політики України від 10.02.2007 р. № 42.

Вибіркові обстеження підприємств щодо вивчення окремих питань повної та неповної зайнятості працівників, наявності вільних робочих місць проводяться для забезпечення дотримання законодавства України, звірки фактичних даних із звітними показниками, отримання даних щодо тих показників, які не охоплюються поточною звітністю, виконання окремих завдань щодо вивчення ринку праці. Вони проводяться як планово, так і міру потреби із залученням або без залучення сторонніх організацій.

6.3. Економічна активність населення

У відповідності до рекомендацій МОП населення віком від 15 до 70 років поділяється на 2 категорії (рис. 6.1):

- економічно активне населення;
- економічно неактивне населення.

До економічно активного населення відносять осіб, які зайняті економічною діяльністю та особи, які шукають роботу і готові приступити до неї в найближчий час, тобто зайняте і безробітне населення.

В економічно неактивне населення включають осіб віком 15-70 років, які не можуть бути віднесені до зайнятих або безробітних. Сюди входять:

- учні та студенти;
- пенсіонери за віком, по інвалідності та на пільгових умовах;
- особи, зайняті у домашньому господарстві;
- особи, які зневірились знайти роботу;
- особи, які працювали на сезонних роботах;
- особи, які не бажають працювати;
- особи, які шукають роботу, але не готові приступити до неї найближчим часом через об'єктивні причини (хворобу, навчання).

Безробітне та економічно неактивне населення утворюють групу незайнятого населення.

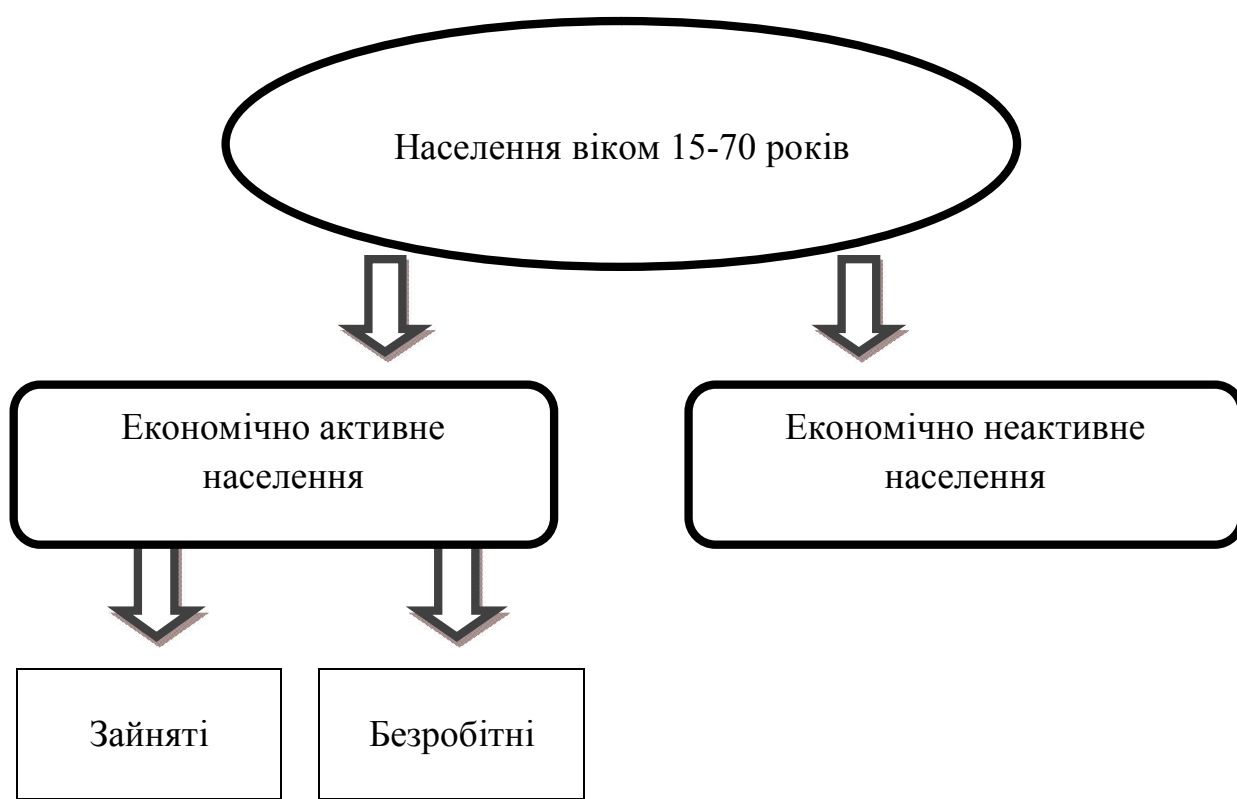

Рис. 6.1. Розподіл населення

Між основними категоріями населення існує взаємозв'язок:

$$H = (З + Б) + ЕАН = ЕАН + ЕНН ,$$

де H – чисельність населення віком 15-70 років; $З, Б$ – відповідно чисельність зайнятого та безробітного населення; $ЕАН, ЕНН$ – відповідно чисельність економічно активного та економічно неактивного населення.

Під зайнятістю розуміють добровільну діяльність громадян, як правило, з метою отримання прибутку. Економічно активне населення класифікується за статусом зайнятості, що визначає місце індивідуума у групі. Класифікація за статусом зайнятості визначає такі групи:

1. Наймані працівники – особи, які виконують роботу за наймом, уклали письмовий договір, контракт або усну угоду з адміністрацією підприємства, установи, організації будь-якої форми власності чи фізичною особою про умови трудової діяльності, за яку вони отримують оплату у грошовій чи іншій формі;

2. Працюючі не за наймом – особи, які самостійно або з партнерами займаються трудовою діяльністю на основі організації та ведення господарської діяльності фізичної або юридичної особи, що приносить дохід, є відповідальними за взяті зобов'язання перед іншими особами та підприємствами за результати своєї роботи. В цій групі виділяють такі категорії:

- роботодавці – особи, які постійно працюють на власному підприємстві та залучають на постійній основі найманих працівників;

- самозайняті – особи, які зайняті трудовою діяльністю самостійно без залучення найманих працівників;

- безкоштовно працюючі члени сім'ї – особи, які працюють на сімейному підприємстві, що очолює родич та не отримують за цю роботу ніякої грошової чи матеріальної допомоги.

За рівнем використання робочої сили виділяють повну, неповну, часткову, первинну та вторинну зайнятість. Повна зайнятість характеризується діяльністю протягом повного робочого дня (тижня, сезону, року), яка забезпечує дохід у відповідних для даного регіону розмірах. Зайнятість конкретної особи протягом неповного робочого часу або з неповною оплатою чи недостатньою ефективністю вважається неповною. Неповна зайнятість може бути явною або прихованою. Явна неповна зайнятість зумовлена соціальними причинами, зокрема необхідністю здобути освіту, професію, підвищити кваліфікацію тощо. Неповну зайнятість можна

виміряти безпосередньо, використовуючи дані про заробіток, відпрацьований час, або ж за допомогою спеціальних вибіркових обстежень. Прихована неповна зайнятість пов'язана із зменшенням обсягів виробництва, реконструкцією або реорганізацією підприємства і проявляється в низьких доходах населення через неповне використання професійності або в низькій продуктивності праці. Хоча прихована неповна зайнятість в Україні не регламентована законодавством, її розміри є досить значними. Під частковою зайнятістю розуміють добровільну неповну зайнятість. Первинна зайнятість передбачає зайнятість щодо основного місця роботи. Вторинною зайнятістю називається додаткова зайнятість не за місцем основної роботи чи навчання.

Зайнятість і безробіття є дві взаємодоповнюючі характеристики рівноваги економічної системи. При цьому, коли попит на працю перевищує існуючий обсяг зайнятості, це призводить до збільшення безробіття. Рівні зазначених показників мають свої критичні межі для кожної економіки окремо, перевищення яких призводить до економічних втрат, соціальної напруги і погіршення рівня життя людей.

Безробітну групу суспільства складають особи віком 15-70 років, які в даний час не забезпечені роботою та ведуть її пошуки і готові до неї приступити у найближчий час.

До безробітних також включають осіб, які проходять навчання за направленням державної служби зайнятості, а також особи, які знайшли роботу і мають домовленість з роботодавцем про час початку роботи, а тому в даний час припинили пошуки роботи.

Рівень економічної активності населення (Pea) розраховується як відношення економічно активного населення віком 15-70 років до усього населення відповідного віку:

$$Pea = \frac{EАН}{H} \times 100$$

Рівень економічної активності (Pea) можна обчислити також як відсоткове відношення економічно активного населення працездатного віку до загальної чисельності населення працездатного віку:

$$Pea = \frac{EАН_{нв}}{H_{нв}} \times 100$$

де $EАН_{нв}$, $H_{нв}$ – відповідно економічно активне населення працездатного віку та загальна чисельність населення працездатного віку.

Рівень зайнятості ($Pз$) визначається відношенням зайнятого населення віком 15-70 років до загальної чисельності населення відповідного віку:

$$Pз = \frac{З_{(15-70)}}{H_{(15-70)}} \times 100$$

або за формулою:

$$Pз = \frac{З_{нв}}{H_{нв}} \times 100$$

де $З_{нв}$ – чисельність зайнятого населення працездатного віку.

Рівень економічної неактивності населення (Pen) визначається відношенням економічно неактивного населення до загальної чисельності населення відповідного віку:

$$Pen = \frac{EHH_{(15-70)}}{H_{(15-70)}} \times 100$$

або

$$Pen = \frac{EHH_{нв}}{H_{нв}} \times 100$$

де $EHH_{нв}$ – чисельність економічно неактивного населення.

За даними вибіркових обстежень домогосподарств середньомісячна чисельність економічно активного населення України у 2008 році становила 22,4 млн. осіб, з яких 21,0 млн. осіб були зайняті економічною діяльністю і 1,4 млн. осіб класифікувалися як безробітні.

Таблиця 6.1

Основні показники ринку праці за січень – грудень 2009 р

Економічно активне населення		
у віці 15-70 років	в середньому за період, тис.осіб	22150,3
працездатного віку		20321,6
Рівень економічної активності населення		
у віці 15-70 років	у % до населення відповідної вікової групи	63,3
працездатного віку		71,6
Зайняте населення		
у віці 15-70 років	в середньому за період, тис.осіб	20191,5
працездатного віку		18365,0
Рівень зайнятості населення		
у віці 15-70 років	у % до населення відповідної вікової групи	57,7
працездатного віку		64,7
Безробітне населення (за методологією МОП)		
у віці 15-70 років	в середньому за період, тис.осіб	1958,8
працездатного віку		1956,6
з нього		
zareєстроване у державній службі зайнятості		693,1
Рівень безробіття населення (за методологією МОП)		
у віці 15-70 років	у % до економічно активного населення відповідної вікової групи	8,8
працездатного віку		9,6
Рівень zareєстрованого безробіття населення працездатного віку (в середньому за період)	у % до економічно активного населення працездатного віку	3,4
	у % до населення працездатного віку	2,5

Джерело: дані Держкомстату України

У статистичному вивченні ринку праці розрізняють таку структуризацію зайнятості та безробіття за статево-віковими, професійно-кваліфікаційними та соціальними ознаками:

1. Зайняте населення:

- за статтю (жінки і чоловіки);
- за місцем проживання (міське і сільське населення);
- за статусами зайнятості (наймані, роботодавці, самозайняті, безкоштовно працюючі члени сім'ї);

- за видами економічної діяльності (1. Сільське господарство, мисливство, лісове господарство. Рибальство, рибництво. 2. Промисловість. 3. Будівництво. 4. Торгівля; ремонт автомобілів, побутових виробів та предметів особистого вжитку. 5. Діяльність готелів та ресторанів. 6. Діяльність транспорту і зв'язку. 7. Фінансова діяльність. 8. Операції з нерухомим майном, оренда, інжиніринг та надання послуг підприємцям. 9. Державне управління. 10. Освіта. 11. Охорона здоров'я та надання соціальної допомоги. 12. Надання комунальних та індивідуальних послуг);

- за рівнем освіти (з повною вищою, базовою вищою, неповною вищою, повною загальною, базовою загальною та початковою загальною або відсутність освіти);

- за віковими групами (15-24, 25-29, 30-34, 35-39, 40-49, 50-59, 60-70 років, а також виділяють осіб працездатного віку та осіб старше працездатного віку);

- за професійними групами (законодавці, вищі державні службовці, керівники, менеджери (управителі), професіонали, фахівці, технічні службовці, працівники сфери торгівлі та послуг, кваліфіковані робітники сільського та лісового господарства, риборозведення та рибальства, кваліфіковані робітники з інструментом, робітники з обслуговування, експлуатації та контролю за роботою технологічного устаткування, складання устаткування та машин, найпростіші професії);

- за регіонами у розрізі областей.

2. Безробітне населення:

- за статтю (жінки і чоловіки);
- за місцем проживання (міське і сільське населення);

- за причинами незайнятості (вивільнені з економічних причин, звільнені за власним бажанням, демобілізовані з військової строкової служби, не працевлаштовані після закінчення загальноосвітніх та вищих навчальних закладів I-IV рівнів акредитації, звільнені за станом здоров'я, через оформлення пенсії за віком, інвалідністю, звільнені в зв'язку з закінченням строку контракту, інші причини безробіття);

- за напрямами пошуку роботи (через пресу, особисті зв'язки, звертався безпосередньо до адміністрації (роботодавця), звертався до державної служби зайнятості, звертався до приватної фірми з працевлаштування, інше);

- за професійними групами (законодавці, вищі державні службовці, керівники, менеджери (управителі), професіонали, фахівці, технічні службовці, працівники сфери торгівлі та послуг, кваліфіковані робітники сільського та лісового господарства, риборозведення та рибальства, кваліфіковані робітники з інструментом, робітники з обслуговування, експлуатації та контролю за роботою технологічного устаткування, складання устаткування та машин, найпростіші професії);

- за тривалістю незайнятості (до 1 місяця, від 1 до 3, від 3 до 6, від 6 до 9, від 9 до 12 та 12 і більше місяців);

- за тривалістю пошуку роботи (до 1 місяця, від 1 до 3, від 3 до 6, від 6 до 9, від 9 до 12 та 12 і більше місяців);

- за регіонами у розрізі областей.

3. В економічно неактивному населенні виділяють наступні групи:

- за причинами економічної неактивності (пенсіонери за віком, по інвалідності та на пільгових умовах, учні, студенти, зайняті в домогосподарстві, за станом здоров'я, хворіли, зневірені, перебувають на утриманні, не знають де і як шукати роботу, вважають, що немає підходящої роботи, сезонний характер роботи, сподіваються повернутися на попередню

роботу, оформляють дострокову пенсію, отримали повідомлення про призов на військову службу, інші);

- за віковими групами (15-24, 25-29, 30-34, 35-39, 40-49, 50-59, 60-70 років, а також виділяють осіб працездатного віку та осіб старше працездатного віку);

- за статтю (жінки і чоловіки);

- за місцем проживання (міське і сільське населення);

- за соціальними групами (пенсіонери за віком, по інвалідності та на пільгових умовах, учні, студенти, зайняті у домогосподарстві, зневірені, інші);

- за рівнем освіти (з повною вищою, базовою вищою, неповною вищою, повною загальною, базовою загальною та початковою загальною або відсутність освіти);

- за причинами незайнятості (вивільнені з економічних причин, звільнені за власним бажанням, демобілізовані з військової строкової служби, не працевлаштовані після закінчення загальноосвітніх та вищих навчальних закладів I-IV рівнів акредитації, звільнені за станом здоров'я, через оформлення пенсії за віком, інвалідністю, звільнені в зв'язку з закінченням строку контракту, інші причини безробіття).

6.4. Статистичний облік зайнятого населення у неформальному секторі економіки

За часів радянської доби діяльність, пов'язана із купівлею і перепродажем дефіцитних товарів, репетиторство, ремонт автомобілів, діяльність підпільних підприємств з виробництва товарів широкого вжитку та ряд інших підпадало під визначення «спекуляція» та у своїй більшості така діяльність була нелегальною і забороненою.

З початком перебудови економічних відносин неформальний сектор знайшов своє місце у багатьох сферах діяльності. На даний час більше 60 країн світу збирають та публікують дані про зайнятість у неформальному секторі економіки. Основним джерелом даних у цьому секторі економіки є прямі методи спостереження: обстеження домашніх господарств, обстеження підприємств та комбіновані обстеження.

Основним міжнародним нормативним документом з методології проведення досліджень у неформальному секторі економіки є Резолюція щодо статистики зайнятості в неформальному секторі економіки, яка прийнята XV Міжнародною конференцією статистиків праці у 1993 році.

Згідно методики, затвердженої Державним комітетом статистики України від 29 лютого 2000 року № 73, проводиться визначення обсягів зайнятості у неформальному секторі економіки. Сюди відносять підприємства, які є незареєстрованими виробничими одиницями сектору домашніх господарств і відповідають трьом наведеним вимогам:

1. Ринкова спрямованість економічної діяльності;
2. Обмежена кількість працівників;
3. Відсутність державної реєстрації підприємницької діяльності.

До даного сектору відносять осіб, які були зайняті на незареєстрованих підприємствах, що за своїми розмірами за чисельністю працюючих (не більше 5 осіб) відносяться до сектору домашніх господарств. Також у цю категорію включають осіб, які працювали в офіційному секторі економіки за усною домовленістю з роботодавцем, який, як правило, не надає хоча б мінімальних соціальних гарантій.

Вивчення населення, зайнятого у неформальному секторі економіки проводиться за видами економічної діяльності, статтю, місцем проживання, статусами зайнятості та рівнем освіти та у розрізі адміністративних територій.

Класифікація осіб, зайнятих у неформальному секторі економіки здійснюється (рис. 6.2):

- за місцем основної роботи;
- за місцем додаткової роботи;
- за загальним обсягом зайнятості без подвійного обліку осіб, які як за основним так і за додатковим місцем роботи належали до цього сектору.

Рис. 6.2. Класифікація зайнятих у формальному та неформальному секторі економіки

Основною вважається робота, яку респондент виконував на обстежуваному тижні і вважав для себе основною, виходячи з того, що вона приносить найбільший дохід. Після визначення обсягів неформальної зайнятості за основною та додатковою роботами, розраховують загальний обсяг неформальної зайнятості, виключаючи подвійний облік:

$$H_z = H_o + H_d - H_{od} ,$$

де H_z - загальний обсяг неформальної зайнятості; H_o - обсяг неформальної зайнятості за основною роботою; H_d - обсяг неформальної зайнятості за додатковою роботою; H_{od} - обсяг неформальної зайнятості за основною та додатковою роботами.

Поряд із абсолютними показниками для характеристики рівня участі зайнятого населення у неформальному секторі використовують відносні показники:

- рівень участі зайнятого населення у неформальному секторі за основним місцем роботи (P_o):

$$P_o = \frac{H_o}{Z} \times 100 ,$$

де H_o - чисельність зайнятих у неформальному секторі економіки за основним місцем роботи; Z - загальна чисельність зайнятих у віці 15-70 років.

- рівень участі зайнятого населення у неформальному секторі за додатковою роботою (P_d):

$$P_d = \frac{H_d}{Z_d} \times 100 ,$$

де H_d - чисельність осіб, зайнятих у неформальному секторі економіки, які мали додаткову роботу; Z_d - загальна чисельність зайнятих у віці 15-70 років, які мали додаткову роботу.

- загальний рівень участі зайнятого населення у неформальному секторі (P_3):

$$P_3 = \frac{H_3}{3} \times 100$$

де H_3 - чисельність осіб, зайнятих у неформальному секторі економіки у віці 15-70 років.

Дані вибіркового обстеження населення з питань економічної активності свідчать, що у 2009 році 4,5 млн осіб, або 22,1%, були зайняті у неформальному секторі економіки, проти 2,98 млн осіб, або 15% у 2000 році. Серед видів економічної діяльності у неформальному секторі економіки найбільший відсоток зайнятих осіб працює у сільському господарстві (70,5 %), значно менше у будівництві та торгівлі, ремонті автомобілів, побутових виробів та предметів особистого вжитку, діяльності готелів та ресторанів (відповідно, 9,0 та 11,6 %). В розрізі областей найвищий відсоток населення, зайнятого у неформальному секторі економіки спостерігається у Чернівецькій (51,4 %), Херсонській (46,0 %) та Закарпатській (40,4%) областях. Найменший показник характерний для м. Києва (4,8 %), м. Севастополя (6,5 %), Донецької (9,1 %), Луганської (14,3 %) та Дніпропетровської (15,6%) областей.

Найвищий рівень участі населення у неформальному секторі економіки спостерігався серед молоді віком 15-24 роки та пенсіонерів у віці 60-70 років.

6.5. Статистичне вивчення безробіття

Безробіття – соціально-економічне явище, яке є невід’ємним елементом ринку праці. Воно характеризується тим, що частина робочої сили не зайнята у виробництві товарів та послуг. У реальному житті безробіття виступає як перевищення пропозиції робочої сили над попитом. З одного боку безробіття

є важливим стимулятором активності працюючого населення, з іншого – таїть у собі економічні, демографічні та соціальні втрати для суспільства. Серед безробітних окремо виділяють зневірених. До них належать особи, які активно вели пошук роботи і готові були приступити до неї протягом найближчого часу, однак не знайшли її, вичерпали усі можливості для її пошуку та припинили активні дії щодо пошуку роботи впродовж останнього місяця. Згідно рекомендацій МОП в цю категорію також включають осіб, які отримують пенсії (за віком, по пільгах, за втратою годувальника) і не зайняті будь-якою діяльністю, а також інваліди, які отримують пенсію і не зайняті будь-якою діяльністю.

Виділяють такі основні види безробіття: фрикційне, структурне і циклічне. Фрикційне безробіття характерне тим, що частина людей добровільно змінює місце роботи, частина шукає нову роботу через звільнення, частина втратила сезонну роботу, а також молодь, що вперше шукає роботу. Структурне настає в результаті швидкого наступу науково технічного прогресу, відбуваються корінні зміни у технології і організації виробництва, які справляють значний вплив на структуру попиту на робочу силу. Циклічне безробіття виникає під впливом скорочення обсягів виробництва у період економічних криз.

Вимушена перерва у роботі впродовж тривалого періоду знижує професійну придатність та призводить до знецінення людського капіталу, зменшує мотивацію до праці та інших негативних наслідків. Тому оцінці довготривалого безробіття надається особлива увага при вивченні ринку праці.

Слід відмітити, що відсутність безробіття є абсолютно неможливим та непотрібним у ринковій економіці. При вирішенні проблеми безробіття слід визначати норму безробіття як оптимальну величину розміру резерву робочої сили, яка є досить мобільною та активною для швидкого задоволення потреб ринку.

Вивчення причин безробіття відіграє важливу роль при виборі дієвої системи заходів соціального захисту безробітних. Серед основних причин виділяють дві основні групи: економічні та соціальні. Економічні в першу чергу пов'язані з технічним прогресом, із зменшенням обсягів виробництва, реорганізацією, конверсією військово-промислового комплексу та інших причин.

Безробітні – особи віком 15-70 років (зарєєстровані і не зарєєстровані у державній службі зайнятості), які одночасно відповідають трьом умовам:

1. Не мали роботи (прибуткового заняття);
2. Займаються активним пошуком роботи (звертались у службу зайнятості, використовували особисті зв'язки, розміщували оголошення в засобах масової інформації та ін.) або намагались організувати власну справу;
3. Готові приступити до роботи впродовж двох наступних тижнів.

Таблиця 6.2

Динаміка безробіття (за методологією МОП)

(у середньому за період)

Рік	2000 р.	2005 р.	2006 р.	2007 р.	2008 р.	2009 р.
Безробітне населення у віці 15-70 років, тис. осіб	2655,8	1600,8	1515,0	1416,7	1425,1	1958,8

Основні шляхи пошуку роботи вивчаються за такими напрямками:

1. Намагались організувати власну справу.
2. Шукали роботу через:
 - через пресу (оголошення);
 - особисті зв'язки ;
 - звертався безпосередньо до адміністрації (роботодавця);
 - звертався до державної служби зайнятості;

- звертався до приватної фірми з працевлаштування;
- інше.

Проблеми зниження рівня безробіття на сьогоднішній день є актуальними для будь-якого суспільства. Для вирішення цих завдань у всіх країнах створено спеціальні установи, які спеціалізуються на допомозі безробітним та приймають до виконання відповідні соціальні програми.

Вирішення цих проблем продиктовано в першу чергу такими причинами:

- добробут будь-якого суспільства прямо залежить від кількості працюючих громадян;
- незайняте населення є нестабільною та нестійкою групою населення, у якій в більшій мірі можуть відбутися асоціальні прояви;
- безробітні – це соціально незахищені верстви населення, яким необхідна допомога.

Соціальний захист безробітних та членів їх сімей гарантується державою і базується на Конституції України, Кодексі законів про працю, Закону України «Про зайнятість» та інших нормативно-правових актах. У відповідності до законодавства безробітним надаються пільги, виплачується допомога по безробіттю, надаються стипендії в період навчання та ін.

Однак, соціальний захист безробітних не покриває основної частини витрат через дуже низький розмір матеріальної допомоги, яка не покриває елементарних життєвих потреб безробітних та їх сімей. Середній розмір допомоги по безробіттю наприкінці 2010 р. становив 780,05 грн. Малі відшкодування та відсутність підходящої роботи призводять до того, що значна частина безробітного населення не мають бажання реєструватися у державній службі зайнятості. Тим самим Державна служба зайнятості не завжди має точні і достовірні дані про рівень безробіття.

Для аналізу безробіття використовують ряд показників:

- рівень безробіття (за методологією МОП);

- рівень зареєстрованого безробіття;
- рівень довготривалого безробіття;
- рівень безробіття з різних причин;
- розширений показник безробіття;
- рівень загального дефіциту попиту на працю.

Рівень безробіття (за методологією МОП) ($Pб$) розраховується на основі рекомендацій МОП як відсоткове відношення загальної кількості безробітних у віці 15-70 років до чисельності економічно активного населення даного віку, тобто до суми зайнятих та безробітних:

$$Pб = \frac{Б}{ЕАН} \times 100 = \frac{Б}{З + Б} \times 100,$$

де $ЕАН$ – чисельність економічно активного населення; $З, Б$ – відповідно загальна кількість зайнятого та безробітного населення у віці 15-70 років.

Рівень зареєстрованого безробіття ($Pбз$) обчислюється відношенням чисельності безробітних, зареєстрованих у державній службі зайнятості на певну дату (як правило на початок звітного періоду) до загальної чисельності працездатного населення працездатного віку:

$$Pбз = \frac{Бз}{Hп} \times 100,$$

де $Бз$ – чисельність зареєстрованих безробітних у державній службі зайнятості;; $Hп$ – загальна кількість працездатного населення у працездатному віці.

Показник рівня зареєстрованого безробіття ($Pбз$) можна визначати як відношення чисельності зареєстрованих безробітних $Бз$ на початок відповідного періоду до економічно активного населення $ЕАН$:

$$Pбз = \frac{Бз}{ЕАН} \times 100$$

Рівень довготривалого безробіття ($P\delta\delta$) розраховується як відсоткове відношення загальної чисельності безробітних (усіх або зареєстрованих у державній службі зайнятості), які шукали роботу понад 3 місяці до:

- економічно активного населення

$$P\delta\delta = \frac{Bz_{(+3)}}{EАН} \times 100 ,$$

- працездатного населення

$$P\delta\delta = \frac{Bz_{(+3)}}{Hn} \times 100 ,$$

де $Bz_{(+3)}$ - чисельність безробітного населення, які шукають роботу більше 3 місяців.

Рівень безробіття з різних причин ($Pбпр$) визначається як відсоткове відношення кількості осіб, які втратили роботу через певні причини до економічно активного населення:

$$Pбпр = \frac{Bпр}{EАН} \times 100 ,$$

де $Bпр$ – чисельність осіб, які втратили роботу через певні причини.

Розширений показник рівня безробіття розраховується як відсоткове відношення суми чисельності безробітних та зневірених до суми чисельності економічно активного населення та зневірених:

$$P\delta\delta = \frac{B + Zn}{EАН + Zn} \times 100 ,$$

де Zn – кількість зневірених у пошуку роботи осіб.

Рівень загального дефіциту попиту на працю характеризує загальний дефіцит попиту на працю і розраховується як відношення суми чисельності безробітних, зневірених та вимушено неповністю зайнятих осіб до суми чисельності економічно активного населення та зневірених осіб:

$$P_{здп} = \frac{B + Z_n + H_z}{EАН + Z_n} \times 100$$

де H_z – кількість вимушено неповністю зайнятих осіб.

Вивченню безробіття у соціальній статистиці приділяється особлива увага, так як це явище створює значний вплив на інші соціально-економічні явища та процеси. Серед наслідків безробіття можна виділити такі:

- недовипуск продукції через неповне використання виробничих можливостей. Закон Оукена (Okun's law) описує, що перевищення на 1 % фактичного рівня безробіття норми безробіття призводить до втрат 2,5 % фактичного рівня валового національного продукту від потенційного;
- значне зниження рівня життя громадян, оскільки робота для переважної більшості з них є основним джерелом засобів існування;
- зменшення рівня заробітної плати зайнятого населення в результаті підвищення конкуренції на ринку праці;
- збільшення податкового навантаження на підприємства та працююче населення для забезпечення соціальної підтримки безробітних, надання їм допомоги, компенсацій тощо.

Крім вказаних економічних наслідків безробіття несе значні соціальні та психологічні наслідки, які можуть мати значно більшу загрозу суспільству та країні в цілому. Серед них слід виділити такі:

- підвищення політичної нестабільності та соціальної напруги у суспільстві;
- загострення криміногенної ситуації, зростання злочинності, оскільки значна кількість порушень здійснюється саме безробітними;
- зростання кількості самогубств, розлучень, захворювань серцево-судинної системи, смертей від алкоголізму, наркоманії та інші негативні прояви;
- втрата професійної кваліфікації та практичних навичок тимчасово незайнятих громадян через велику перерву у роботі.

Термінологічний словник

Безробіття – соціально-економічне явище, що описує частину економічно активного населення, яка в даний час не працює.

Безробітні зареєстровані – працездатні громадяни працездатного віку, які через відсутність роботи не мають передбачених законодавством доходів, і зареєстровані у державній службі зайнятості як такі, що шукають роботу, готові та здатні до неї приступити протягом найближчого часу.

Вимушена неповна зайнятість – характеризується кількістю працівників, які прийняті на роботу на умовах повного робочого дня, але працюють неповний робочий день, а також перебувають у неоплачуваних відпустках з ініціативи адміністрації.

Довготривале безробіття характеризується кількістю або питомою вагою безробітних, які шукали роботу 12 і більше місяців.

Економічно активне населення – особи віком 15-70, які впродовж певного періоду забезпечують пропозицію праці для виробництва товарів і послуг. Сюди відносять зайняті і безробітні особи.

Економічно неактивне населення – особи, які не мають роботи і не займаються її пошуками, тобто не можуть бути кваліфіковані як зайняті та безробітні.

Зайнятість – економічна діяльність громадян, пов'язана із задоволенням своїх особистих та суспільних потреб і приносить, як правило, дохід у грошовій або іншій формах

Зайняті у неформальному секторі - особи, які працюють на незареєстрованих виробничих одиницях або за усною домовленістю із працедавцем без укладання офіційного трудового договору.

Незайняті – особи віком 15-70 років, які впродовж обстеженого періоду були безробітними або економічно неактивними.

Працевлаштування безробітних характеризується кількістю безробітних, працевлаштованих державною службою зайнятості на вільні та створені робочі місця, а також отримання одноразової допомоги з безробіття для зайняття підприємницькою діяльністю.

Рівень безробіття (за методологією МОП) - відношення кількості безробітних певної вікової групи до економічно активного населення відповідного віку або соціально-демографічної групи.

Рівень зайнятості – відношення кількості зайнятого населення до загальної чисельності населення або населення відповідної вікової групи.

Рівень зареєстрованого безробіття - відношення кількості зареєстрованих у державній службі зайнятості безробітних до середньорічної чисельності населення працездатного віку.

Рівень економічної активності - відносний показник, який визначають відношенням кількості економічно активного населення віком 15-70 років до всього обстеженого населення зазначеного віку або до відповідної соціально-демографічної групи.

Самозайняті – особи, які самостійно здійснюють трудову діяльність чи займаються підприємницькою діяльністю без залучення найманих працівників на постійній основі.

Сезонне безробіття - різновид безробіття, що спричиняється впливом природніх умов на рівень безробіття.

Питання для самоконтролю

1. Назвіть об'єкти дослідження у статистиці зайнятості і безробіття.
2. Основні завдання статистичного вивчення зайнятості і безробіття.
3. Рівень економічної активності населення.
4. Визначення рівня зайнятості населення.
5. Характеристика основних показників зайнятості та економічної активності населення.

6. Статистичний аналіз зайнятості населення у неформальному секторі економіки.

7. Поняття та види безробіття.

8. Основні показники безробіття.

9. Статистичне вивчення зареєстрованого безробіття.

10. Аналіз вивчення тривалості безробіття та тривалості пошуку роботи.

Тестові завдання

1. За статусом зайнятості населення поділяють на:

- а) зайняте та безробітне;
- б) зайняте, безробітне та економічно неактивне;
- в) економічно активне та економічно неактивне;
- г) основний та допоміжний персонал.

2. Найповнішу інформацію про ринок праці отримують із:

- а) статистичних даних;
- б) періодичних звітів підприємств та організацій;
- в) матеріалів регулярних вибіркового обстежень робочої сили;
- г) із даних переписів населення.

3. Мінімальний вік економічної активності населення в Україні

становить:

- а) 18 років;
- б) 16 років;
- в) 15 років;
- г) законодавчо не встановлено.

4. До безробітного населення відносять особи, які:

- а) протягом місяця не працюють;
- б) активно шукають роботу;

в) протягом обстежуваного періоду не мають роботи, але шукають її і готові до неї приступити найближчим часом;

г) не працюють більше 6 місяців.

5. До економічно неактивного населення належать особи, які:

а) на момент обстеження не могли бути віднесені до економічно активного населення;

б) втратили надію знайти роботу;

в) працездатні особи, які працюють за кордоном;

г) пенсіонери, інваліди, які не зайняті будь-якою діяльністю.

6. Рівень економічної активності визначається як відношення:

а) чисельності економічно активного населення до економічно неактивного;

б) чисельності економічно активного населення до чисельності всього населення;

в) чисельності економічно активного населення до чисельності населення працездатного віку;

г) чисельності економічно активного населення до самозайнятого населення.

7. Неформальний сектор економіки об'єднує:

а) незареєстровані належним чином підприємства;

б) підприємства, які не залучають найману працю;

в) підприємства малого та середнього бізнесу, які не залучають найману працю;

г) підприємства на єдиному податку.

8. За професійною приналежністю серед економічно активного населення виділяють такі групи:

а) кваліфіковані і некваліфіковані працівники;

б) працівники промисловості, сільського господарства, рибного господарства, промисловості, некваліфіковані працівники будівництва, сфери послуг тощо;

в) працівники державного управління, службовці, підприємці;

г) законодавці, старші посадові особи і керівники, спеціалісти-професіонали, допоміжний персонал, конторські службовці, працівники сфери послуг і торгових організацій, кваліфіковані працівники сільського господарства, рибного господарства, працівники промисловості, некваліфіковані працівники, військові сили.

9. Основним джерелом даних про безробіття є:

а) щоквартальні вибіркові обстеження економічної активності населення;

б) річні суцільні обстеження;

в) щоквартальні вибіркові обстеження;

г) дані державної служби зайнятості.

10. За причинами виникнення розрізняють такі види безробіття:

а) сезонне, технологічне, циклічне;

б) класичне, фрикційне, технологічне, структурне;

в) класичне, фрикційне, технологічне, структурне, циклічне;

г) класичне, фрикційне, технологічне, структурне, циклічне, приховане.

11. Технологічне безробіття характеризується:

а) впровадженням нових технологій і автоматизації виробництва, що дозволяє зменшити кількість зайнятих;

б) перехід на виробництво нових видів продукції, що супроводжується звільненням працівників і залученням інших фахівців;

в) зменшенням кількості зайнятих під впливом реорганізації;

г) зменшенням кількості зайнятих під впливом кризових явищ.

12. Під тривалістю безробіття розуміють:

- а) час, протягом якого людина шукає роботу;
- б) період з моменту реєстрації у службі зайнятості;
- в) період часу від припинення роботи до влаштування;
- г) період часу, який пройшов з моменту втрати роботи до реєстрації у службі зайнятості або до влаштування на роботу.

Розв'язування типових задач

Задача 1.

Маємо дані по одній з областей:

(у середньому за період, тис. осіб):

Показник	2009 р.	2010 р.
Чисельність населення віком 15-70 років	1430,6	1435,3
Чисельність населення працездатного віку	1154,2	1192,8
Економічно активне населення віком 15-70 років	889,8	895,9
Економічно активне населення працездатного віку	821,8	825,9
Економічно неактивне населення віком 15-70 років	540,8	539,4
Економічно неактивне населення працездатного віку	332,4	366,9
Зайняте населення:		
віком 15-70 років	829,2	838,9
працездатного віку	761,3	770,0
Кількість населення віком 15-70 років, зайнятого у неформальному секторі економіки	184,9	186,4
Безробітне населення:		
віком 15-70 років	60,6	57,0
працездатного віку	60,5	55,9
zareєстроване у державній службі зайнятості (працездатного віку)	31,4	23,8

Визначити за кожний рік:

1. Рівень економічної активності населення:
 - віком 15-70 років
 - працездатного віку
2. Рівень економічної неактивності населення:
 - віком 15-70 років
 - працездатного віку
3. Рівень зайнятості населення:
 - віком 15-70 років

працездатного віку
4.Рівень безробіття:
за методологією МОП
населення працездатного віку
зарєєстрованого

5.Рівень зайнятості населення у неформальному секторі економіки.
Порівняти отримані результати та зробити висновки.

Розв'язування

1. Рівень економічної активності населення (Pea) населення віком 15-70 років розраховується:

$$Pea = \frac{EАН}{H} \times 100 ,$$

$$\text{у 2009 році} \quad Pea = \frac{889,8}{1430,6} \times 100 = 62,2 \%,$$

$$\text{у 2010 році} \quad Pea = \frac{895,9}{1435,3} \times 100 = 62,4 \%$$

Рівень економічної активності населення (Pea) працездатного населення розраховується:

$$Pea = \frac{EАН}{H} \times 100 ,$$

$$\text{у 2009 році} \quad Pea = \frac{821,8}{1154,0} \times 100 = 71,2 \%,$$

$$\text{у 2010 році} \quad Pea = \frac{825,9}{1192,8} \times 100 = 69,2 \%$$

2. Рівень економічної неактивності населення у віці 15-70 років обчислюється:

$$Pena = \frac{EНН}{H} \times 100 ,$$

$$\text{у 2009 році} \quad Pena = \frac{540,8}{1430,6} \times 100 = 37,8 \%,$$

$$\text{у 2010 році} \quad Pena = \frac{539,4}{1435,9} \times 100 = 37,6 \%$$

Рівень економічної неактивності населення працездатного віку обчислюється:

$$P_{ena} = \frac{E_{HH}}{H} \times 100 ,$$

$$\text{у 2009 році} \quad P_{ena} = \frac{332,4}{1154,2} \times 100 = 28,8 \%,$$

$$\text{у 2010 році} \quad P_{ena} = \frac{366,9}{1192,8} \times 100 = 30,8 \%.$$

3. Рівень зайнятості (P_z) визначається відношенням зайнятого населення віком 15-70 років до загальної чисельності населення відповідного віку:

$$P_z = \frac{Z_{(15-70)}}{H_{(15-70)}} \times 100 ,$$

$$\text{у 2009 році} \quad P_z = \frac{829,2}{1430,6} \times 100 = 58,0 \%,$$

$$\text{у 2010 році} \quad P_z = \frac{838,9}{1435,3} \times 100 = 58,4 \%.$$

Рівень зайнятості (P_z) визначається:

$$\text{у 2009 році} \quad P_z = \frac{761,3}{1154,2} \times 100 = 66,0 \%,$$

$$\text{у 2010 році} \quad P_z = \frac{770,0}{1192,8} \times 100 = 64,6 \%.$$

4. Рівень безробіття (за методологією МОП) (P_b) розраховується на основі рекомендацій МОП, як відсоткове відношення загальної кількості безробітних у віці 15-70 років до чисельності економічно активного населення даного віку, тобто до суми зайнятих та безробітних:

$$P_b = \frac{B}{E_{AH}} \times 100 ,$$

$$\text{у 2009 році} \quad P_b = \frac{60,6}{889,8} \times 100 = 6,8 \%,$$

$$\text{у 2010 році} \quad P_b = \frac{57,0}{895,9} \times 100 = 6,4 \%.$$

Рівень безробіття населення працездатного віку:

$$Pб = \frac{Б}{ЕАН} \times 100$$

у 2009 році $Pб = \frac{60,5}{1154,2} \times 100 = 5,2 \%$,

у 2010 році $Pб = \frac{55,9}{1192,8} \times 100 = 4,7 \%$.

Рівень зареєстрованого безробіття ($Pбз$) обчислюється відношенням чисельності безробітних, зареєстрованих у державній службі зайнятості до загальної чисельності працездатного населення працездатного віку:

$$Pзб = \frac{Бз}{Hn} \times 100$$

у 2009 році $Pзб = \frac{31,4}{1154,2} \times 100 = 2,7 \%$,

у 2010 році $Pзб = \frac{23,8}{1192,8} \times 100 = 2,0 \%$.

5. Рівень участі зайнятого населення у неформальному секторі ($Pз$) визначається:

$$Pз = \frac{Hз}{З} \times 100$$

у 2009 році $Pзб = \frac{184,9}{829,2} \times 100 = 22,3 \%$,

у 2010 році $Pзб = \frac{186,4}{838,9} \times 100 = 22,2 \%$.

Задача 2.

Маємо дані про тривалість безробіття:

(у середньому за період, тис. осіб)

Показник	2005 р.	2010 р.
Безробітне населення віком 15-70 років - усього	631,4	653,8
з них, які раніше мали роботу	505,1	523,7
у тому числі за тривалістю незайнятості, місяців		
до 1	12,4	17,5
1 – 3	27,9	30,2
4 – 6	49,3	54,7
7 – 9	57,2	60,8
10 – 12	65,6	80,3
більше року	419,0	410,3

Визначити:

1. Питому вагу безробітних, які мали раніше роботу за кожний рік.
2. Питому вагу безробітних за тривалістю незайнятості.
3. Середню тривалість безробіття.

Розв'язування

1. Питома вага безробітних, які мали раніше роботу визначається відношенням безробітних, які раніше працювали до загальної чисельності безробітних:

$$\text{у 2005 р.} \quad \text{Ввстр} = \frac{505,1}{631,4} \times 100 = 80,0 \%,$$

$$\text{у 2010 р.} \quad \text{Ввстр} = \frac{523,7}{653,8} \times 100 = 80,1 \%.$$

2. Питома вага безробітних за тривалістю безробіття:

	2005 рік	2010 рік
до 1 місяця	$\frac{12,4}{631,4} \times 100 = 1,9 \%$	$\frac{17,5}{653,8} \times 100 = 2,7 \%$

1-3 місяця	$\frac{27,9}{631,4} \times 100 = 4,4 \%$	$\frac{30,2}{653,8} \times 100 = 4,6 \%$
4-6 місяців	$\frac{49,3}{631,4} \times 100 = 7,8 \%$	$\frac{54,7}{653,8} \times 100 = 8,4 \%$
7-9 місяців	$\frac{57,2}{631,4} \times 100 = 9,1 \%$	$\frac{60,8}{653,8} \times 100 = 9,3 \%$
10-12 місяців	$\frac{65,6}{631,4} \times 100 = 10,4 \%$	$\frac{80,3}{653,8} \times 100 = 12,3 \%$
більше року	$\frac{419,0}{631,4} \times 100 = 66,4 \%$	$\frac{410,3}{653,8} \times 100 = 62,7 \%$

3. Середня тривалість безробіття визначається за формулою середньої арифметичної зваженої:

$$\bar{x} = \frac{\sum x_i f_i}{\sum f_i},$$

у 2005 році:

$$\bar{x} = \frac{0,5 \times 12,4 + 2 \times 27,9 + 5 \times 49,3 + 8 \times 57,2 + 11 \times 65,6 + 13 \times 419,0}{631,4} = 10,98$$

у 2010 році:

$$\bar{x} = \frac{0,5 \times 17,5 + 2 \times 30,2 + 5 \times 49,3 + 8 \times 54,7 + 11 \times 80,3 + 13 \times 410,3}{653,8} = 10,78$$

Отже середня тривалість безробіття за період з 2005 р до 2010 р. зменшилась на 0,2 місяця.

Завдання для виконання на практичних заняттях та самопідготовки

Завдання 1. Дані про населення області, тис. осіб:

Середньорічна чисельність	378,0
Чисельність населення працездатного віку	184,0
Чисельність інвалідів працездатного віку	12,3
Чисельність зайнятого населення	165,6
В тому числі	
працюючі пенсіонери	4,0
працюючі підлітки	1,8
Кількість офіційно зареєстрованих безробітних	77,5
Кількість зайнятих самостійними пошуками роботи	42

Визначити:

1. Чисельність трудових ресурсів області.
2. Чисельність економічно активного населення.
3. Рівень економічної активності населення.
4. Коефіцієнт зайнятості.
5. Коефіцієнт безробіття.

Завдання 2. Визначити коефіцієнт навантаження населення працездатного віку, якщо відомо, що коефіцієнт працездатності населення у регіоні становить 71 %, а коефіцієнт працездатності населення працездатного віку дорівнює 89 %.

Завдання 3. За звітними даними міністерства внутрішніх справ у 2009 році у регіоні виявлено 17 злочинних угруповань, якими скоєно 48 злочинів

проти державної, колективної та приватної власності. Визначити середню кількість злочинів, що припадає на одне злочинне угруповання.

Завдання 4. За наведеними даними визначити чисельність економічно активного та зайнятого населення окремо по кожному району та по трьох районах загалом.

Район	Кількість офіційно зареєстрованих безробітних, тис. осіб	Рівень безробіття, %
1	15,4	3,15
2	12,8	4,22
3	13,5	6,41

Завдання 5. За даними вибіркового спостереження економічної активності населення регіону отримали наступні результати:

Показник	2009 р	2010 р.
1. Кількість населення віком 15–72 років, тис. чол.	720	800
2. Рівень економічної активності населення, % до кількості населення віком 15–72 років	58	
3. Рівень зайнятості серед населення, %	46	
4. Рівень зайнятості, % до економічної активності населення	55
5. Рівень безробіття, %
6. Чисельність економічно активного населення, тис. чол.		10
7. Працюють неповний робочий тиждень, тис. чол.	60
8. Рівень потенційного безробіття, % до економічно активного населення
9. Припадає безробітних на 1000 зайнятих	13,2

Розрахуйте необхідні показники та заповніть таблицю, проаналізуйте зміни умов зайнятості і безробіття у 2010 р. порівняно з 2009 р.

Завдання 6. Трудові ресурси регіону характеризуються даними:

(тис. осіб)

Показники	2009 р.	2010 р.
Трудові ресурси	468,9	452,8
в тому числі		
працездатне населення працездатного віку	423,1	417,9
особи старшого віку та підлітки	45,8	34,9
Зайняте населення	407,3	398,6

Визначити коефіцієнт безробіття, питому вагу працездатного населення у загальній чисельності трудових ресурсів та проаналізувати динаміку. Зробити висновки.

Завдання 7. На початок року чисельність населення міста становила 130 тис. осіб, з них 49 % — особи працездатного віку. В місті було зайнято 87,4 тис. чол. працездатного віку. Коефіцієнт працездатності населення у працездатному віці — 0,78. Коефіцієнт зайнятості населення — 0,52. Серед зайнятих у господарстві пенсіонерів — на 13 % більше ніж підлітків. Чисельність незайнятого працездатного населення становила 6,4 тис. осіб.

Визначити:

- 1) коефіцієнт зайнятості працездатного населення;
- 2) чисельність працюючих пенсіонерів;
- 3) питому вагу безробітного населення.

РОЗДІЛ 7. СТАТИСТИКА ОХОРОНИ ЗДОРОВ'Я

7.1. Система охорони здоров'я як об'єкт статистичного вивчення

Здоров'я населення - одна із основних ланок у системі заходів, спрямованих на оптимізацію рівня і якості життя населення. Державна політика забезпечує першочерговість в питаннях охорони здоров'я через розширення мережі закладів для лікування та зміцнення здоров'я, розвитку та удосконалення техніки безпеки і покращення умов праці, виробничої санітарії, проведення профілактичних заходів та заходів з оздоровлення навколишнього середовища.

Статтею 49 Конституції України визначено право кожного громадянина на охорону здоров'я, медичну допомогу та медичне страхування. Медична допомога надається безоплатно у державних і комунальних закладах охорони здоров'я, мережа яких не може бути скорочена. Держава створює умови для розвитку лікувальних закладів усіх форм власності.

Під охороною здоров'я розуміють систему заходів спрямованих на збереження і зміцнення здоров'я людей, забезпечення оптимальної активності, недопущення та лікування хвороб, збільшення тривалості життя людини, а також забезпечують стан повного фізичного, душевного і соціального благополуччя.

Статистика охорони здоров'я є одним з найважливіших розділів соціальної статистики, оскільки вивчення стану здоров'я, умов його

покращення та збереження є ключовим моментом для стабільного розвитку країни та суспільства.

До основних завдань статистики охорони здоров'я належать:

- вивчення стану здоров'я та захворюваності, смертності та інвалідності населення в цілому та окремих його груп;
- дослідження рівня забезпеченості охорони здоров'я медичними закладами та медичними працівниками.

Об'єктами дослідження статистики охорони здоров'я є статистичні дані про стан розвитку медицини, діяльність системи закладів охорони здоров'я, забезпеченість їх лікарями та необхідним обладнанням, та про осіб – споживачів медичних послуг.

Дані статистики охорони здоров'я використовуються для вироблення державних та регіональних програм медичного обслуговування населення, страхування, надання соціальної допомоги та інших виплат непрацездатному населенню, сприяння здоровому способу життя, а також для проведення заходів із забезпечення збереження зовнішнього середовища.

Система закладів охорони здоров'я включає підприємства, установи та організації, до основних завдань діяльності яких відносять надання медичних послуг населенню в галузі охорони здоров'я, медико-санітарної допомоги, а також низку профілактичних і лікувальних закладів, що продукують послуги медичного характеру. В систему охорони здоров'я також включають приватних підприємців - медичних працівників, які мають відповідний дозвіл на надання медичних послуг. Заклади охорони здоров'я в Україні можуть перебувати у загальнодержавній, комунальній і недержавній власності. Заклад охорони здоров'я може бути окремою організаційною одиницею, частиною іншої організаційної одиниці або організаційною одиницею, підлеглою іншій організаційній одиниці. Систему закладів охорони здоров'я України можна представити (рис. 7.1).

Рис. 7.1. Структура закладів охорони здоров'я України

Система закладів охорони здоров'я України включає: лікувально-профілактичні заклади, санітарно-профілактичні заклади, фармацевтичні (аптечні) заклади, заклади медико-соціального захисту, інші заклади.

Лікувально-профілактичні заклади об'єднують у собі лікарняні заклади, амбулаторно-поліклінічні заклади, заклади переливання крові, швидкої та екстреної медичної допомоги, санаторно-курортні заклади.

Санітарно-профілактичні заклади включають санітарно-епідеміологічні заклади та заклади санітарної просвіти (дезінфекційна станція з профілактичної дезінфекції, протичумна станція, санітарно-епідеміологічна станція).

До фармацевтичних (аптечних) закладів відносять аптеки, аптечні бази, бази медичної техніки, лабораторії з аналізу якості лікарських засобів та спеціалізовані магазини медичних засобів).

В заклади медико-соціального захисту входять будинок дитини (обласний, міський, районний) та обласний центр (бюро) медико-соціальної експертизи.

До інших закладів відносять бюро судово-медичної експертизи (республіканське, обласне, міське), Головне бюро судово-медичної експертизи України, інформаційно-аналітичний центр медичної статистики, молочну кухню, Центр медичної статистики МОЗ України.

За ступенем інтенсивності медичного обслуговування заклади охорони здоров'я розподіляються на:

- 1) амбулаторно-поліклінічного медичного обслуговування;
- 2) шпитального медичного обслуговування:
 - а) лікарні для переважно інтенсивного короткострокового лікування і догляду за хворими з гострими захворюваннями та гострими розладами;
 - б) лікарні довгострокового перебування для лікування хронічних хворих і реабілітації;
 - в) лікарні сестринського догляду та госпіси;
- 3) станції та відділення швидкої медичної допомоги.

7.2. Показники вивчення охорони здоров'я

Для оцінки здоров'я населення використовують ряд абсолютних та похідних показників, а також загальні і спеціальні коефіцієнти. Абсолютні величини використовуються здебільшого для характеристики загальної сукупності (кількість населення, загальна кількість лікарів тощо), а також для оцінки окремих явищ (кількість хворих за окремими категоріями хвороб). Серед похідних величин використовують відносні та середні. Найчастіше використовують екстенсивні та інтенсивні коефіцієнти, коефіцієнти порівняння та динаміки.

Екстенсивні коефіцієнти характеризують відношення частини до цілого або питому вагу частини у цілому (наприклад, питома вага виробничих травм серед усіх травм у працівників).

Інтенсивні коефіцієнти характеризують ступінь поширення явища у певному середовищі (кількість лікарів або лікарняних ліжок на 100000 осіб населення). Інтенсивні показники бувають загальні та спеціальні (наприклад, коефіцієнт народжуваності та коефіцієнт фертильності).

Статистика охорони здоров'я та медичних послуг характеризується трьома основними групами показників:

- 1) показники, які характеризують політику у системі охорони здоров'я;
- 2) показники забезпеченості населення медико-соціальною допомогою;
- 3) показники стану здоров'я населення.

Достатнє фінансове забезпечення галузі охорони здоров'я є обов'язковою умовою високої якості медичного обслуговування. Фінансування охорони здоров'я в Україні здійснюється за рахунок державного та місцевих бюджетів, благодійних фондів, державного соціального медичного страхування, добровільного медичного страхування, платежів юридичних і фізичних осіб, ініціативних фондів та програм, кредитування. Найбільшу питому вагу у фінансовому забезпеченні охорони здоров'я займають кошти державного та місцевих бюджетів.

У 2008 році зведений бюджет системи охорони здоров'я України становив майже 24 млрд. грн. Загальні видатки на охорону здоров'я у структурі ВВП України сягнули 6,5% (3,5% — за рахунок держбюджету, решта — з місцевих бюджетів.) Для порівняння - в Європейському регіоні - 7,7% ВВП, а в Євросоюзі — 8,7% ВВП. Однак у розрахунку на душу населення за паритетом купівельної спроможності у доларах США загальні витрати на національну систему охорони здоров'я в Україні у 5,5 раза нижчі, ніж у Європейському регіоні.

Реальне бюджетне фінансування державної системи охорони здоров'я здійснюється лише на 30% від запланованого і вимагає термінових кардинальних реформ в економіці охорони здоров'я. Реформування даного сектору передбачає обов'язковий відхід від бюджетної системи фінансування до змішаної бюджетно-страхової системи, що фінансується за активної участі підприємств, організацій, установ різних форм власності з елементами добровільного медичного страхування населення.

Світовій досвід організації фінансування охорони здоров'я виділяє три моделі фінансування охорони здоров'я:

- державна модель охорони здоров'я, яка існує переважно (до 90%) за рахунок бюджетних коштів (Великобританія, Ірландія, Данія);

- бюджетно- страхова модель охорони здоров'я, яка діє за допомогою цільових внесків підприємців, громадян і субсидій держави із загальних чи спеціальних бюджетних надходжень. При цьому фінансування із позабюджетних фондів медичного страхування переважає у більшості розвинутих країн: Німеччина – 78%, Італія – 87%, Франція – 71%, Швеція – 91%;

- комерційна система медичного страхування, яка ґрунтується на приватно - підприємницькій основі і функціонує за рахунок реалізації медичних послуг населенню (Ізраїль, Нідерланди) [67, с. 625].

При розрахунку відносних показників у статистиці захворюваності й охорони здоров'я використовується чисельність постійного населення:

- на кінець року - при використанні в чисельнику даних, врахованих на кінець року (число лікарняних ліжок, потужність амбулаторно-поліклінічних установ, чисельність медичних кадрів, число хворих на кінець року й ін.);

- середньорічна - при використанні в чисельнику даних, що обчислюються протягом року накопичувальним підсумком (чисельність хворих, виявлених або взятих на облік, що надійшли в стаціонари, оперованих протягом року й ін.).

Забезпеченість населення установами охорони здоров'я й медичними кадрами розраховується на 10 000 населення, захворюваність населення - як

правило, на 100 000 населення. Методику обчислення даних показників наведено у таблиці 7.1.

Таблиця 7.1

Методика обчислення показників забезпеченості

на 10000 осіб

№	Показник	Методика розрахунку
1.	Забезпеченість населення лікарняними ліжками	Число лікарняних ліжок / Чисельність населення на кінець року
2.	Забезпеченість населення амбулаторно-поліклінічними установами	Потужність амбулаторно-поліклінічних установ (число відвідувань у зміну) / Чисельність населення на кінець року
3.	Забезпеченість населення медичними кадрами	Чисельність лікарів або середнього медперсоналу / Чисельність населення на кінець року
4.	Укомплектованість установ медичними кадрами	Число зайнятих посад / Число зайнятих посад

Забезпеченість населення спеціалізованою медичною допомогою розраховується для населення відповідної статі й віку. Наприклад, забезпеченість жінок гінекологічними ліжками й лікарями акушерами-гінекологами - на загальну чисельність жінок; забезпеченість жінок ліжками для вагітних і породілей - на чисельність жінок фертильного віку (15-49 років) або чисельність народжених живими й мертвими; забезпеченість дітей дитячими ліжками й лікарями-педіатрами - на чисельність дітей (0-14 років), число абортів - на 1000 жінок фертильного віку й 100 пологів.

Для характеристики діяльності стаціонарних медичних закладів використовуються показники, наведені у таблицях 7.2 та 7.3.

Середню тривалість перебування хворого на ліжку доцільно розраховувати без ліжок для психічно хворих і хворих туберкульозом.

Таблиця 7.2

**Методика обчислення показників діяльності медичних закладів
на 10000 осіб**

№	Показник	Методика розрахунку
1.	Рівень госпіталізації	Чисельність госпіталізованих протягом року / Середньорічна чисельність населення
2.	Середнє число днів роботи лікарняного ліжка	Число ліжко-днів, проведених хворими / Середньорічне число ліжок
3.	Середня тривалість (число днів) перебування хворого на ліжку	Число ліжко-днів, проведених хворими / Чисельність хворих або чисельність вибулих хворих (виписаних і померлих)
4.	Чисельність використаних хворих	Чисельність хворих, що надійшли / Чисельність померлих хворих

При аналізі захворюваності населення вивчають показник рівня захворюваності населення як відношення кількості виявлених або взятих на облік хворих протягом року із впевненим встановленим діагнозом до середньорічної чисельності населення.

Таблиця 7.3

Показники ефективності роботи медичного закладу

№	Показник	Методика розрахунку
1.	Оборот ліжка	Чисельність використаних хворих / Середньорічне число ліжок або Середнє число днів роботи ліжка / Середня тривалість перебування хворого на ліжку
2.	Загальне число днів простою ліжка	365 - Середнє число днів зайнятості ліжка
3.	Середній час простою ліжка	365 - Середнє число днів зайнятості ліжка (або загальне число днів простою ліжка) / Оборот ліжка
4.	Склад операцій	Число операцій, проведених у зв'язку з різними захворюваннями / Загальне число операцій
5.	Післяопераційна летальність	Чисельність померлих (з оперованих у стаціонарі) / Загальна чисельність оперованих хворих у стаціонарі
6.	Поширеність операцій серед населення	Чисельність оперованих / Середньорічна чисельність населення

Для вивчення статевовікової структури захворюваності використовується чисельність відповідного населення (чоловіків або жінок, дорослих, підлітків або дітей).

В аналізі захворювань, які призвели до смертельних випадків, вивчається показник частоти захворювань, що призвели до летального випадку як відсоткове відношення кількості хворих до кількості померлих. При аналізі захворюваності за даними про причини смерті використовуються загальні та спеціальні коефіцієнти. До загальних відносять показник кількості померлих за звітний період на 1000 жителів. Серед спеціальних виділяють:

- коефіцієнт смертності від хвороби - як відношення кількості померлих від певної хвороби на 1000 жителів;
- коефіцієнт смертності у залежності від статі, віку, професії тощо - як відношення кількості померлих за аналізований період осіб певної статі (віку, професії) на 1000 жителів цієї групи;
- коефіцієнт структури причин смертності - як відсоткове відношення кількості померлих від певних захворювань до загальної кількості померлих.

У структурі загальної смертності населення перше місце займають хвороби органів кровообігу. На другому місці стоять онкологічні захворювання і на третьому – травми та хронічні захворювання.

Одним із найважливіших чинників, які впливають на якість надання медичної допомоги населенню є забезпечення закладів охорони здоров'я кваліфікованими кадрами. При цьому об'єктом дослідження виступає фахова підготовка та використання медичних кадрів.

Реформування охорони здоров'я передбачає перебудову правових, економічних та організаційних підвалин системи суспільних відносин, в першу чергу, між лікарем та хворим, державою і лікарем, а також державою і

хворим. Вимагає перегляду і професійна та соціальна поведінка медичних працівників.

Досягнення поставленої мети вимагало вирішення таких задач:

- вивчення сучасного стану фахової підготовки і використання медичних кадрів;
- проведення аналізу забезпеченості та використання медичних працівників;
- порівняння класифікації медичних професій в Україні та за кордоном, приведення переліку посад медичних працівників у відповідність до Міжнародної стандартної класифікації професій тощо.

7.3. Статистичне вивчення інвалідності та виробничого травматизму

Інвалідність є одним із найважливіших показників, які характеризують стан здоров'я населення та має важливе соціально-економічне значення. Інваліди представляють найбільш уразливу частину суспільства. Їх чисельність в Україні складає близько 2,5 млн. осіб або 5,2 % загальної чисельності населення. Лише 14 % із них працевлаштовані.

На відміну від захворюваності, яка пов'язана із тимчасовою втратою працездатності, інвалідність характеризується стійкою (тимчасовою або тривалою, не менш 1 року) втратою працездатності або її значним розладом, тобто неможливістю продовжувати професійну діяльність у зв'язку зі станом здоров'я.

Інвалідність тісно пов'язана із захворюваністю і, як правило, є її результатом.

Причини інвалідності можуть бути різними. Серед них виділяють:

- загальне захворювання;
- професійне захворювання;
- трудове каліцтво;

- інвалідність з дитинства;
- у зв'язку із Чорнобильською катастрофою;
- інваліди війни та прирівняні до них;
- інваліди до початку трудової діяльності.

Розрізняють наступні групи обмеження функцій:

1. Порушення статодинамічної функції.
2. Порушення функцій кровообігу, дихання, травлення, обміну речовин та енергії, внутрішньої секреції.
3. Сенсорні (зору, слуху).
4. Психологічні (сприйняття, уваги, пам'яті, мислення, мови, емоцій, свободи).

У залежності від ступеня втрати працездатності особам, які визнані інвалідами, органи Державної служби медико-соціальної експертизи встановлюють групу інвалідності, а особам у віці до 16 років устанавлюється категорія "дитина-інвалід". У законодавчому порядку передбачені три групи інвалідності залежно від ступеня втрати працездатності.

До першої групи інвалідності належать особи, які за станом здоров'я повністю нездатні до самообслуговування, потребують повного постійного стороннього догляду, допомоги або нагляду, абсолютно залежні від інших осіб або які частково здатні до виконання окремих елементів самообслуговування, потребують постійного стороннього догляду, допомоги або нагляду.

Друга група інвалідності призначається особам, які мають стійкі, визначеної важкості функціональні порушення в організмі внаслідок захворювань, травм або уроджених дефектів, що призводять до значного обмеження життєдіяльності людини при збереженні здатності до самообслуговування, однак не викликають потреби в постійному сторонньому нагляді, догляді чи допомозі. Інваліди даної групи можуть виконувати ту чи іншу роботу в спеціально створених умовах.

Третя група інвалідності призначається для осіб, які мають помірно виражене обмеження життєдіяльності, що визначається порушеннями в організмі, що зумовлені захворюванням, наслідками травм або уродженими дефектами, частковою втратою можливостей до повноцінної трудової діяльності.

До показників, які характеризують інвалідність відносять:

- коефіцієнт загальної інвалідності ($K_{ін}$).

$$K_{ін} = \frac{S_{ін}}{S} \times 10000$$

де $S_{ін}$ - кількість осіб, визнаних інвалідами; S - загальна чисельність населення.

- коефіцієнт інвалідизації або первинної інвалідності ($K_{п.ін}$).

$$K_{п.ін} = \frac{S_{п.ін}}{S} \times 10000$$

де $S_{п.ін}$ - кількість осіб, уперше визнаних інвалідами.

Статистика виробничого травматизму вивчає кількісні характеристики виробничого травматизму: число потерпілих при нещасних випадках на виробництві, у тому числі зі смертельним результатом, число днів непрацездатності в потерпілих на виробництві.

Травматизм на виробництві характеризується числом осіб, що постраждали при нещасних випадках на виробництві із втратою працездатності на один робочий день і більше й зі смертельним результатом при виконанні ними трудових обов'язків на території підприємства, організації, а також при проходженні на роботу або з роботи на наданому підприємством транспорті.

Для характеристики травматизму на виробництві використовують наступні показники:

- рівень травматизму на виробництві - як відношення чисельності

потерпілих при нещасних випадках на виробництві із втратою працездатності на один робочий день і більше, включаючи потерпілих зі смертельним результатом до середньоспискової чисельності працюючих;

- рівень травматизму на виробництві зі смертельним результатом - як відношення чисельності потерпілих при нещасних випадках на виробництві зі смертельним результатом до середньоспискової чисельності працюючих;

- кількість людино-днів непрацездатності на одного потерпілого обчислюється діленням кількості людино-днів непрацездатності при нещасних випадках на виробництві із втратою працездатності на один робочий день і більше, включаючи смертельний результат на число потерпілих при нещасних випадках на виробництві;

- втрати від нещасних випадків на виробництві на одного потерпілого - як ділення загальних втрат від нещасних випадків до числа потерпілих від нещасних випадків на виробництві;

- витрати засобів на охорону праці на одного працюючого - як відношення загальних витрат засобів на заходи охорони праці до середньоспискової чисельності працюючих.

7.4. Джерела даних про охорону здоров'я

Джерелами інформації статистики охорони здоров'я є:

- первинні документи (медичні картки, журнали, реєстри);
- державна статистична звітність;
- вибіркові та спеціально організовані обстеження.

Державна статистична звітність медичних та медико-профілактичних закладів є обов'язковою незалежно від організаційно-правових форм та форм власності. Форми статистичної звітності затверджені наказом Міністерства охорони здоров'я № 731 від 08.10.2009 р. і представлені у таблиці 7.4.

**Зведені державні та галузеві звіти за 2009 рік, які подаються до Центру
медичної статистики МОЗ України**

№	Назва звіту	Форма
1	"Звіт про захворювання на злоякісні новоутворення"	форма № 7
2	"Звіт про захворювання на активний туберкульоз"	форма № 8
3	"Звіт про захворювання, які передаються переважно статевим шляхом, грибкові шкірні захворювання і коросту"	форма № 9
4	"Звіт про захворювання, які передаються переважно статевим шляхом, грибкові шкірні захворювання і коросту"	форма № 9-к (коротка)
5	"Звіт про захворювання осіб з розладами психіки та поведінки"	форма № 10
6	"Звіт про захворювання осіб з розладами психіки та поведінки через уживання психоактивних речовин"	форма № 11
7	"Звіт про захворювання, зареєстровані у хворих, які проживають у районі обслуговування лікувально-профілактичного закладу"	форма № 12
8	"Звіт про штучне переривання вагітності"	форма № 13
9	"Звіт про медичне обслуговування населення, що підлягає включенню у Державний реєстр України осіб, які постраждали внаслідок аварії на Чорнобильській АЕС"	форма № 15
10	"Звіт про захворювання та причини інвалідності й смерті населення, що підлягає включенню у Державний реєстр України осіб, які постраждали внаслідок аварії на Чорнобильській АЕС"	форма № 16
11	"Звіт про медичні кадри"	форма № 17
12	"Звіт про дітей-інвалідів віком до 18 років, які проживають в районі обслуговування лікувально-профілактичного закладу, будинку дитини або інтернатному закладі"	форма № 19
13	"Звіт лікувально-профілактичного закладу"	форма № 20
14	"Звіт про медичну допомогу вагітним, роділлям і породіллям"	форма № 21
15	"Звіт про медичну допомогу роділлям, породіллям, новонародженим та дітям першого року життя (щоквартальна)"	форма № 21-А
16	"Звіт станції швидкої медичної допомоги"	форма № 22
17	"Звіт фельдшерсько-акушерського пункту"	форма № 24
18	"Звіт будинку дитини"	форма № 25
19	"Звіт про медичну допомогу дітям"	форма № 31-здоров
20	"Звіт щодо осіб, які мають розлади психіки через уживання психоактивних речовин"	форма № 32-здоров
21	"Звіт про хворих на туберкульоз" (щоквартальна)	форма № 33-коротка
22	"Звіт про хворих на туберкульоз"	форма № 33-здоров
23	"Звіт про контингент хворих на сифіліс, гонококову інфекцію, інші хвороби, які передаються статевим шляхом, грибкові шкірні хвороби та коросту"	форма № 34-здоров
24	"Звіт про хворих на злоякісні новоутворення"	форма № 35-здоров
25	"Звіт про лікування призовників"	форма № 36-здоров
26	"Звіт щодо проведення судово-психіатричних експертиз"	форма № 38-здоров
27	"Звіт про допоміжні репродуктивні технології"	форма № 41-здоров
28	"Звіт бюро судово-медичної експертизи (судово-медичного експерта)"	форми № 42-здоров
29	"Звіт санаторію"	форма № 44-здоров
30	"Звіт про мережу та діяльність медичних закладів"	форма № 47-здоров
31	"Звіт про надання медико-генетичної допомоги"	форма № 49-здоров
32	"Звіт про число травм та отруень серед дорослих, дітей підліткового віку (15-17 років включно) та дітей віком 0-14 років включно"	форма № 50-здоров
33	"Статєво-вікова чисельність потерпілих внаслідок аварії на ЧАЕС".	форма № 60-здоров

Центр медичної статистики Міністерства охорони здоров'я України створено наказом Міністерства охорони здоров'я № 72 від 22.04.92 р. Він координує діяльність територіальних інформаційно-аналітичних центрів медичної статистики та лікувально-профілактичних закладів щодо збору, обробки та аналізу медичної статистичної інформації, впроваджує міжнародну систему обліку і статистики.

В основу діяльності центру медичної статистики згідно наказу МОЗ №48 від 03.03.98 р. покладено такі завдання:

- централізоване збирання, оброблення та аналіз статистичної інформації про стан здоров'я, надання медичної допомоги населенню, про ресурси охорони здоров'я і їх використання;
- розроблення і впровадження сучасної статистичної методології, яка базується на результатах наукових досліджень, міжнародних стандартах і рекомендаціях;
- забезпечення достовірності, об'єктивності, оперативності та цілісності статистичної інформації, її відповідності завданням реформування галузі.

Відповідно до покладених завдань, Центр медичної статистики організовує збирання статистичних звітів від управлінь охорони здоров'я обласних (міських) держадміністрацій, науково-дослідних інститутів, закладів освіти, диспансерів та спеціалізованих медсанчастин та на основі отриманої інформації збирає та узагальнює дані і випускає довідники за такими напрямками:

- "Показники здоров'я населення та використання ресурсів охорони здоров'я в Україні"
- "Стан здоров'я жіночого і дитячого населення та надання їм медичної допомоги"
- "Показники лікувально-профілактичної допомоги хворим шкірними і венеричними захворюваннями в Україні"
- "Основні показники інвалідності та діяльності медико-соціальних експертних комісій України"

- "Наркологічна допомога населенню України"
- "Порівняльні дані про розповсюдженість ТБС та ефективність діяльності протитуберкульозних закладів України"
- "Психіатрична допомога населенню України"
- "Показники діяльності онкологічної, рентгенологічної та радіологічної служб України"
- "Показники лікувально-профілактичної допомоги підліткам та їх захворювань"
- "Інформаційний бюлетень показників захворюваності з тимчасовою непрацездатністю трудящих України"
- "Діяльність дитячих обласних лікарень"
- "Діяльність дорослих обласних лікарень"
- "Показники діяльності станцій (відділень) швидкої медичної допомоги України"
- "Показники здоров'я та надання медичної допомоги потерпілим від наслідків аварії на ЧАЕС".

Крім Центру медичної статистики установи та організації забезпечують подання звітності до:

- ДУ «Український інститут стратегічних досліджень» форми N 51-здоров "Звіт про роботу Центру здоров'я і лікувально-профілактичного закладу з питань формування здорового способу життя, гігієнічного виховання населення";
- Українського центру спортивної медицини - форми N 52-здоров "Звіт про медичне спостереження за особами, які займаються фізичною культурою та спортом";
- відділу медико-соціальної експертизи МОЗ України - форми N 14 "Звіт про причини інвалідності, показання до медичної, професійної і соціальної реабілітації", форми N 37-здоров "Звіт республіканської, обласної, центральної, міської медико-соціальної комісії";

- Головного бюро судово-медичної експертизи МОЗ України: форми N 42-здоров "Звіт бюро судово-медичної експертизи (судовомедичного експерта)";
- ДУ "Інститут нефрології АМН України" - форму N 67 "Звіт про кількість хворих, які перебувають на обліку з хронічною хворобою нирок (ХХН) або трансплантованою ниркою";
- ДП "Державний фармакологічний центр МОЗ України" - форму N 69 "Звіт про випадки побічних реакцій при медичному застосуванні лікарняних засобів у лікувально-профілактичних закладах";
- Українського центру профілактики і боротьби зі СНІДом МОЗ України: форму N 1 ВІЛ/СНІД "Звіт про осіб зі станами та хворобами, що зумовлені вірусом імунодефіциту людини (ВІЛ)" за 12 місяців та формою N 2 ВІЛ/СНІД;
- Центральної санітарно-епідеміологічної станції МОЗ України (ЦСЕС МОЗ України) форми N 2 "Звіт про окремі інфекції та паразитарні захворювання", форми N 5 "Звіт про профілактичні щеплення", форми N 6 "Звіт про контингент дітей і підлітків, яким здійснено щеплення проти інфекційних захворювань", форми N 18 "Звіт про фактори навколишнього середовища, що впливають на стан здоров'я населення", форми N 40-здоров "Звіт про роботу санітарно-епідеміологічної (дезінфекційної, протичумної) станції", форми N 46-здоров "Звіт про штати санітарно-епідеміологічної (дезінфекційної, протичумної) станції".

Зведена інформація про стан міжнародної системи охорони здоров'я міститься у річних випусках Всесвітньої організації охорони здоров'я – «World Health Statistics», та світового банку – «World Development Report». Більш детальну інформацію щодо окремих територій, країн та категорій населення, а також у динаміці та станом на певну дату можна отримати на відповідних сайтах міжнародних організацій.

Термінологічний словник

Амбулаторно-поліклінічна допомога – вид медичної допомоги населенню, які надають усі медичні заклади, що ведуть амбулаторний прийом. Сюди відносять поліклініки, амбулаторії, диспансери, поліклінічні відділення лікарняних закладів, лікарські пункти охорони здоров'я тощо.

Амбулаторія надає медичну допомогу хворим з однієї або декількох основних лікарських спеціальностей. Якщо заклад надає медичну допомогу із багатьох спеціальностей, то він називається - поліклінікою.

Аптека – особлива ланка охорони здоров'я, яка займається виготовленням, фасуванням, аналізом та реалізацією лікарських засобів і виробів медичного призначення та забезпечує ними населення, санаторно-профілактичні, лікувально-профілактичні та інші заклади охорони здоров'я, підприємств, установ і організацій. Центральною районною (міською) називається аптека, яка проводить адміністративне та організаційно-методичне керівництво аптеками району (міста).

Диспансер — спеціальний лікувально-профілактичний медичний заклад, що надає допомогу окремим групам населення та систематично проводить нагляд за станом їх здоров'я.

Епідемія – розповсюдження будь-якого інфекційного захворювання, що набуло значного розмаху на певній території.

Інвалідність - (від лат. *invalidus* - слабкий, немічний) порушення здоров'я пов'язане зі стійким розладом функцій організму, обумовлене захворюваннями або наслідками травм, що обмежує життєдіяльність й вимагає соціального захисту.

Лікар - медичний фахівець із повною вищою медичною освітою, який професійно займається підтримкою або відновленням людського здоров'я, через запобігання (профілактика), розпізнавання (діагностика) та лікування захворювань і травм.

Лікар загальної практики забезпечує надання кваліфікованої первинної лікувально-профілактичної допомоги прикріпленому за сімейно-територіальним принципом населенню в обсязі кваліфікаційної характеристики лікаря із спеціальності "загальна практика - сімейна медицина" в умовах амбулаторно-поліклінічного закладу та вдома.

Медична сестра загальної практики є помічником лікаря загальної практики - сімейної медицини у наданні первинної лікувально-профілактичної допомоги прикріпленому за сімейно-територіальним принципом населенню в обсязі спеціальності "загальна практика - сімейна медицина" в умовах амбулаторно-поліклінічного закладу і вдома.

Медичний працівник – особа, яка пройшла професійну медичну підготовку відповідно до затверджених у встановленому порядку програм та має диплом встановленого взірця.

Медичні пункти (лікарські, фельдшерські), кімнати матері і дитини створюються на вокзалах, пристанях, станціях на залізничному, водному, повітряному і автомобільному транспорті і входять до складу відповідних закладів охорони здоров'я.

Обмеження життєдіяльності – відсутність можливості самостійно пересуватися, орієнтуватися, обслуговувати себе, спілкуватися, контролювати свою поведінку, навчатися або займатися трудовою діяльністю.

Пандемія - епідемія будь-якого інфекційного захворювання, що характеризується поширенням на території усїєї країни, території сусідніх держав, а в окремих випадках і багатьох країн світу

Поліклініка — багатопрофільний або спеціалізований лікувально-профілактичний заклад для надання медичної допомоги хворим як на місці, так і вдома. Вона може мати різний статус (базова поліклініка, відомча, міська, курортна, стоматологічна, фізіотерапевтична та ін.).

Санаторій – лікувально-профілактичний заклад призначений для лікування переважно природними (клімат, мінеральні води, грязі) та фізіотерапевтичними засобами, а також дієтою та дотриманням спеціальних режимів.

Санітарно-епідеміологічні станції організуються в сільських адміністративних районах та містах з метою контролю за додержанням юридичними та фізичними особами санітарного законодавства у сфері забезпечення санітарного та епідемічного благополуччя населення, попередження, виявлення та усунення шкідливого впливу небезпечних чинників на здоров'я людей.

Спеціалізована лікарня - - лікувально-профілактичний заклад, призначений для надання стаціонарної медичної допомоги хворим з однієї лікарської спеціальності. Лікарня, де надається стаціонарна допомога з декількох спеціальностей, називається багатoproфільною. Багатoproфільні і спеціалізовані лікарні у своєму складі можуть мати поліклініку або амбулаторію.

Центральною районною (міською) лікарнею називається лікарня, на яку покладені функції управління охороною здоров'я місцевого органу державної виконавчої влади або одночасно функції управління охороною здоров'я місцевого органу державної виконавчої влади району (міста).

Фельдшерсько-акушерський пункт — пункт першої невідкладної допомоги та проведення санітарно-оздоровчих та протиепідемічних заходів, направлених на профілактику захворюваності і травматизму в малих поселеннях України. Поширені майже в усіх селах та селищах, є заміником лікарень та амбулаторій. У сільських населених пунктах організуються дільничні лікарні або фельдшерсько-акушерські пункти.

Питання для самоконтролю

1. Дайте визначення поняття «охорона здоров'я».
2. Що є об'єктом вивчення статистики охорони здоров'я?
3. Розкрийте основні завдання статистичного вивчення охорони здоров'я.
4. Вкажіть основні джерела фінансування та форми власності закладів охорони здоров'я.
5. Розкрийте структуру закладів системи охорони здоров'я.
6. Опишіть основні напрями діяльності лікувально-профілактичних, санітарно-профілактичних, фармацевтичних закладів та закладів медико-соціального захисту.
7. Дайте коротку характеристику Міжнародній класифікації хвороб.
8. Назвіть основні групи показників статистики охорони здоров'я та медичних послуг.
9. Дайте визначення загальних та спеціальних коефіцієнтів.
10. Які основні показники дитячої та материнської смертності?
11. Статистичне вивчення здорового способу життя.
12. Що належить до основних завдань Центру медичної статистики Міністерства охорони здоров'я України?
13. Назвіть основні публікації Центру медичної статистики.
14. Статистичне вивчення тимчасової непрацевдатності.
15. Основні показники вивчення інвалідності.

Тести для самоконтролю

- 1. Ключовим моментом для стабільного розвитку країни та суспільства є:**
 - а) вивчення стану здоров'я, умов його покращення та збереження;
 - б) стабільність економіки;
 - в) зростаючий розвиток економіки;
 - г) стабільність розвитку всіх галузей народного господарства.

2. Заклади охорони здоров'я в Україні можуть перебувати у:

- а) державній і недержавній власності;
- б) загальнодержавній, комунальній і недержавній власності;
- в) комунальній і державній власності;
- г) державній і приватній власності.

3. У систему охорони здоров'я приватні підприємці – медичні працівники:

- а) входять;
- б) не входять;
- в) входять, які мають відповідний дозвіл на надання медичних послуг;
- г) входять, які мають медичну освіту.

4. Система охорони здоров'я охоплює:

- а) лікувально-профілактичні заклади, санітарно-профілактичні заклади, аптечні заклади, заклади медико-соціального захисту, інші заклади;
- б) лікувально-профілактичні, санітарно-профілактичні заклади;
- в) лікувально-профілактичні, санітарно-профілактичні заклади, санаторно-курортні заклади;
- г) лікарняні заклади, санітарно-профілактичні заклади, санітарно-епідеміологічні заклади.

5. За ступенем інтенсивності медичного обслуговування заклади охорони здоров'я розподіляються на:

- а) амбулаторно-поліклінічного, шпитального обслуговування;
- б) амбулаторно-поліклінічного, шпитального обслуговування, станції та відділення швидкої медичної допомоги;
- в) шпитального медичного обслуговування і станції та відділення швидкої медичної допомоги;
- г) медичного і профілактичного напрямів.

6. Статистика охорони здоров'я та медичних послуг характеризується:

- а) трьома групами показників;
- б) двома групами показників;
- в) п'ятьма групами показників;
- г) чітких характеристик немає.

7. Фінансування охорони здоров'я в Україні здійснюється:

- а) за рахунок державного бюджету;
- б) за рахунок центрального бюджету та місцевих бюджетів ;
- в) за рахунок держбюджету, місцевих бюджетів, благодійних фондів;
- г) за рахунок держбюджету, місцевих бюджетів, благодійних фондів, державного медичного страхування, добровільного страхування, платежів юридичних і фізичних осіб та ін.

8. Найбільшу питому вагу фінансового забезпечення охорони здоров'я займають:

- а) кошти фізичних та юридичних осіб ;
- б) кошти державного та місцевих бюджетів;
- в) кошти державного страхування;
- г) кошти держбюджету.

9. Світовий досвід організації охорони здоров'я виділяє такі моделі фінансування охорони здоров'я:

- а) державна, комерційна, приватно-підприємницька;
- б) державна, комерційна;
- в) державна, приватно-підприємницька;
- г) комерційна, приватно-підприємницька.

10. Джерелами інформації статистики охорони здоров'я є:

- а) первинні документи, статистична звітність, вибіркові обстеження;
- б) статистичні документи;
- в) статистична звітність, вибіркові спостереження;
- г) первинні документи, статистична звітність.

11. Одним із найважливіших чинників, які впливають на якість надання медичної допомоги населенню є:

- а) забезпечення закладів охорони здоров'я кваліфікованими кадрами;
- б) належне фінансування галузі;
- в) фінансування галузі і забезпечення кваліфікованими кадрами;
- г) реформування галузі і забезпечення кваліфікованими кадрами.

12. У законодавчому порядку залежно від ступеня втрати працездатності передбачено груп інвалідності:

- а) дві;
- б) три;
- в) чотири;
- г) не визначено.

Розв'язування типових задач

Задача 1.

Середньорічна чисельність населення регіону у звітному році становила 220 000 чол. За рік зареєстровано 1200 випадків захворювань серцево-судинної системи. З них вперше виявлено в поточному році 900. Померли від цих захворювань 65 осіб.

За наведеними даними визначити показники первинної захворюваності, поширеності захворювань, летальності і смертності:

Розв'язування

1. Первинна захворюваність обчислюється відношенням кількості вперше виявлених випадків захворюваності до середньорічної чисельності населення:

$$\frac{900}{220\ 000} \times 1000 = 4,1 \text{ ‰.}$$

2. Поширеність захворювань визначається як відношення кількості випадків захворюваності до середньорічної чисельності населення:

$$\frac{1200}{220\ 000} \times 1000 = 5,5 \text{ ‰}.$$

3. Коефіцієнт летальності є відношенням кількості померлих від даного захворювання до зареєстрованих випадків цього захворювання:

$$\frac{65}{1200} \times 100 = 5,41 \text{ ‰}.$$

4. Коефіцієнт смертності визначається для усього населення міста:

$$\frac{65}{220\ 000} \times 1000 = 3,0 \text{ ‰}.$$

Задача 2.

Дані по виробничому об'єднанню у звітному періоді характеризуються даними:

Середньоспискова чисельність робітників	4200
Кількість випадків захворювання з тимчасовою втратою працездатності	1600
Кількість людино-днів, втрачених у зв'язку з хворобами, всього	20000
у тому числі у зв'язку із захворюваністю:	
- гострими респіраторними інфекціями	12000
- виробничими травмами	550
Чисельність робітників, що тимчасово не працювали протягом року у зв'язку з хворобами	750

Визначити показники захворюваності з тимчасовою втратою працездатності.

Розв'язування

1. Число випадків втрати працездатності на 100 працюючих обчислюється:

$$\frac{1600}{4200} \times 100 = 38,1 .$$

2. Кількість днів тимчасової втрати працездатності на 100 працюючих

$$\frac{20\ 000}{4200} \times 100 = 476,2 .$$

3. Частка днів тимчасової непрацездатності з приводу захворювань гострими респіраторними захворюваннями:

$$\frac{12000}{20\ 000} \times 100 = 60,0 \% .$$

4. Частка днів тимчасової непрацездатності у зв'язку із виробничими травмами:

$$\frac{550}{20\ 000} \times 100 = 2,75$$

5. Індекс здоров'я:

$$\frac{4200 - 750}{4200} \times 100 = 82,1$$

6. Відсоток хворих:

$$\frac{750}{4200} \times 100 = 17,9$$

7. Середня кратність захворювань:

$$\frac{1600}{750} = 2,13 .$$

Завдання для виконання на практичних заняттях та самоконтролю

Завдання 1. Санаторій розрахований на 350 місць. Із них не облаштовані до прийому відпочиваючих 25 місць. У січні було задіяно 170 місць, з лютого по квітень — 185, у травні — 225, з червня по вересень — 320, із жовтня по грудень — 190 місць. Визначити кількість місць, задіяних протягом року та коефіцієнт задіяності місць.

Завдання 2. Визначити середні величини за наведеними даними:

Лікарня	Кількість ліжко-місць		Питома вага ліжко-місць у терапевтичному відділенні, %
	Всього	В середньому у палаті	
1	90	3	50
2	160	4	60
3	240	3	55

Вказати вид середніх та зробити висновки.

Завдання 3. Чисельність лікарів області усіх спеціальностей, які працювали за фахом, на початок року становила 1286 чол., на кінець року — 1354 чол. Чисельність населення становила відповідно 865,7 тис. і 879,4 тис. чол. За штатним розкладом на рік було передбачено 1340 посад, фактично зайнято 1285 посад.

Обчислити:

1. Забезпеченість лікарями всіх спеціальностей на 10000 населення.
2. Укомплектованість штатних посад.
3. Коефіцієнт сумісництва.

Задача 4. Середньорічна чисельність населення регіону 1160000 осіб. За обстежуваний період зареєстровано 560 випадків захворювання на туберкульоз. З них вперше виявлено в поточному році 480. Померли від цього захворювання 18 осіб. Визначити показники первинної захворюваності, поширеності захворювань, летальності і смертності.

Задача 5. На підприємстві із середньосписковою чисельністю працівників 1260 осіб кількість випадків захворювання із тимчасовою непрацездатністю становила 430. Чисельність працівників, які тимчасово не

працювали протягом року у зв'язку із хворобами становила 230 осіб, втрати становили 7400 людино-днів.

Визначити показники захворюваності з тимчасовою втратою працездатності (кількість випадків втрати працездатності, кількість днів тимчасової втрати працездатності, індекс здоров'я, відсоток хворих та середню кратність захворювань).

РОЗДІЛ 8. СТАТИСТИКА ОСВІТИ, ЗАКЛАДІВ КУЛЬТУРИ І МИСТЕЦТВА

8.1. Завдання і джерела статистики освіти

Освіта – результат засвоєння особистістю певної системи наукових знань, практичних умінь і навичок та пов’язаного з ними того чи іншого рівня розвитку її розумово-пізнавальної і творчої діяльності, а також морально-естетичної культури, які у своїй сукупності визначають соціальне обличчя та індивідуальну своєрідність цієї особистості» [12].

Освіта є основою інтелектуального, культурного, духовного, соціального, економічного розвитку суспільства і держави [31].

Отже, під освітою розуміють цілеспрямовану, пізнавальну діяльність людей направлену на удосконалення чи отримання знань. У сучасному світі в період глобалізації ключовими поняттями якості трудових ресурсів виступає рівень освіти, який повинен відповідати досягнутому рівню науково-технічного прогресу. Маючи високий рівень освіти людина краще почуватиться на ринку праці.

Право на освіту задеклароване у ст. 53 Конституції України, Європейській конвенції про захист прав людини та основних свобод, Міжнародному пакті про економічні, соціальні і культурні права та інших національних та міжнародних правових актах.

До основних завдань статистичного вивчення освіти належать:

- вимірювання освітнього потенціалу суспільства;

- вивчення процесів формування, використання та відмінностей освітнього потенціалу;
- вивчення стану та розвитку діяльності освітніх закладів.

Основним джерелом інформації про рівень освіти населення є перепис населення. Його програма дає можливість отримати повну інформацію про рівень освіти кожної людини у розрізі соціальних груп, а також за віком, статтю, місцем проживання, видами економічної діяльності та про заклади освіти, в яких вона навчається чи закінчила.

Важливим джерелом інформації про заклади освіти є державна статистична звітність, яка містить інформацію про стан роботи закладу освіти та його структурних підрозділів, чисельність, склад та рух дітей, учнів та студентів; професійну підготовку викладачів (педагогів) та період їх роботи; дані про матеріальне забезпечення та фінансові показники діяльності освітнього закладу.

Вибіркові обстеження економічної активності населення, які проводяться щороку Державним комітетом статистики надають інформацію щодо рівня освіти населення економічно активного, зайнятого та безробітного, а також у регіональному розрізі.

8.2. Статистика освітніх послуг населення

Центральним органом державної виконавчої влади у галузі освіти в Україні є Міністерство освіти і науки України.

У структурі освіти України виділяють:

- дошкільну освіту;
- загальну середню освіту;
- позашкільну освіту;
- професійно-технічну освіту;

- вищу освіту;
- післядипломну освіту;
- аспірантуру;
- докторантуру;
- самоосвіту.

Дошкільна освіта і виховання забезпечується у сім'ї та дошкільних навчальних закладах (яслах, яслах-садках, будинках, центрах розвитку дитини, дитячих будинках сімейного типу), а також у взаємодії зусиль сім'ї та дитячого дошкільного закладу.

Повна загальна середня освіта гарантується державою і є обов'язковою та здійснюється за державний кошт. Здобувається вона у середніх навчальних закладах трьох ступенів:

- перший – початкова школа, яка дає початкову загальну освіту;
- другий – основна школа, яка забезпечує базову загальну середню освіту;
- третій – старша школа, яка надає повну загальну середню освіту.

Для громадян, які потребують соціальної допомоги та реабілітації створені загальноосвітні школи-інтернати, дитячі будинки, санаторні школи-інтернати та інші навчальні заклади з повним державним утриманням.

Позашкільна освіта покликана забезпечити розвиток нових здібностей, талантів молодой людини для задоволення її інтересів та духовних запитів. Сюди відносять палаци, будинки, центри, станції дитячої, юнацької творчості, клуби, спортивні школи, школи мистецтв, студії, мистецькі заклади тощо.

Професійно-технічна освіта проводиться на базі повної загальної середньої або базової загальної середньої освіти і повинна забезпечити навчанням та здобуттям професії згідно інтересів та уподобань людини. Професійно-технічну освіту забезпечують професійно-технічні училища,

професійні ліцеї, центри професійної освіти та інші прирівняні до них навчальні заклади.

Вища освіта забезпечує наукову професійну і практичну підготовку та перепідготовку і підвищення кваліфікації. За статусом розрізняють наступні рівні вищих навчальних закладів:

- перший – технікум, училище та інші навчальні заклади, які забезпечують отримання освітньо-кваліфікаційного рівня молодший спеціаліст;
- другий – коледж та інші навчальні заклади, які забезпечують отримання освітньо-кваліфікаційного рівня бакалавр;
- третій і четвертий – інститут, консерваторія, академія, університет та інші навчальні заклади, які забезпечують отримання освітньо-кваліфікаційного рівня спеціаліст або магістр.

Післядипломна освіта покликана удосконалити професійну підготовку людини, забезпечити оновлення та розширення професійних знань або отримання іншої спеціальності чи професії на базі отриманого раніше освітньо-кваліфікаційного рівня. Післядипломну освіту забезпечують в академіях, інститутах, їх структурних підрозділах, професійно-технічних закладах, науково-методичних центрах, на базі відповідних організацій та підприємств.

У Законі України «Про освіту» вписано такі освітні рівні:

- початкова загальна освіта;
- базова загальна освіта;
- повна загальна середня освіта;
- професійно-технічна освіта;
- базова вища освіта;
- повна вища освіта.

В освітньо-кваліфікаційних рівнях виділяють:

- кваліфікований робітник;

- молодший спеціаліст;
- бакалавр;
- спеціаліст, магістр.

Система дошкільної освіти охоплює дошкільні навчальні заклади незалежно від підпорядкування, типів і форм власності, які забезпечують реалізацію права дитини на здобуття дошкільної освіти, її фізичний, розумовий і духовний розвиток, соціальну адаптацію, готовність продовжувати освіту. В законодавстві України передбачено такі типи дошкільних навчальних закладів:

1. Дитячі ясла — для дітей віком від двох місяців до трьох років.
2. Дитячі садки — для дітей від трьох до шести (семи) років.
3. Дитячі ясла-садки — для дітей віком від двох місяців до шести (семи) років.
4. Дошкільні навчальні заклади сімейного типу передбачають виховання дітей віком від двох місяців до шести (семи) років, які перебувають у родинних стосунках.
5. Дошкільні навчальні заклади (ясла-садки) комбінованого типу для дітей віком від двох місяців до шести (семи) років. У них функціонують групи загального розвитку, компенсуючого типу, сімейні, прогулянкові, з метою здійснення дошкільної освіти з урахуванням стану здоров'я, розумового, фізичного і психічного розвитку дітей.
6. Дошкільні навчальні заклади (дитячі будинки) інтернатного типу. Вони забезпечують розвиток, виховання, навчання та соціальну адаптацію дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування, дітей дошкільного і шкільного віку, які перебувають у родинних стосунках і утримуються за рахунок держави.
7. Спеціальні та санаторні дошкільні навчальні заклади компенсуючого типу для дітей віком від двох до семи (восьми) років.

Призначені для виховання дітей, які потребують корекції фізичного та (або) розумового розвитку, тривалого лікування й реабілітації.

8. Центри розвитку дитини. Забезпечують фізичний, розумовий, психологічний розвиток і його корекцію, оздоровлення дітей, які відвідують інші навчальні заклади чи виховуються вдома.

9. Будинки дитини. Створені для медико-соціального захисту дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування, віком від народження до трьох років.

10. Дитячі будинки сімейного типу. У них виховують дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування, віком від двох до вісімнадцяти років.

У 2010 р. в Україні нараховувалось 15,5 тис. дошкільних навчальних закладів, в яких перебувало 1,2 млн. дітей. Лише 56 % дітей віком від 1 року до 6 відвідують дошкільні навчальні заклади. Щодо дітей п'ятирічного віку, яким згідно законодавства передбачена обов'язкова дошкільна освіта, то дошкільною освітою охоплено 93,5 %. Розвиток дошкільних закладів України відображено у таблиці 8.1.

Таблиця 8.1

Дошкільні заклади

Показники	Кількість закладів, тис.	В них місць, тис.	Кількість дітей у закладах, тис.	Охоплення дітей закладами, відсотків до кількості дітей відповідного віку
1990	24,5	2277	2428	57
1995	21,4	2014	1536	44
2000	16,3	1117	983	40
2005	15,1	1056	1032	51
2006	15,1	1063	1081	53
2007	15,3	1084	1137	54
2008	15,4	1110	1195	54
2009	15,5 ¹	1121 ²	1214	56

Джерело: дані держкомстату України.

8.3. Показники стану і розвитку освіти

У соціальній статистиці окремі групи показників, які характеризують освіту можна об'єднати у такі групи:

1. Показники фінансування освіти.
2. Показники, які характеризують мережу освіти.
3. Показники, які характеризують досягнутий рівень освіти населенням та доступ населення до професійної освіти.

Перша група показників характеризується такими показниками:

- обсяг фінансування за видами та джерелами надходжень;
- обсяг капітальних вкладень та поточних витрат всього та у розрахунку на одну особу, яка навчається;
- обсяг державного фінансування всього та у розрахунку на одну особу;
- ряд показників, які відображають заробітну плату викладачів, вчителів, розміри стипендій.

Фінансування освіти у цивілізованому світі розглядається як найбільш ефективне капіталовкладення у майбутнє нації. В Україні за часи незалежності видатки на освіту були значно нижчими від загальноєвропейських. В економічно розвинутих країнах світу видатки на освіту становлять 4,5 – 7 % ВВП. Згідним Законом України «Про освіту» передбачено забезпечення бюджетних асигнувань на освіту не менше 10 % національного доходу, що становить приблизно 8 % валового внутрішнього продукту [42, с. 3-7]. Обсяги фінансування освіти показано у таблиці 8.2.

Таблиця 8.2

Фінансування освіти

Показники	2000 р	2001 р	2002 р	2003 р	2004 р	2005 р	2006 р
Видатки на освіту, млн.грн.	7085,5	9557,1	12269,0	14956,6	18300,4	25007,1	33000,4
у % до ВВП	1,3	1,5	1,9	1,8	1,6	1,7	1,9

Джерело: дані Держкомстату України

У 2009 р. на всю освітню діяльність було виділено 6 % ВВП (13 млрд. грн.). У 2010 р. ці видатки на 1 млрд. грн., що становить менше 5 % ВВП. У структурі бюджетного фінансування освіти домінуюче місце займають видатки на загальну середню освіту (близько 40 %) та на вищу освіту (30 %), на дошкільну та професійно-технічну освіту близько 20 %. Постійне недофінансування освіти негативно впливає на рівень соціального захисту усіх учасників освітнього процесу та обмежує доступ талановитих людей до самореалізації.

До другої групи показників належать:

1. Статистика системи освіти, її матеріально-технічна база:

- кількість навчальних закладів всього та у розрізі окремих типів;
- площа навчального закладу за функціональним призначенням та в розрахунку на одну особу, яка навчається;
- забезпеченість учнів (студентів) гуртожитками та площа гуртожитку на одного жителя;
- ступінь забезпеченості технічними засобами навчання (бібліотечними фондами, комп'ютерами, аудиторним фондом тощо).

2. Склад та якісний рівень викладацького складу:

- чисельність викладацького, допоміжного та адміністративного персоналу, його структура;
- вікова структура та структура якісного рівня викладацького складу;
- середня кількість викладачів у навчальному закладі та в розрахунку на одну особу, яка навчається.

3. Контингент осіб, які навчаються та ефективність роботи навчального закладу:

- прийнято учнів (студентів) у перший клас (на перший курс);
- середня кількість учнів (студентів) у класі (академічній групі);
- відсоток переведених у наступний клас (на вищий курс);
- кількість відрахованих за причинами;

- кількість та структура випускників за формами навчання, видами, напрямками, спеціальностями.

Третя група показників характеризує ефективність роботи системи освіти і описується з допомогою наступних показників.

Коефіцієнт охоплення населення освітою обчислюється за формулою:

$$K_i = \frac{L_i}{S_i},$$

де K_i — коефіцієнт охоплення населення освітою i -рівня відповідною віковою групою; L_i — чисельність тих, хто здобуває освіту i -рівня у віці, офіційно встановленому для одержання освіти такого рівня; S_i — загальна чисельність населення у віці, який є офіційним для одержання освіти l -рівня.

Коефіцієнт грамотності населення визначає питому вагу населення, які вміють читати і писати у загальній чисельності населення країни віком від 9 років і старше та обчислюється за формулою:

$$K_{gp} = \frac{L_{gp}}{S},$$

де L_{gp} — чисельність населення, яке вміє читати і писати; S — загальна чисельність населення, старшого за вказаний вік.

Рівень освіти може бути виражений абсолютними та відносними показниками. В абсолютному вираженні рівень освіти характеризується чисельністю населення, які мають відповідну освіту (початкову, неповну, неповну середню і т. д.). Відносний показник обчислюється відношенням чисельності населення, що має певну освіту до населення віком 15 років і більше в розрахунку на 1000 осіб.

Освітній потенціал населення характеризується загальним часом, затраченим населенням на навчання і обчислюється множенням i -того рівня

освіти на кількість років навчання, необхідним для здобуття i -рівня освіти і визначається за формулою:

$$O_{\text{п}} = \sum L_i \cdot N .$$

Середня тривалість років навчання характеризує середній час навчання однієї людини та обчислюється за формулою:

$$N = \frac{O_{\text{п}}}{S} .$$

Міжнародною стандартною класифікацією освіти визначено 7 рівнів освіти:

- нульовий – дошкільна освіта для дітей від 3 років;
- перший – початкова освіта починається з 5-7 річного віку;
- другий – неповна середня освіта, як правило достатній рівень обов'язкової освіти;
- третій - середня освіта від 15-16 років і триває 2-5 років;
- четвертий – повна середня освіта, яка є обов'язковою для 5 рівня або забезпечує прямий вихід на ринок праці.
- п'ятий – вища освіта (1-а стадія);
- шостий – вища освіта (2-а стадія) забезпечує отримання найвищої кваліфікації з присвоєнням доктора філософії чи докторської степені.

У країнах Євросоюзу тривалість обов'язкового навчання становить 9-10 років і у більшості країн розпочинається із 5-6 річного віку.

Рівень грамотності в Україні згідно даних останніх переписів населення перевищив показник 99,9 %, який розраховується для осіб 6 років і старші. До неграмотних осіб за програмою перепису включали тих, хто не вміє читати.

Дані останніх проведених переписів на території України вказують на підвищення рівня освіти населення (табл. 8.3).

Рівень освіти населення

(на 1000 осіб)

Рівень освіти	1979 р.	1989 р.	2001 р.
Повна вища	65	95	136
Неповна вища	119	179	285
Повна середня	225	285	349
Базова середня	222	172	160
Початкова	252	203	142

Дані перепису дозволяють проводити не тільки порівняльний аналіз рівня освіти населення, але й здійснювати порівняльний аналіз освітнього рівня різних соціальних груп: за віком, статтю, проживанням, видом економічної активності тощо.

За даними перепису обчислюють показники:

- кількості населення, що має вищу освіту (на 1000 осіб);
- кількості населення, яке має загальну середню освіту (на 1000 осіб);
- розподіл населення за освітнім рівнем;
- рівень освіти населення у віці 10 років і старші, що мають вищу та загальну освіту (на 1000 осіб);
- обчислюють частки осіб з вищою освітою по вікових групах.

8.4. Статистика закладів культури та мистецтва

Культура — це сфера діяльності людей, в якій відбувається духовне життя людей, утверджуються норми моралі та моральні засади суспільного життя, виховуються глибокі і тверді переконання людей, їх віра в гідність, високе призначення, вирощується і наснажується особистість,

вдосконалюються погляди на істину, формуються відношення людей між собою в умовах оновлення суспільного життя.

До основних завдань статистики культури та мистецтва відносять:

- вивчення стану та розвитку установ культури та мистецтва;
- визначення впливу зростання культурного рівня населення на рівень продуктивних сил, прогрес науки, техніки та інші явища матеріальної сфери.

У сфері культури та мистецтва за видом надання послуг виділяють заклади:

- театральні-видовищні (театри всіх видів та жанрів, концертні зали, філармонії, цирку, кінотеатри та ін.);
- культосвітні (бібліотеки, музеї, виставочні зали та ін.);
- телебачення, радіомовлення;
- з виробництва друкованої продукції (книжкової, журнальної, газетної тощо).

Фінансування культури здійснюється на нормативній основі за рахунок державного і місцевих бюджетів, а також коштів підприємств, організацій, громадських об'єднань та інших джерел. Законодавчо передбачені витрати на розвиток культури в розмірі не менше 8 % національного доходу України. У сфері культури держава частково або повністю звільняє від сплати податків творчі спілки, національно-культурні товариства, фонди, асоціації, інші громадські об'єднання.

На кількість закладів культури визначальний вплив мають такі показники: чисельність населення держави та розселення по території, кількість сільських населених пунктів, кількість міст різної чисельності, склад, структура населення регіонів за різними ознаками — віковими, професійними, соціальними тощо. Для кожної окремої групи закладів використовуються відповідні нормативи забезпеченості населення послугами. Зіставлення прогнозних показників обсягу послуг і фактичних

показників до прогнозного періоду з нормативами дозволяє визначити рівень задоволення потреб населення в послугах закладів культури, його динаміку.

Діяльність бібліотек та їх можливості щодо обслуговування читачів оцінюють залежно від технічного стану приміщень, їх площі, кількості відділів, кількості місць у читальних залах та руху бібліотечного фонду за допомогою показників:

- 1) кількість бібліотек та їх розподіл за територіальною ознакою;
- 2) доступність бібліотечної мережі — кількість бібліотек у розрахунку на 10000 осіб або кількість населення, що припадає на одну бібліотеку;
- 3) обсяги друкованої продукції бібліотечних фондів у друкованих одиницях;
- 4) книгозабезпеченість населення — кількість книжок та журналів у бібліотечних фондах на 1 жителя (читача);
- 5) надходження і вибуття друкованої продукції із бібліотечних фондів;
- 6) кількість книговидач — кількість книжок, виданих одному читачу.

Потреби в бібліотеках визначають за нормативами забезпеченості виходячи з чисельності жителів на одну бібліотеку окремо для міста і села.

Згідно визначення Міжнародної Ради Музеїв (ICOM) **музей** – це неприбуткова постійно діюча інституція, яка служить суспільству і його розвитку та відкрита для відвідувачів. Музей збирає, зберігає, досліджує й експонує з метою навчання та розваги предмети, які свідчать про природне і культурне оточення людини.

Більш ніж 12 млн. пам'яток історії зберігається у фондах українських музеїв. За даними громадських експертів нині в Україні діє близько 5 тисяч музеїв (в Польщі- 1075, Австрії – 1600, Великобританії – 1811). При цьому лише 470 українських музеїв знаходяться в державній та комунальній власності. Точну кількість вітчизняних музеїв на даний момент неможливо визначити, так як в Україні не існує чіткої системи обліку музеїв, крім того музеї підпорядковані різним відомствам, які не координують свою діяльність

у даній сфері. Значна частина бюджетного фінансування витрачається на видатки споживання: 85% бюджету музею йдуть на зарплату працівників, 15% — на сплату комунальних послуг, тоді як у європейських країнах на оплату праці виділяють лише 5-10% від загального бюджету [95].

Сучасна класифікація розрізняє музеї за типами і профілями. Тип музею визначається виходячи із суспільного призначення та мети діяльності. Виділяють три типи музеїв:

- 1) науково-освітні масові, або публічні, які призначені для широкого загалу громадян та іноземців;
- 2) науково дослідні, або академічні, які призначені для спеціалістів і мають вузькоспеціальний характер;
- 3) навчальні, які розраховані для учнів і студентів створюються при школах, середніх спеціальних і вищих навчальних закладах з освітньою метою.

Профіль музеїв визначається за основним складом його фондів та зв'язком з тією чи іншою галуззю науки, мистецтва або виробництва. З огляду на це виділяють: історичні, археологічні, краєзнавчі, природничі, літературні, мистецькі, етнографічні, технічні, галузеві тощо.

Музеї історичного профілю збирають, зберігають, вивчають і популяризують пам'ятки матеріальної та духовної культури українського народу.

Археологічні музеї у своїх збірках зберігають пам'ятки матеріальної культури від найдавніших часів до епохи середньовіччя, здобуті, як правило, під час археологічних робіт.

Краєзнавчі музеї займають найбільшу питому вагу серед музеїв України. **Краєзнавчі музеї** (музеї комплексного профілю) поєднують риси музеїв історичного і природничо-наукового профілю та збирають, зберігають, вивчають і експонують знаряддя праці, вироби місцевих промислів різних історичних періодів, твори мистецтва, літератури, народної

творчості тощо, що відображають природу, економіку, історію і культуру певного краю.

Музеї художнього профілю зберігають, вивчають і пропагують визначні твори живопису, графіки, скульптури, ужиткового мистецтва, а також народної творчості, ведуть велику дослідницьку і науково-освітню роботу.

Музеї природничо-історичного профілю збирають, зберігають, вивчають і експонують різноманітні природничі матеріали та відображають у своїх експозиціях найновіші досягнення природничих наук. Такі музеї тісно пов'язані з академічними, науково-дослідними інститутами і вищими навчальними закладами, діяльність їх має як наукові, так і навчальні цілі.

До музеїв інших профілів належать галузеві (техніко-економічні, сільськогосподарські, медичні, педагогічні тощо), або музеї, які створюються при відповідних відомствах і організаціях.

Науково-освітню діяльність музеїв вивчають за кількістю відвідувань, екскурсій та прочитаних лекцій та обсягом фондів у співвідношенні до площі залів.

Організації, що здійснюють редакційно-видавничу діяльність, відносять до сфери виробництва, але показники їх діяльності розглядають як показники закладів культури. Пов'язане це з тим, що продукція цих організацій має освітній характер (книжки, брошури, журнали, газети) і сприяє ознайомленню населення з досягненнями культури. Облік цієї продукції ведуть як за кількістю друкованих аркушів, так і за накладом. На підставі цих даних установлюють обсяг назви як відношення суми всіх аркушів до загальної кількості назв.

Найбільш тісний контакт з глядачем серед усіх закладів мистецтва забезпечує театр. Про роботу театру слід судити з двох точок зору - кількісної та якісної. До кількісної відносять кількість заходів, глядачів та сума зборів. Оцінити добір репертуару та постановку конкретних вистав

дозволяють якісні показники, за допомогою яких характеризують оновлення репертуару, заповнення глядацької зали та ін.

У прогнозуванні розвитку театрального мистецтва розраховуються такі показники:

- кількість (мережа) театрів усіх жанрів і видів (драматичних, оперних, лялькових, дитячих та ін.);
- місткість театрів, тобто кількість місць у залах із виділенням комерційної місткості (кількості місць, на які можуть бути продані білети);
- показники, які характеризують обсяг, якість роботи театральних колективів — загальну кількість вистав, у тому числі стаціонарних (на основній сцені) і гастрольних;
- відвідування (завантаження) залів для глядачів, репертуарні показники та ін.

Одним із найважливіших показників ефективності роботи театральних колективів є показник відвідування (завантаження) залів для глядачів. Його розраховують як відношення фактичної кількості відвідувань до максимально можливої за формулою:

$$K_v = \frac{N}{M \times K},$$

де N — кількість відвідувачів за рік; M — місткість театрів; K — кількість вистав у рік.

Інший важливий показник якості роботи театральних колективів — це середня кількість глядачів на одну виставу. Він розраховується як множення комерційної місткості на прогнозовану кількість відвідувань у відсотках. Цей показник дає можливість виявити і характер потреб населення відносно театрального репертуару, і якість гри акторів.

У складі культосвітніх закладів важливе місце займає кіно, яке є найбільш масовим видом мистецтва. Забезпеченість населення

кінообслуговуванням визначається як відношення чисельності глядачів до числа кіноустановок, де контингент глядачів визначається як сума всіх відвідувань кіномережі на даній території в попередній рік. Валовий збір коштів від кіно визначається множенням чисельності глядачів на середню вартість квитка.

За даними про відвідування кіносеансів обчислюють:

- 1) доступність кіномережі — кількість кіноустановок у розрахунку на 10000 осіб населення;
- 2) забезпеченість населення місцями в кінотеатрах — кількість місць у стаціонарних кінотеатрах у розрахунку на 1000 жителів;
- 3) середня кількість відвідувань кіносеансів.

Можливості показу кінофільмів забезпечуються також кіностудіями, де ці фільми знімають. Тому як редакції та видавництва, так і кіностудії хоч і відносять до сфери виробництва, але показники їх роботи є показниками закладів мистецтва, головним серед яких є випуск фільмів.

Фінансовий показник - виручка від реалізації квитків (касовий збір) обчислюється як добуток кількості проданих квитків на їх ціну.

Прогнозований обсяг капітальних вкладень на розвиток культури може бути розрахований за формулою

$$Пк = НЧм + Мк,$$

де Н — норматив питомих капітальних вкладень; Чм — число місць чи інших одиниць, які характеризують місткість культурного закладу; Мк — обсяг капітальних вкладень на модернізацію діючих об'єктів культури.

Важливим показником розвитку культури є прогнозована чисельність працівників, які мають бути зайняті в закладах культури. Цей показник можна обчислити множенням нормативу перспективної чисельності працівників, зайнятих на одному об'єкті на загальну кількість об'єктів культури.

Для визначення темпів культурного освоєння території використовують регіональний індекс культурного обслуговування. Його обчислюють на основі даних про загальні витрати часу на відвідування культурних закладів.

Структура цього індексу має на меті врахувати систему переваг, які фактично склалися у жителів певного регіону в культурному споживанні. Цей індекс можна використати для регулювання обсягу капітальних вкладень в культуру кожного регіону. Він визначає темп культурного освоєння території від нижньої межі культурного потенціалу — мінімальної кількості закладів культури до повного їх набору, від нижньої межі використання вільного часу, нормативного забезпечення соціальними гарантіями — до соціального обмеженого фонду часу.

Потреба в клубних закладах розраховується окремо для міського і сільського населення за нормативами забезпеченості на 1000 жителів або кількості населення на один клуб.

Розрахунок потреби у продукції преси вивчається в розрізі навчальних закладів, бібліотек, наукових організацій і закладів з випуску книг, журналів, газет, іншої продукції з урахуванням змін у матеріальному, культурному і освітньому рівні життя населення; змін у бюджеті вільного часу; змін читацького попиту. Потреби в підручниках визначаються виходячи з контингенту учнів за класами; створення резервів; скупки і обміну старих підручників, їх запасів.

Термінологічний словник

Вища освіта — рівень освіти, який здобувається людиною у вищому навчальному закладі в результаті послідовного, системного та цілеспрямованого процесу засвоєння змісту навчання, ґрунтується на повній загальній середній освіті й завершується здобуттям певної кваліфікації.

Грамотність (письменність) - традиційно визначається як вміння читати і писати або вміння використовувати мову, щоб читати, писати чи розмовляти.

Дошкільний навчальний заклад — заклад освіти дітей від двох місяців до шести (семи) років, який здійснює догляд, оздоровлення, виховання і навчання дітей.

Освітня політика — діяльність держави з метою забезпечення функціонування та розвитку системи освіти.

Культурне просвітництво - діяльність архівів, бібліотек, лекторіїв, освітня діяльність різних спеціальних навчальних закладів, відповідна клубна робота, деякі види пізнавального туризму.

Педагогічна діяльність – специфічний вид соціальної діяльності, спрямований на передачу від старших поколінь молодшим накопиченого людством досвіду і культури, створення умов для їх особистісного розвитку.

Професійно-технічний навчальний заклад — заклад освіти, створений для забезпечення потреб громадян у професійно-технічній освіті, оволодінні робітничими професіями, спеціальностями, кваліфікацією відповідно до їх інтересів, здібностей, стану здоров'я.

Художня творчість – це діяльність закладів мистецтв (театрів, концертних організацій, філармоній, цирків), творча діяльність профспілкових художників, скульпторів, майстрів художніх народних промислів, любительська творчість (дітей, підлітків, дорослих) тощо.

Питання для самоконтролю

1. Значення статистичного вивчення освітнього потенціалу суспільства.
2. Основні завдання вивчення статистики освіти.
3. Джерела інформації про освіту.
4. Структура освіти України.
5. Освітні та освітньо-кваліфікаційні рівні освіти.

6. Характеристика показників системи освіти.
7. Показники діяльності закладів освіти.
8. Основні завдання та джерела інформації статистики культури і закладів мистецтва.
9. Показники діяльності закладів культури та мистецтва.

Тестові завдання

- 1. Основними завданнями статистики освіти є:**
 - а) забезпечення органів влади інформацією для управління та регулювання освітньої діяльності;
 - б) вивчення стану та розвитку освітнього потенціалу суспільства;
 - в) вивчення якісної сторони діяльності освітніх закладів на сучасному етапі реформ;
 - г) інформування населення про місце та доцільність освіти.
- 2. У структурі освіти України виділяють такі види:**
 - а) дошкільну, загальну середню, позашкільну, професійно-технічну, вищу, післядипломну, аспірантуру, докторантуру і самоосвіту;
 - б) дошкільну, шкільну, професійно-технічну, вищу;
 - в) дошкільну, загальну середню, позашкільну, професійно-технічну, вищу;
 - г) дошкільну, загальну середню, позашкільну, професійно-технічну, вищу, післядипломну.
- 3. Дошкільна освіта забезпечується у:**
 - а) сім'ях;
 - б) дошкільних навчальних закладах;
 - в) сім'ях, дошкільних навчальних закладах;
 - г) жодному.
- 4. Освітні рівні:**

- а) початкова загальна освіта, базова загальна освіта, повна загальна середня освіта, професійно-технічна освіта, базова вища, повна вища;
- б) початковий, загальний та спеціальний рівні;
- в) дошкільна, шкільна, професійно-технічна, вища;
- г) початкова, базова і вища.

5. Розрізняють такі освітньо-кваліфікаційні рівні:

- а) кваліфікований робітник, молодший спеціаліст, бакалавр, спеціаліст, магістр;
- б) некваліфікований робітник, кваліфікований робітник, молодший спеціаліст, бакалавр, спеціаліст, магістр;
- в) молодший спеціаліст, спеціаліст, фахівець;
- г) некваліфікований робітник, кваліфікований робітник, молодший спеціаліст, бакалавр, спеціаліст, магістр;

6. Міжнародною стандартною кваліфікацією визначено:

- а) 7 рівнів освіти;
- б) 8 рівнів освіти;
- в) 5 рівнів освіти;
- г) 6 рівнів освіти.

7. Під грамотністю розуміють питому вагу населення, яке:

- а) вміє читати і писати;
- б) рахувати;
- в) вміє читати, писати і рахувати;
- г) мають атестат про отримання будь-якої освіти.

8. Рівень освіти населення розраховується як:

- а) відношення кількості населення, що мають певну освіту до населення віком 15 років і старших у розрахунку на 1000 осіб;
- б) відношення кількості населення, що мають повну середню освіту до населення віком 15 років і старших у розрахунку на 1000 осіб;
- в) відношення тих, хто має освіту до тих, хто не має;

г) відношення кількості населення, що мають вищу і середню освіту до населення віком 15 років і старших у розрахунку на 1000 осіб.

9. Освітній потенціал населення характеризує:

- а) загальний витрачений час населення на навчання;
- б) загальну чисельність грамотного населення;
- в) загальну чисельність населення, що має середню і вищу освіту;
- г) середній витрачений час на навчання однією людиною.

10. Коефіцієнт охоплення освітою повного рівня населення обчислюється як:

а) відношення тих, хто навчається за певним рівнем освіти до кількості тих, хто може навчатись за цим рівнем освіти, тобто перебуває у відповідному віці;

б) відношення кількості дошкільнят, учнів, студентів до загальної чисельності населення;

в) відношення кількості студентів середніх та вищих навчальних закладів до кількості учнів у випускному класі шкіл;

г) забезпеченість освітніх закладів учнями та студентами.

11. Основними джерелами інформації про освіту є:

- а) переписи населення;
- б) вибіркові обстеження;
- в) адміністративні дані;
- г) усі зазначені джерела.

12. Основними завданнями статистики закладів культури є:

а) вивчення стану та розвитку установ культури та мистецтва;

б) вивчення впливу зростання культурного рівня населення на рівень продуктивних сил;

в) визначення показників фінансування, забезпеченості, потреб, прогнозування, завантаження, місткості, тощо;

г) усе перераховане.

Розв'язування типових задач

Задача 1.

Визначити середню кількість дітей у групі та питому вагу дітей із відхиленнями здоров'я у дитячих дошкільних закладах міста загалом:

Номер дитячого закладу	Кількість дітей		Питома вага дітей із відхиленнями здоров'я, %
	всього	в одній групі	
1	210	30	1,9
2	192	24	3,1
3	180	20	5,6
4	184	23	5,0

Вказати, які види середніх при цьому використовувались.

Розв'язування

Середня кількість дітей у групі визначається відношенням загальної чисельності дітей до кількості груп:

$$\bar{x} = \frac{210 + 192 + 180 + 184}{\frac{210}{30} + \frac{192}{24} + \frac{180}{20} + \frac{184}{23}} = 24.$$

Використавши формулу середньої гармонічної зваженої

$$\bar{x} = \frac{\sum W}{\sum \frac{W}{x}}$$

встановлено, що середня кількість дітей у групі становить 24.

Питома вага обчислюється відношенням дітей з відхиленнями до загальної кількості дітей:

$$\bar{x} = \frac{210 \times 0,019 + 192 \times 0,031 + 180 \times 0,056 + 184 \times 0,050}{210 + 192 + 180 + 184} \times 100 = 2,48 \%$$

У загальній сукупності дітей відсоток дітей із відхиленнями здоров'я становить 2,48. При розрахунку даної величини було використано формулу

$$\text{середньої арифметичної зваженої } \bar{x} = \frac{\sum x_i f_i}{\sum f_i}.$$

Задача 2.

За наведеними даними визначити відсоток охоплення дітей шкільною освітою та забезпеченість дітей освітою:

- кількість дітей віком 6-9 років	5250
- необхідна кількість учнівських місць	5530
- фактична кількість учнів початкових класів	5520
в тому числі віком 6-9 років	5195

Розв'язування

1. Відсоток охоплення дітей шкільними закладами розраховується як відношення чисельності дітей у шкільних закладах до загальної чисельності дітей відповідного віку:

$$\frac{5195}{5250} \times 100 = 99,0$$

2. Забезпеченість дітей освітою визначається відношенням фактичної кількості учнів початкових класів до кількості учнівських місць:

$$\frac{5520}{5530} \times 100 = 99,8$$

Завдання для виконання на практичних заняттях та самопідготовки

Завдання 1. Маємо дані по регіону:

Освіта	2009 р.		2010 р.	
	Чисельність, тисяч осіб	Відсоток охоплення	Чисельність, тисяч осіб	Відсоток охоплення
Дошкільна	52,6	86,7	50,4	88,9
Початкова	78,1	98,5	76,2	97,4
Середня	93,5	88,4	90,7	90,5
Вища	39,8	56,3	35,5	58,6

Визначити середній відсоток охоплення освітою населення регіону у кожному році. Зробити висновки.

Завдання 2. З метою визначення середнього віку 12 тисяч читачів бібліотеки необхідно провести вибірку із читацьких карток методом механічного відбору. Попередньо встановлено, що середнє квадратичне відхилення становить 10 років. Визначити необхідну чисельність вибірки за умови, що з ймовірністю 0,954 помилка вибірки не перевищуватиме 4 роки.

Завдання 3. Обчислити середні величини за наведеними даними:

Кінотеатри	Кількість відвідувачів за 1 день	Середня кількість відвідувачів за один сеанс в день, осіб	Середній відсоток занятості глядацької зали за один сеанс, %
“Україна”	780	160	65
“Перемога”	650	130	88
“Ювілейний”	520	110	74

Які види середніх використовувались? Зробити висновки.

Завдання 4. За наведеними даними про кількість студентів проаналізувати середній коефіцієнт змінності занять.

ВУЗи	Кількість студентів, тис. осіб		Кількість студентів, які навчаються в одну зміну, тис. чол.	
	2009 р.	2010 р.	2009 р.	2010 р.
Державні	75,4	82,1	38,9	45,6
Приватні	32,6	30,6	19,3	18,4

Завдання 5. Кількість студентів вищих навчальних закладів регіону характеризується даними:

Рік	2007	2008	2009	2010
Чисельність студентів усіх форм навчання на початок року, тис.	35,6	36,8	39,5	40,1

Визначити:

- 1) середньорічну чисельність студентів;
- 2) абсолютний та відносний приріст учнів за кожний рік і за весь період.

Завдання 6. На основі статистичної звітності отримана така інформація:

Показники	Навчальний рік	
	2008/2009	2009/2010
1. Кількість вищих навчальних закладів	17	19
2. Чисельність студентів, тис. осіб	68,0	77,2
в тому числі		
денної форми навчання	47,3	54,2
заочної форми навчання	18,0	19,8
дистанційної форми навчання	2,7	3,2

Визначити структуру контингенту студентів за формами навчання та проаналізувати динаміку.

Завдання 7. Визначити з точністю до 2 % та з ймовірністю 0,954, кількість студентів яких слід включити у вибірку для визначення питомої ваги студентів, що регулярно харчуються у студентській їдальні, якщо чисельність студентів ВУЗу становить 16000.

Завдання 8. За даними про чисельність учнів загальноосвітніх шкіл міста визначити середню кількість учнів у класі та середній відсоток відмінників:

Школа	Кількість учнів		Відсоток відмінників
	Всього	В середньому в одному класі	
№1	1260	35	14
№2	1344	28	10
№3	768	32	12

Вказати які види середніх використовували. Зробити висновки.

РОЗДІЛ 9. ПРАВОВА СТАТИСТИКА

9.1. Предмет, метод і джерела правової статистики

Правова статистика є розділом соціальної статистики, яка вивчає кількісну сторону масових юридичних явищ і процесів з метою розкриття їх якісного змісту, тенденцій і закономірностей розвитку в конкретних умовах місця та часу. Тобто правова статистика вивчає явища та процеси, які характеризують моральну сторону суспільства.

Основою правової статистики є суспільна наука, яка базується на загальних принципах теорії статистики і вивчає кількісну сторону масових суспільних явищ та процесів з метою виявлення їх якісного змісту, виявлення тенденцій та закономірностей розвитку.

Дисципліна «Судова статистика» з 90-х років XIX ст. була перейменована у «Правову статистику» і почала викладатись у навчальних закладах.

Вивчаючи різні юридичні явища (кримінальні злочини, дорожньо-транспортні пригоди, адміністративні правопорушення та інші), дані правової статистики дозволяють проводити комплексний аналіз цих явищ, прогнозувати ріст злочинності у майбутньому, а також закономірності їх розвитку, що має велике значення у профілактиці заходів із попередження злочинності.

Правова статистика вивчає широке коло питань пов'язаних із злочинністю та правопорушеннями, такими як: розбої, крадіжки, зґвалтування, проституція, наркоманія, суїцид, алкоголізм та інші негативні прояви у суспільстві, а також порушення морально-етичних норм.

У своєму предметі дослідження, завданнях та методах вивчення правова статистика пов'язана із статистикою, соціологією та психологією. Тому проводячи повний комплексний аналіз даних явищ та процесів слід використовувати їх методи та прийоми аналізу у взаємозв'язку та взаємному доповненні.

Специфіка об'єкта та предмета дослідження моральної статистики відобразилась і в особливостях формування її показників. Найбільшого використання тут набули абсолютні та відносні величини, групування та класифікації, а також застосування непараметричних методів обчислення взаємозв'язків, графічні методи.

Оцінка вчинку повинна проводитись відповідно до соціальних норм. Однак один і той же вчинок може бути в одному суспільстві позитивним, а іншим засуджуватись. Таке може виникнути навіть в одній країні, де діють єдині закони, але в силу традицій та звичаїв, впливу регалії можуть виникати різні трактування моральних та аморальних вчинків.

В даний час правова статистика відіграє важливу роль і є одним із найважливіших розділів соціальної статистики. Показники правової статистики дозволяють:

- на основі проведеного аналізу виробити нові методи боротьби із злочинністю, а також проводити профілактичні заходи щодо попередження злочинності;
- використовуючи статистичну інформацію про діяльність правоохоронних органів проводити нагляд і контроль за їх роботою;
- дати оцінку внутрішній політиці у країні.

Джерелами інформації правової статистики є статистична звітність, відомчий облік, соціологічні опитування, дані спеціальних вибіркового обстежень, переписи населення.

Основний потік правової інформації йде по відомчих каналах, через органи міністерства юстиції. Частина звітності передається органам

державної статистики. Статистикою як правило відслідковується інформація про кількість правопорушень і кримінальних злочинів за їх видами, кількість осіб, притягнених до адміністративної та кримінальної відповідальності, дані про заходи кримінального покарання, про склад засуджених, неповнолітню злочинність.

Правова статистика враховує роботу усіх державних органів (прокуратури, міліції, судів, виправних закладів, арбітражних судів, нотаріату та ін.), які здійснюють кримінально-правову, адміністративну та цивільно-правову охорону суспільного і державного устрою, усіх форм власності, прав та інтересів громадян та організацій. Предметом вивчення правової статистики є кількісна сторона явищ та процесів, які входять до компетенції вказаних органів.

Статистична звітність містить значну кількість даних правової статистики про злочинність, правопорушення, порушення трудової дисципліни на виробництві та у суспільному житті, різні антисоціальні прояви.

Матеріали перепису населення та дані про чисельність населення необхідні для розрахунку показників поширення та інтенсивності процесів.

Спеціальні вибіркові обстеження використовуються для більш детального вивчення окремих явищ та процесів або ділянок роботи підзвітних організацій. Їх використовують і при неможливості отримання інформації іншими способами.

Найбільш детально розробленими та відносно співставними в окремих країнах світу та нашій країні є дані про злочинність, злочинців, заходах покарання, жертвах, наслідках злочинів, завданій шкоді, причинах та умовах здійснення злочину, мотивах злочину, способах здійснення злочинів, адміністративних порушеннях та покараннях, адміністративних правопорушників, діяльність правоохоронних органів та судів.

Основною метою правової статистики є:

- кількісна характеристика і облік усіх правопорушень, які розглядаються в правоохоронних органах (органах внутрішніх справ, прокуратури, органах суду, органах державної безпеки, виправно-трудових закладах, господарських судів, нотаріату та інших державних органах, які займаються розглядом правових явищ), а також заходів, спрямованих на боротьбу з цими правопорушеннями;

- кількісна характеристика діяльності усіх правоохоронних органів, оцінити її ефективність завдяки розробленій системі показників, а також визначити додержання законності в їх роботі.

До основних завдань статистичного вивчення злочинності відносять:

- облік, збирання, аналіз та узагальнення статистичної інформації про правові явища;

- розробка і впровадження в практичну діяльність правоохоронних органів системи обліку і обчислення показників, які базуються на наслідках наукових досліджень, міжнародних стандартах та рекомендаціях;

- забезпечення вірогідності, об'єктивності, оперативності, стабільності та цілісності статистичної інформації з метою розробки єдиної програми статистичного обліку правових явищ, які будуть використовуватися і для розробки нових законодавчих актів;

- забезпечення доступності, гласності та відкритості зведених статистичних даних про правові явища;

- створення такої системи показників, які були б надійною базою для розробки державної політики у сфері боротьби із злочинністю та іншими правопорушеннями та сприяли побудові правової держави.

Особливе значення у правовій статистиці приділяють питанню вивчення негативних або аморальних проявів у суспільстві. До них належать явища та процеси, які визначені як соціально небезпечні: алкоголізм, наркоманія, проституція, суїцид, ведення бродячого способу життя, вчинки, за які настає цивільна та адміністративна відповідальність, а також

злочинність. Вивчення в основному негативних соціальних явищ пояснюється їх важливим значенням у суспільстві, які можуть призвести до збурення та дестабілізації ситуації та несуть особливу небезпеку як для суспільства, так і для окремих людей.

Слід відмітити, що правова статистика вивчає тільки ті злочини, адміністративні та громадянські правопорушення, які стали предметом розгляду у кримінальному, адміністративному чи громадянському процесі, а ті, які офіційно зареєстровані.

9.2. Історія розвитку правової статистики в Україні

Термін «моральна статистика» вперше використав А. Геррі у другій половині XIX століття.

Перші систематичні публікації з питань правової статистики з'явилися у 70-х роках XIX століття і містили дані про злочини, випадки суїциду, проституцію, алкоголізм, дитячу безпритульність.

Маніфестом від 8 вересня 1802 р. було положено початок нової системи державної кримінально-правової статистики, згідно з яким уся статистика Міністерства внутрішніх справ поділялась на основну і поточну. До цього часу збирання різних статистичних даних не носило систематичного характеру. Як правило, в цих даних не було відомостей про злочини, осіб, які їх вчинили, а також про діяльність щодо виявлення цих фактів.

З 1830 року звіти Міністерства юстиції стають статистичними і включають від 25 до 40 таблиць, які супроводжуються пояснювальною запискою.

Ведення державної статистики було запроваджене у 1918 р. декретом «Про державну статистику». В 1922 р. у центральному статистичному

управлінні утворено відділ моральної статистики, який потім перейменували у «секцію аномальних явищ». Відділ моральної статистики займався збором та аналізом даних про злочинність, алкоголізм, проституцію, безпритульність, аборти. Статистичні дані публікувались у журналах «Вісник статистики», «Бюлетені ЦСУ», збірниках «Статистика засуджених в СРСР», «Сучасна злочинність». Однак в наступні 30-і роки статистика судимості та злочинності стає відомчою та засекреченою. Протягом подальших шістдесяти років дані про злочинність та судимості збирались і представлялись органам влади під грифом «секретно».

У 1961 р., за ініціативою органів прокуратури, було впроваджено єдині бланки первинних документів для реєстрації злочинів в органах внутрішніх справ і прокуратури. З цього часу починає функціонувати єдина система реєстрації злочинів.

В радянський період правова статистика обмежувалась проблемами алкоголізму, крадіжок, вбивств. Іншою важливою проблемою тодішньої правової статистики було викривлення та приховування статистичної інформації від суспільства, що було наслідком не стільки недосконалої системи реєстрації та оброблення інформації, скільки зацікавленістю державних органів у приховуванні достовірної інформації в силу певних причин. Ці причини явно не сприяли розвитку методики, інтеграції та взаємних зв'язках соціальної статистики та інших наук.

Починаючи з 1988 року статистична звітність правоохоронних органів стає обов'язковою і повинна подаватись до обласних управлінь державної статистики. Звітність містила інформацію про виявлені факти правопорушень і діяльність правоохоронних та інших органів, крім даних про оперативно-розшукову діяльність.

З початком перебудови були знято завісу таємничості з показників правової статистики та обмеження щодо публікації статистичних даних за сімома видами злочинів, відновлено роботу відділу моральної статистики.

Після проголошення незалежності моральна статистика почала швидко розвиватись. Цьому сприяв підвищений інтерес до цієї сфери з боку органів державної влади та фахівців.

Питання, яке завжди виникало та й зараз залишається актуальним, які явища та процеси слід відносити до моральних, які до аморальних. У різні часи моральна статистика включала не тільки збір інформації про злочини, алкоголізм, проституцію, розлучення, позашлюбні народження тощо, але і приналежності до певної релігії, освіти, видавничу справу та мистецтво [17].

Основними завданнями правової статистики є вивчення показників, що характеризують правопорушення та правопорушників та диференціація їх за територіальною ознакою, за категоріями населення, віковими, соціальними, етнічними та іншими групами. Особливе значення у статистиці приділяється вивченню даних явищ у динаміці, оцінці перспектив (прогнозів) та взаємозв'язків з іншими явищами.

Сучасний розвиток загальної теорії статистики дав поштовх становленню практичної статистики та галузевим статистикам. Досить стрімко почала розвиватись статистика злочинності, правопорушень, діяльності правоохоронних органів та інших пов'язаних із цим явищ та процесів.

Виділяють дві основні тенденції розвитку правової статистики:

1. Удосконалення, деталізація, поглиблення та уточнення статистичного обліку юридичних фактів.
2. Домінування кримінально-правового обліку та звітності [66].

9.3. Методи правової статистики. Класифікації та групування у правовій статистиці

Правова статистика використовує наступні методи:

1. Метод масового статистичного спостереження полягає у вивченні усієї множини правопорушень для виявлення закономірностей у сфері правопорушень. Статистичне спостереження повинне охоплювати усю сукупність явищ, які вивчаються або її репрезентативну частину.

2. Зведення і групування статистичних даних полягає у впорядкуванні, перевірці, обчисленні загальних та групових підсумків, а також групуванні первинної статистичної інформації.

3. Комплексний статистичний аналіз використовується для вивчення закономірностей, особливостей та взаємозалежностей масових правових та суспільних явищ.

Правова статистика поділяється на три самостійні галузі:

1) кримінально-правову, об'єктом вивчення якої є кількісна сторона злочинності та заходи із її попередження;

2) цивільно-правову, безпосереднім об'єктом якої є кількісна сторона цивільних правопорушень, що розглядаються у судах та арбітражним судом;

3) адміністративно – правову, об'єктом якої є кількісна сторона адміністративних правопорушень та заходів боротьби із ними.

Окремим розділом правової статистики є статистика прокурорського нагляду, яка кількісно відображає усю різноманітність діяльності прокуратури.

Кримінально-правова статистика вивчає показники злочинності, судимості, діяльності органів боротьби із злочинністю та попереджень злочинних проявів, виправлення правопорушень. Вона охоплює такі основні сфери:

1. Діяльність органів розслідування (кількість відкритих кримінальних справ, зареєстрованих злочинів, кількість затриманих, арештованих, терміни розгляду, розкриваність, кількість повернутих справ та інше);

2. Діяльність органів судів (кількість розглянутих кримінальних справ, засуджених, звільнених від кримінальної відповідальності та покарання, виправданих, міри покарання, а також роботу касаційної та наглядових інстанцій, апеляційних судів тощо);

3. Виконання покарань, яка включає облік діяльності прокуратури за наглядом у місцях позбавлення волі та виправними закладами, також роботу судів з умовно-дострокового звільнення та заміни покарань на інші.

Адміністративно-правова статистика веде облік адміністративних правопорушень за видами, суму завданої шкоди, способами адміністративного впливу, органами адміністративної юрисдикції.

Цивільно-правова статистика здійснює облік цивільно-правових спорів, які знаходяться у загальних та арбітражних судах, а також характеризує результати роботи цих судів.

На сьогодні створені та використовуються різноманітні класифікації порушень. Розрізняють класифікації за:

1. ступенем суспільної небезпеки (виділяють злочини і провини);
2. належністю норм права, які порушуються, до відповідних галузей права (кримінальні, цивільні, адміністративні, правопорушення у сфері трудового законодавства і інші);
3. колом осіб – особові і колективні;
4. за характером правових приписів – нормативно-правові і дисциплінарні;
5. в залежності від характеру цивільно-правового порушення – договірні і позадоговірні правопорушення;
6. правопорушення у сфері суспільного життя (в сфері соціально-економічних відносин, в суспільно-політичній сфері, в сфері побуту і дозвілля).

Проступки – це менш небезпечні для суспільства діяння. Вони посягають на цінності, що охороняються всіма іншими (крім кримінально-правових) нормами права – цивільного, адміністративного, трудового, екологічного, фінансового тощо. Тому серед проступків розрізняють адміністративні, дисциплінарні, цивільно-правові, конституційні, матеріальні та ін.

Злочинність як соціально-правове явище представляє собою сукупність усіх кримінально наказових дій, здійснених у певному суспільстві за той чи інший період та характеризуються відповідними кількісними і якісними показниками.

Соціальною є не тільки злочинність, але й її джерела та наслідки. Стан злочинності знаходиться у прямій залежності від стану суспільства та процесів, які відбуваються у ньому. Рівень злочинності відображає стан суспільства, кризові явища у ньому, диспропорції, проблемні та конфліктні ситуації у різних сторонах суспільного життя.

Особливість злочинності полягає у тому, що вона протистоїть встановленим суспільним інтересам, включає у себе дії або бездіяння, що посягають на суспільні відносини. Однак сюди включають не усі соціальні заборони, а лише ті, які сформульовані у кримінальному законодавстві і не відносять моральні проступки та адміністративні правопорушення.

Отже, злочинами вважаються неправомірні вчинки, з якими пов'язана найбільша небезпека для суспільства і особи, які посягають на суспільний лад, власність, економічні, політичні, культурні і особисті права людини. У кримінальному законодавстві наведено вичерпний перелік злочинів та виділяють такі види:

1) особливо тяжкі злочини із терміном ув'язнення більше 10 років (умисне вбивство, бандитизм, державна зрада та ін.);

2) тяжкі злочини із терміном ув'язнення від 5 до 10 років (умисне тяжке тілесне пошкодження, контрабанда, розголошення державної таємниці та ін.);

3) менш тяжкі злочини із терміном ув'язнення від 2 до 5 років (втягнення неповнолітніх у злочинну діяльність, зловживання владою або посадовим становищем тощо);

4) злочини, що не становлять великої суспільної небезпеки із терміном ув'язнення до 2 років (глум над державною символікою, незаконне полювання тощо).

Система показників правової статистики охоплює спектр даних, які характеризують кримінально-правові, цивільно-правові, адміністративно-правові явища та процеси, а також характеризують діяльність органів слідства, судів, прокуратури, виправно-трудова закладів.

У кримінальному кодексі групують злочини за такими категоріями:

- Злочини проти основ національної безпеки України;
- Злочини проти життя та здоров'я особи;
- Злочини проти волі, честі та гідності особи;
- Злочини проти статевої свободи та статевої недоторканості особи;
- Злочини проти виборчих, трудових та інших особистих прав і свобод людини і громадянина;
- Злочини проти власності;
- Злочини у сфері господарської діяльності;
- Злочини проти довкілля;
- Злочини проти громадської безпеки;
- Злочини проти безпеки виробництва;
- Злочини проти безпеки руху та експлуатації транспорту;
- Злочини проти громадського порядку та моральності;

- Злочини у сфері обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів та інші злочини проти здоров'я населення;
- Злочини у сфері охорони державної таємниці, недоторканості державних кордонів, забезпечення призову та мобілізації;
- Злочини проти авторитету органів державної влади, органів місцевого самоврядування та об'єднання громадян;
- Злочини у сфері використання ЕОМ (комп'ютерів), систем та комп'ютерних мереж і мереж електрозв'язку;
- Злочини у сфері службової діяльності;
- Злочини проти правосуддя;
- Злочини проти встановленого порядку несення військової служби; злочини проти миру, безпеки людства та міжнародного правопорядку.

Кримінальним Кодексом визначено такі види покарань:

- Штраф;
- Позбавлення військового, спеціального звання, рангу, чину або кваліфікаційного класу;
- Позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю;
- Громадські роботи (60-240 годин, але не більше 4 годин в день);
- Виправні роботи (6-24 місяці з відрахуванням із заробітку 10-20%);
- Службові обмеження для військовослужбовців;
- Конфіскація майна (частина або усе);
- Арешт (1-6 місяців);
- Обмеження волі (1-5 років під наглядом у кримінально-виправних установах відкритого типу);
- Тримання в дисциплінарному батальйоні військовослужбовців;

- Позбавлення волі на певний строк (1-15 років з ізоляцією в кримінально-виконавчих установах);
- Довічне позбавлення волі.

9.4. Статистичні показники злочинності. Латентна злочинність

Злочинність характеризується цілою низкою абсолютних та відносних показників: кількістю скоєних злочинів, кількістю осіб, які скоїли злочини, загальним коефіцієнтом інтенсивності, деталізованим коефіцієнтом інтенсивності окремих груп і видів злочинів, загальним коефіцієнтом злочинності, деталізованими коефіцієнтами злочинної активності окремих груп населення.

Одним із основних показників, які характеризують злочинність як негативне соціально-економічне явище, є стан або рівень злочинності, який виражається абсолютною величиною кількості здійснених злочинів або кількості злочинців на певній території за певний період часу. Реальний стан злочинності відображають показники фактично скоєних злочинів з врахуванням того, що ряд злочинів залишаються невиявленими і тому статистика використовує показник зареєстрованих злочинів.

Абсолютним показником, що відображає поширеність злочинності у суспільстві є рівень злочинності, який описує загальну кількість зареєстрованих злочинів ($N_{зл}$).

Для територіального порівняння кримінальної ситуації використовують **показник рівня (коефіцієнта) злочинності**, який характеризує ступінь поширення злочинності у певному середовищі і обчислюється як відношення зареєстрованих злочинів до чисельності населення у розрахунку на 100 тис. осіб за формулою:

$$K_{31} = \frac{N_{31}}{\bar{S}}$$

або

$$K_{31} = \frac{S_{31}}{\bar{S}},$$

де N_{31} - кількість зареєстрованих злочинів; \bar{S} - середньорічна чисельність населення; S_{31} - кількість злочинців.

Перший показник характеризує кількість зареєстрованих злочинів на 100 тис. осіб середньорічного населення, тоді як другий показує, скільки злочинців припадає на 100 тис. осіб середньорічного населення.

Поряд із загальним рівнем злочинності для детального вивчення цього явища можуть розраховуватись коефіцієнти за окремими її видами, формами.

При вивченні структури злочинності вивчають питому вагу різних видів злочинів або злочинців у їх загальній кількості протягом певного періоду.

Велике практичне значення для вивчення злочинності має розрахунок деталізованих показників злочинної активності. Вони визначаються як відношення кількості злочинців із соціально-демографічної групи до загальної чисельності осіб даної групи. З допомогою цих коефіцієнтів можна розрахувати рівень злочинної активності серед жінок, чоловіків, дорослих, неповнолітніх, зайнятих, безробітних тощо.

Коефіцієнт враженості злочинністю різних соціальних категорій населення характеризує ступінь поширення злочинності у суспільстві і розраховується відношенням питомої ваги виявлених злочинців певної групи населення до їх частин у загальній чисельності населення. Коефіцієнт враженості злочинністю обчислюється за формулою:

$$K_{31} = \frac{S_{31}}{S_{14-55(60)}},$$

де $S_{14-55(60)}$ - чисельність населення у віці від 14 до 55(60) років.

Для аналізу злочинної активності окремих соціально-демографічних груп використовується метод порівняння, який передбачає:

- 1) визначення питомої ваги злочинців у соціально-демографічній групі у загальній чисельності злочинців;
- 2) визначення питомої ваги осіб соціально-демографічної групи у загальній чисельності населення;
- 3) порівняння отриманих результатів.

Коефіцієнт дольового співвідношення обчислюється шляхом ділення питомої ваги злочинців у соціально-демографічній групі у загальній масі злочинців на питому вагу цієї соціально-демографічної групи у загальній чисельності населення.

Використання даних коефіцієнтів дає можливість визначити найбільш криміногенні групи населення і є цінною інформацією для запровадження конкретних заходів попередження злочинності та важливою базою для прогнозування як загального рівня злочинності, так і окремих груп населення.

Динаміка злочинності визначається абсолютним приростом (зменшенням) рівня злочинності або відносними показниками (відсотками, темпами росту та приросту).

Вивчення злочинності у динаміці дає можливість виявити тенденції та особливості у часі цього явища. Інформація про правопорушення у динаміці наведена у таблиці 9.1.

Важливе значення має вивчення структури злочинності. Структура злочинності – це питома вага та співвідношення різних видів злочинів у їх загальній кількості за певний проміжок часу на визначеній території. Виділяють наступні показники структури злочинності:

- ✓ співвідношення тяжких, менш тяжких та малозначимих злочинів;
- ✓ співвідношення навмисних і ненавмисних злочинів;

- ✓ співвідношення та питома вага злочинів, виходячи із її диференціації відповідно до кримінального кодексу;
- ✓ питома вага рецидивної, організованої, групової та інших видів злочинності;
- ✓ питома вага злочинів, скоєних неповнолітніми та жінками, раніше судимими, осіб у алкогольному та наркотичному сп'янінні, із застосуванням вогнепальної зброї тощо.

Таблиця 9.1

Динаміка злочинності в Україні

Рік	Всього зареєстровано злочинів	Всього засуджено осіб	Кількість осіб, притягнутих до адміністративної відповідальності, (тис.осіб)	Кількість цивільних справ, розглянутих судами (з постановленням рішення), (тис. справ)
1990	369809	104199	6515,9	379,2
1991	405516	108553	7841,5	358,5
1992	480478	115260	9723,9	364,0
1993	539299	152878	11767,1	407,7
1994	572147	174959	15997,7	399,2
1995	641860	212915	22400,6	453,3
1996	617262	242124	14950,9	550,1
1997	589208	237790	14232,1	599,8
1998	575982	232598	13330,7	744,2
1999	558716	222239	10542,0	772,6
2000	567795	230903	9395,4	911,4
2001	514597	202609	6384,1	1057,0
2002	460389	194212	6472,4	1166,4
2003	566350	201081	7097,3	1259,3
2004	527812	204794	7013,7	1457,5
2005	491754	176934	6370,3	1116,2
2006	428149	160865	7677,9	1074,6
2007	408170	152772	8867,5	1240,7
2008	390162	146858	9874,9	1680,2
2009	439459	146383	8280,5	1541,8

Джерело: Дані державного комітету статистики.

Структура і характер злочинності має свої відмінності і в територіальних порівняннях. Ці відмінності визначаються у першу чергу різними економічними, соціальними, демографічними та національними особливостями. Відрізняється і структура злочинності у міській та сільській місцевості.

Особливе значення у статистичному вивченні злочинності приділяється віковій структурі злочинців. Кримінальне законодавство пом'якшує покарання неповнолітнім та престарілим особам.

Отже, завдяки показникам правової статистики можна визначити рівень правопорушень у суспільстві, дати йому кількісне вираження, а також оцінити діяльність органів внутрішніх справ, прокуратури, судів, виправних закладів, нотаріатів та інших органів, які здійснюють свої повноваження у цій сфері.

Вищевказані показники розраховуються на основі аналізу зареєстрованої злочинності. Однак фактична злочинність не включає приховану (латентну) злочинність. Тіньовим показником злочинності є латентна злочинність. В ній виділяють дві групи:

- ✓ не виявлену правоохоронними органами унаслідок специфіки роботи, об'єктивних характеристик злочинів, а також пасивного відношення потерпілих;
- ✓ приховану, яка стала відомою, але прихована органами за певних причин.

Фахівцями в галузі права виділяється чотири групи латентних злочинів:

- ✓ скоєні злочини, які не стали відомими правоохоронним органам;
- ✓ злочини, скоєні невстановленою особою;
- ✓ розкриті злочини, які не закінчились обвинувачувальним актом чи вироком;

- ✓ злочини, за якими вступив у законну силу вирок, але не всі дії були відомі органам правопорядку та не враховані в обвинувачуваному вирокі.

Достовірно визначити рівень латентної злочинності дуже складно. Для цього використовуються аналітичні розрахунки, порівняння, співставлення, експертні оцінки. Найбільш високий рівень латентної злочинності спостерігається в економічній діяльності, серед крадіжок, зґвалтувань.

Латентність злочинності залежить від багатьох чинників, серед яких можна виділити основні: відсутність повідомлень зі сторони потерпілих, методи скоєння злочинів та якість роботи правоохоронних органів.

Одним із показників, який характеризує злочинність є наслідки злочинності. Польські кримінологи Холист і Лернель виділяють економічні і соціальні наслідки. Якщо економічні наслідки можна виміряти, то для соціальних вартісної оцінки не існує.

Для вивчення наслідків злочинності визначається кількість осіб, яким причинено шкоду здоров'ю, постраждалих від майнових злочинів або стали жертвами сексуальних злочинів, а також сума матеріальної шкоди від злочинних посягань на всі види власності.

Термінологічний словник

Адміністративна відповідальність — це відповідне реагування держави на скоєне адміністративне правопорушення, що полягає в застосуванні уповноваженим органом або посадовою особою передбаченого законом стягнення до суб'єкта правопорушення.

Адміністративне правопорушення (проступок) — протиправна, умисна або необережна дія чи бездіяльність, яка посягає на державний або суспільний порядок, власність, права і свободи громадян, на встановлений

порядок управління і за яку законодавством передбачено адміністративну відповідальність.

Аморальний вчинок – це одиничний поведінковий акт, що характеризується негативним ставленням індивіда до суспільних і, в першу чергу, загальнолюдських норм моралі, порушення яких не передбачає покарання законом, а лише громадським осудом.

Виправлення засудженого - процес позитивних змін, які відбуваються в його особистості та створюють у нього готовність до самокерованої законослухняної поведінки.

Зареєстрований злочин – виявлене і офіційно взяте на облік суспільно небезпечна діяння, за яке передбачена кримінальним законодавством.

Злочин — передбачене кримінальним законом суспільно-небезпечне винне каране діяння (дія чи бездіяльність), вчинене суб'єктом злочину.

Злочинність неповнолітніх – сукупність злочинів, які скоїли підлітки у віці від чотирнадцяти до вісімнадцяти років.

Мораль — це сукупність вимог, приписів, норм і принципів щодо поведінки людини у ставленні її до суспільства, соціальних інститутів, суб'єктів, до інших людей і до самої себе з позицій добра чи зла.

Моральна норма є елементарною формою моральної вимоги, певним взірцем поведінки, що відбиває усталені потреби людського співжиття і відносин та має обов'язковий характер.

Моральна свідомість — це сукупність певних норм, заборон та вимог, що регулюють людську діяльність і поведінку. Ця сукупність норм головним чином і становить безпосередній зміст моральної свідомості.

Наркоманія - захворювання, яке полягає у фізичній або психічній залежності від наркотичних засобів, що поступово призводить до глибокого виснаження фізичних і психічних функцій організму.

Соціальні норми — це правила, які виражають вимоги суспільства, соціальної групи до поведінки особистості, групи в їх взаємовідносинах один з одним, соціальними інститутами, суспільством у цілому.

Суїцид — намір позбавити себе життя, підвищений ризик здійснення самогубства. Ця форма девіантної поведінки пасивного типу є способом відійти від невирішених життєвих проблем, від самого життя.

Питання для самоконтролю

1. Дайте визначення поняття правової статистики, як однієї із галузей статистичної науки.
2. Що являє собою предмет правової статистики?
3. Визначте мету та основні завдання правової статистики.
4. Назвіть джерела інформації правової статистики.
5. Охарактеризуйте розвиток правової статистики в Україні.
6. Дайте визначення злочинності.
7. Статистичне вивчення стану та рівня злочинності.
8. Структура злочинності.
9. Статистичне вивчення адміністративних правопорушень.
10. Що таке латентна злочинність, її види та причини?

Тестові завдання

1. **Правова статистика є:**
 - а) розділом соціальної статистики, який вивчає кількісну сторону явищ та процесів суспільного життя, окремих соціальних груп суспільства, які характеризують моральну сторону людини та суспільства;
 - б) розділом соціальної статистики, який вивчає кількісну сторону негативних явищ та процесів суспільного життя;

в) незамінним джерелом інформації для забезпечення ефективних засобів боротьби із злочинністю;

г) розділом соціальної статистики, який вивчає злочини та правопорушення.

2. Джерелом інформації правової статистики є:

- а) статистична звітність;
- б) відомчий облік;
- в) соціальне опитування;
- г) дані вибіркового обстеження;
- д) переписи населення;
- е) усе перераховане.

3. Предметом вивчення правової статистики є:

а) кількісна сторона явищ та процесів суспільних явищ, які належать до компетенції відповідних органів;

- б) зареєстровані та офіційно взяті на облік злочини;
- в) злочини, адміністративні та громадянські правопорушення;
- г) діяльність правоохоронних органів та судів.

4. У кримінальному законодавстві за ступенем важності виділяють такі види злочинів:

а) особливо тяжкі, тяжкі, менш тяжкі та злочини, що не становлять великої суспільної небезпеки;

- б) тяжкі та легкі;
- в) злочини та провини;
- г) кримінальні, цивільні, адміністративні та інші.

5. Проступки поділяють на:

а) тяжкі та легкі;

б) адміністративні, дисциплінарні, цивільно-правові, конституційні, матеріальні тощо;

- в) цивільні, адміністративні, трудові, екологічні, фінансові;

г) матеріальні і нематеріальні.

6. Рівень злочинності характеризує:

а) загальну кількість зареєстрованих злочинів;

б) ступінь поширення злочинів у певному середовищі;

в) питому вагу різних злочинів або злочинців у їх загальній кількості;

г) відношення не зареєстрованих до офіційно зареєстрованих та взятих на облік суспільно-небезпечних дій.

7. Коефіцієнт злочинності обчислюється:

а) як відношення кількості зареєстрованих злочинів до середньорічної чисельності населення;

б) як відношення кількості зарахованих злочинів до кількості вивчених злочинів;

в) як питома вага злочинів певного виду у їх загальній кількості;

г) як відношення питомої ваги виявлених злочинів певної групи населення до їх частин у загальній чисельності населення.

8. Коефіцієнт враженості злочинністю різних соціальних категорій населення обчислюється як відношення:

а) кількості виявлених злочинців до чисельності населення віком від 14 до 55(60) років;

б) кількості виявлених злочинців до загальної чисельності населення;

в) кількості зареєстрованих злочинів до чисельності населення віком від 14 до 55(60) років;

г) кількості виявлених і розкритих злочинів до загальної чисельності населення

9. Перший етап статистичного дослідження у правовій статистиці полягає у:

- а) вивченні усієї множини правопорушень для виявлення закономірностей та особливих явищ та процесів;
- б) вивченні неправомірних вчинків, які несуть найбільшу небезпеку для суспільства, особи та держави;
- в) впорядкуванні, перевірці, обчисленні загальних та групових підсумків;
- г) проведенні комплексного статистичного аналізу для вивчення закономірностей та особливостей масових явищ.

10. Коефіцієнт злочинності неповнолітніх обчислюється як:

- а) питома вага злочинів, скоєних неповнолітніми у загальній чисельності скоєних злочинів;
- б) відношення злочинів, скоєних неповнолітніми до чисельності усього населення або підлітків у віці 14-17 років;
- в) питома вага скоєних злочинів особами у віці 14-17 років серед усіх злочинів;
- г) відношення кількості зареєстрованих злочинів, скоєних підлітками у віці 14-17 років до усіх скоєних злочинів.

Розв'язування типових задач

Задача 1

За наведеними даними про кількість скоєних злочинів визначити індекс тяжкості злочинів:

Види злочинів	2009 р.	2010 р.
Навмисні вбивства	15	13
Згвалтування	7	11
Хуліганство	103	126
Розбої	21	18
Крадіжки	52	48

Розв'язування

Індекс тяжкості злочинів розраховується за формулою агрегатного індексу:

$$I_{m.зл} = \frac{\sum 3_1 B_m}{\sum 3_0 B_m},$$

$$I_{m.зл} = \frac{15 \times 20 + 7 \times 10 + 103 \times 5 + 21 \times 20 + 52 \times 10}{13 \times 20 + 11 \times 10 + 126 \times 5 + 18 \times 20 + 48 \times 10} = 0,99$$

Тяжкість скоєних злочинів зменшилась на 1%.

Задача 2

За наведеними даними визначити середню інтенсивність злочинності у регіоні:

Показники	2006 р.	2007 р.	2008 р.	2009 р.	2010 р.
Кількість зареєстрованих злочинів	600	550	675	750	625
Середньорічна чисельність населення, тис. осіб	300	315	325	350	365

Розв'язування

Визначаємо середньорічну кількість злочинів за формулою середньої арифметичної:

$$\frac{600 + 550 + 675 + 750 + 625}{5} = 640 \text{ злочинів.}$$

Середньорічна чисельність населення регіону обчислюється за формулою середньої хронологічної:

$$\frac{\frac{1}{2} 300 + 315 + 325 + 350 + \frac{1}{2} 365}{5 - 1} = 330625$$

Визначаємо коефіцієнти злочинності:

$$K_{зл} = \frac{640}{330625} \times 100000 = 193,57$$

Отже, за аналізовану п'ятирічку злочинність характеризувалась 193 злочинами на 100 тис. осіб населення.

Аналогічний результат можна отримати розрахувавши середній коефіцієнт злочинності із коефіцієнтів злочинності за кожний рік за формулою середньої арифметичної.

Завдання для виконання на практичних заняттях та самоконтролю

Завдання 1. Склад засуджених характеризується наступними даними:

Вікові групи засуджених, років	Кількість засуджених, осіб
14-17	1562
18-24	3415
25-29	3829
30-39	4691
40 і старші	1726

За наведеними даними визначити середній вік засуджених, модальний та медіанний вік, коефіцієнт варіації. Зробити висновки.

Завдання 2. Маємо дані про чисельність населення та кількість засуджених по одному із регіонів України:

Вік, років	Чисельність постійного населення, тис. чол.		Кількість засуджених за злочини, чол.	
	2009 р.	2010 р.	2009 р.	2010 р.
14–19	230	242	150	154
20–29	160	158	120	133
30–40	180	174	98	105
40 і більше	350	346	210	196

Обчислити:

- 1) структуру засуджених за кожен рік;
- 2) динаміку кількості засуджених;
- 3) загальний коефіцієнт злочинності за кожний рік в розрахунку на 1000 постійного населення.

Завдання 3. Динаміка кількості накладених на порушників адміністративних протоколів за порушення правил дорожнього руху характеризується даними:

2001 р.	2002 р.	2003 р.	2004 р.	2005 р.	2006 р.	2007 р.
2786	2894	3107	3312	3834	4156	4682

Розрахувати аналітичні показники ряду динаміки, середньорічний рівень, середній абсолютний приріст, середній темп зростання та приросту.

Завдання 4. За 2009 рік в районі А скоєно 600 злочинів, в районі Б – 700, а в області, у склад якої входять ці райони – 12000 злочинів. Визначити і порівняти коефіцієнти злочинності по кожному району та по області, якщо чисельність населення району А становить 80000, району Б – 95000, області – 1400000 осіб. Зробити висновки.

Завдання 5. За наведеними даними визначити коефіцієнти злочинної активності:

Регіон	Кількість осіб, які скоїли злочини	Середньорічна чисельність населення, тис.	Питома вага населення криміногенного віку, %
I	980	1320	68
II	870	960	75

Порівняти отримані результати та зробити висновки.

Завдання 6. В місті проживає 130 000 осіб (з них 68134 жінок, 13 526 - неповнолітніх). За аналізований період було зареєстровано 1278 правопорушень, розподіл яких наведено нижче:

розкрито	1156
вчинені раніше засудженими	297
вчинені чоловіками усіх вікових груп	854
вчинені дорослими	986

Визначити питому вагу правопорушень, скоєних неповнолітніми, жінками, рецидивістами, а також розрахувати коефіцієнти злочинності, злочинної активності серед неповнолітніх та осіб чоловічої статі.

РОЗДІЛ 10. СТАТИСТИКА ПОЛІТИЧНОГО ТА ГРОМАДСЬКОГО ЖИТТЯ

10.1. Предмет, завдання та джерела даних про громадсько-політичне життя

Здобуття Україною незалежності, ліквідація державної цензури та доступ громадськості до архівних документів і раніше закритих джерел призвели до глибокого переосмислення багатьох етапів і проблем вітчизняної історії.

Вивчення поглядів і настроїв громадян, їх відношення до громадських та політичних процесів у суспільстві, демократичний розвиток сучасного суспільства є одним із основних завдань соціальної статистики.

Отже, предметом вивчення даної статистики є громадсько-політичні процеси, що відбуваються у сучасному суспільстві.

Статистика політичного та громадського життя базується перш за все на даних опитування виборців про їх наміри голосувати за того чи іншого кандидата в органи влади, результати виборів, даних про склад вибраних в законодавчі і виконавчі органи влади, громадські організації.

Особливої уваги заслуговує вивчення організації та діяльності партійних і громадських організацій, рад, масових товариств, у тому числі національно – культурних, участь у роботі цих організацій різних соціальних груп, взаємини влади і народу, ставлення населення до політики, а також різноманітні форми протистояння груп і класів владі, методи роботи владних структур та інших партій серед населення.

Основними джерелами інформації про діяльність політичних та громадських організацій є статистична звітність. Форму державного статистичного спостереження N 1-ПГО "Звіт про політичні партії та громадські організації", затверджену наказом Держкомстату України 01.10.2007 р. № 362 подають державні адміністрації, виконавчі комітети сільських, селищних, міських Рад народних депутатів, районні, міські управління юстиції, головне управління юстиції в Автономній Республіці Крим, управління юстиції в областях, містах Києві та Севастополі – органу державної статистики за місцезнаходженням. Дана форма звітності містить інформацію про кількість легалізованих громадських організацій та зареєстрованих партій за їх видами та статусом (міжнародний, всеукраїнський, місцевий), а також перелік легалізованих громадських організацій (а також їх місцевих осередків) та зареєстрованих політичних партій (та їх структурних утворень).

Форма державного статистичного спостереження N 1-громадська організація "Звіт про діяльність громадської організації" затверджену наказом Держкомстату України від 01.10.2007 р. № 363 подають місцевому органу державної статистики статутні органи громадських організацій, що розташовані на території України та легалізовані відповідно до Закону України "Про об'єднання громадян" (крім політичних партій та благодійних організацій). У статистичному спостереженні відображається інформація щодо джерел надходження та використання коштів, діяльність регіональних та структурних осередків, а також про громадську активність протягом року, яка характеризує кількість проведених мітингів, демонстрацій, виставок, з'їздів, конференцій, зборів, заходів із залучення коштів, лекцій (зустрічей), семінарів відповідно до статутних завдань громадської організації.

Інформаційна база дозволяє певною мірою визначити активність населення, його участь у громадсько– політичному житті в роки становлення влади, виявити загальні і характерні риси життя суспільства.

Громадські об'єднання і рухи є формуваннями громадян, які створені з метою реалізації і захисту громадянських, політичних, економічних, соціальних та культурних прав, інтересів людини, що сприяють розвитку творчої активності й самостійності громадян, їх участі в управлінні державними та громадськими справами.

За структурою громадські організації поділяють на масові громадські організації, громадські самодіяльні органи та громадські рухи.

До масових громадських організацій відносять добровільні, організаційно оформлені об'єднання громадян, створені для задоволення і захисту інтересів своїх членів, діють за статутом на основі принципів самоврядування і законності. Серед них виділяють профспілкові, кооперативні, молодіжні, жіночі, творчі, добровільні товариства, релігійні та інші організації. Ці об'єднання мають довгострокові цілі, програму та діють на основі статуту, зареєстрованого державними органами у встановленому порядку.

Профспілки виконують широкі соціальні та суспільно-політичні функції: захищають інтереси працюючих щодо робочого дня, відпусток, фінансової політики, організації виробництва, умов праці, соціально-культурних та побутових умов, безробіття, професійної підготовки тощо. У своїй боротьбі використовують різні засоби та методи: від переговорних до радикальних (вимоги, заяви, угоди, альтернативні рішення, контроль, експертні оцінки, страйки, маніфестації, голодування, мітинги тощо).

Молодіжні організації покликані захищати різноманітні потреби та інтереси молоді, здійснювати мобілізацію та інтеграцію молодіжних структур на виконання соціально значущих завдань, виховна робота. Молодіжні формування направляють свою діяльність в основному на зміцнення миру, співробітництва і дружби між народами, на збереження і захист природи, сприяння розвитку національних культур і охорону історичних пам'яток, боротьбу за демократію, мир та певні ідейно-політичні

ідеали, вирішення повсякденних гострих життєвих проблем, боротьбу із безробіттям, за вирішення житлової проблеми тощо.

Об'єднання дозвільного характеру діють у культурній сфері — образотворче мистецтво, самодіяльний театр, література, кіно, музика (рок-клуби, джаз-клуби), танці тощо. Багато їх у спортивно-оздоровчій сфері, що культивують нетрадиційні види спорту, об'єднання фізичного і духовного вдосконалення (східні єдиноборства, військово-патріотичні клуби тощо). До них відносять і об'єднання агресивної, неконструктивної самодіяльності молоді (фанати), епатажної самодіяльності (металісти), альтернативні або контр-культурні течії (хіпі, рокери, авангардисти та ін.).

Жіночі громадські об'єднання борються за рівноправність жінок, за поліпшення умов материнства і дитинства, за мир, демократію, національну злагоду, соціальний прогрес.

Творчі об'єднання об'єднують на добровільних засадах людей творчих професій (Спілка письменників, Спілка художників, Спілка композиторів, Спілка журналістів тощо).

Добровільні товариства діють у сфері науки, техніки, культури, освіти, спорту, соціальної допомоги, розвитку дружби з народами зарубіжних країн та ін. Покликані розвивати самодіяльність громадян, їхню соціальну, творчу та політичну активність, задовольняти їхні інтереси.

Релігійні організації вирішують не лише релігійні питання, в поле їх діяльності потрапляє турбота про збереження миру, злагоди, високу духовність і моральні чесноти, гуманізм та любов до ближнього. У сучасному світі релігія відіграє активну роль у суспільно-політичному житті будь-якого суспільства. Значна частина конфліктних ситуацій у суспільстві відбувається саме на релігійному ґрунті.

Кооперативні організації включають кооперативні спілки, асоціації керівників підприємств, спілок орендарів та підприємців тощо, які виступають як особливий тип непартійних громадських об'єднань, які, маючи

матеріальний інтерес, належать до політичної системи суспільства і відіграють у ній певну роль. До них відносять споживчу кооперацію в селі й місті, кооперативи для задоволення житлово-побутових потреб, садівничо-городні товариства та ін. Їм властиві певна деполітизованість, чітка економічна спрямованість, широкий спектр заходів для досягнення матеріальної мети.

Громадські самодіяльні органи, їх створюють при державних органах: комітети захисту миру, ветеранів війни і праці, жінок, батьківських рад; вуличні, квартальні комітети, різні клуби (партійні, політичні, виборців, робітників, дитячі), неформальні об'єднання. Вони не мають офіційного членства, статуту, чітких програм, а цілі можуть бути як соціально значущими, так і асоціальними.

Громадські рухи - це масові політичні й неполітичні формування громадян, пов'язані систематичним співробітництвом заради досягнення певної мети на ґрунті спільних соціально-політичних інтересів. Рухи як вияв громадської ініціативи (антифашистські, національно-визвольні, екологічні, за мир, жіночі тощо) характеризуються відсутністю чіткої організаційної структури, спільністю інтересів, наявністю течій, неоднакових за політичними поглядами і світоглядом, відсутністю індивідуального членства, іноді нечіткою програмою. Вони не є політичними механізмами боротьби за владу. Чинником, що інтегрує учасників руху із не завжди ідентичними переконаннями, є спільна діяльність.

Громадські об'єднання класифікують і за іншими критеріями. *За спільним інтересом* створюються спілки підприємців, кооператорів, профспілки. Інтерес духовного відродження породжує об'єднання культурного та гуманітарного, релігійного напрямів. Політичні мотиви спричиняються до відповідних ідейно-політичних угруповань і течій.

За правовим статусом розрізняють формальні громадські організації (офіційно зареєстровані в органах влади, організаційно оформлені), а також

неформальні організації (не зареєстровані юридично, створені спонтанно за ініціативою «знизу», згідно з усвідомленими спільними інтересами; незалежні від офіційних державних органів, діють без чіткої програми, за принципами самоврядування).

За легітимністю виокремлюють легальні (дозволені законом) і нелегальні (недозволені законом) громадські об'єднання.

Громадські організації та рухи на відміну від партій не мають на меті здобуття влади, загальне керівництво державою, а лише здійснюють на неї певний тиск для задоволення інтересів громадян.

Стан та розвиток громадських об'єднань і рухів у державі відображає роль громадянського суспільства у житті країни та сприяє поступовому соціально-культурному піднесенню народу та кожної особистості, демократизації, розширенню прав і свобод людини, зміцненню гарантій її захищеності.

У Законі України "Про об'єднання громадян" політична партія визначається як об'єднання громадян-прихильників певної загальнонаціональної програми суспільного розвитку, які мають головною метою участь у виробленні державної політики, формуванні органів влади, місцевого та регіонального самоврядування і представництво в їх складі.

За політичним темпераментом політичні партії поділяють на ліві, праві, центристські.

Стосовно основних груп соціальних спільностей розрізняють класові, національні, жіночі, селянські, регіональні та інші політичні партії. За класовою ознакою розрізняють: робітничі, дрібнобуржуазні, буржуазні, поміщицькі та інтеркласові політичні партії. За ідеологічною ознакою політичні партії поділяються на ідейно-політичні, прагматичні та харизматично-вождистські. За характером своєї діяльності розрізняють революційні, реформістські та консервативні. За парламентською участю розрізняють парламентські і непарламентські політичні партії.

На сьогоднішній день Україна перебуває в розпалі не тільки економічної, але й політичної кризи, де друга є стимулятором першої.

Під виборчою системою розуміють порядок формування виборних органів держави та органів місцевого самоврядування на основі конституції та законів. Тобто виборча система представляє собою систему розподілу місць в органі державної влади між кандидатами залежно від результатів голосування виборців. Розрізняють такі виборчі системи: мажоритарна, пропорційна, змішана.

Мажоритарна система (фр. *majorité* – більшість) – система визначення результатів виборів, завдяки якій депутатські мандати (один або кілька) отримують тільки ті кандидати, які отримали встановлену законом більшість голосів, а усі інші кандидати вважаються не обраними. Мажоритарні системи можуть бути: а) відносної більшості (обраним вважається депутат, який отримав найбільшу кількість голосів виборців, що прийняли участь у голосуванні, а у випадку рівності голосів питання вирішується шляхом жеребкування або проведенням повторних виборів (більшість інших країн світу); б) абсолютної більшості (обраним вважається депутат, за якого проголосувало більше половини виборців, що прийшли на вибори, тобто 50% + 1 голос. У разі, якщо жоден кандидат не набрав необхідної кількості голосів, організуються повторні вибори, в яких беруть участь 2 кандидати, що набрали найбільшу кількість голосів (Франція, Австралія); в) мажоритарна система кваліфікованої більшості (обраним вважається кандидат або список, який отримав певну кваліфіковану більшість голосів виборців, яка є більшою за абсолютну (2/3, 3/4). Така система зустрічається дуже рідко через її низьку результативність. Застосовується у Чилі, до 1993 року в Італії при виборах Сенату.

Пропорційна система (лат. *proportio* – співрозмірність) – система визначення результатів виборів, при якій депутатські мандати розподіляються між партіями пропорційно кількості поданих за них голосів

виборців у багатомандатному окрузі. Тобто чим більший відсоток голосів отримала партія на виборах, тим більший відсоток депутатів вона буде мати у парламенті.

За впливом виборців на розташування кандидатів у списку для голосування розрізняють пропорційні системи: а) з жорсткими списками; б) з преференціями; в) з напівжорсткими списками. При застосуванні жорстких списків виборець голосує за список партії в цілому. У виборчому бюлетені вказуються тільки назви партій, певна кількість перших кандидатів за партійним списком (Іспанія, Ізраїль, Україна). Система преференцій (лат. *praeferre* – перевага) надає можливість виборцю голосувати не лише за конкретну партію, а й робити помітку навпроти номеру того кандидата від цієї партії, якому він віддає свій голос (Фінляндія, Бельгія, Нідерланди). Система напівжорстких списків передбачає можливість голосування як за списком у цілому, так і визначати преференції, помітивши або вписавши прізвища одного чи кількох кандидатів (Швейцарія, Австрія, Італія).

Змішана система – система визначення результатів виборів, яка передбачає поєднання у собі елементів мажоритарної та пропорційної систем. Використовується у понад 20 країнах світу.

У Міністерстві юстиції України станом на кінець жовтня 2010 року зареєстровано 185 політичних партій, 3183 громадських організацій, 1090 благодійних організацій.

За даними Мін'юсту щодо реєстрації та легалізації структурних утворень та місцевих організацій політичних партій, станом на 2010 рік найбільшу мережу первинних організацій у країні легалізувала Партія регіонів - понад 17 тис. Одну з найбільших мереж первинних організацій мають «Єдиний центр» (близько 12 тис.); Республіканська партія України (близько 12 тис.); Соціалістична партія України (понад 12 тис.); Народна партія (понад 7 тис.); політична партія "Наша Україна" (близько 5 тис.), Всеукраїнське об'єднання "Батьківщина" (близько 5 тис.); Українська соціал-

демократична партія (близько 4 тис.); Українська народна партія (понад 2 тис.); Селянська партія України (близько 2 тис.), партія "Реформи і порядок" (понад 1 тис.).

Щодо потужності мережі структурних утворень у країні, то Народна партія зареєструвала в органах юстиції понад 13 тис. структурних утворень, Всеукраїнське об'єднання "Батьківщина" - близько 12 тис., Українська Народна Партія - понад 10 тис., політична партія "Наша Україна" - понад 7 тис., Партія регіонів - близько 7 тис., Комуністична партія України (КПУ) - понад 5 тис., "Єдиний центр" - понад 5 тис., Народний рух України - понад 3 тис., Українська соціал-демократична партія - понад 2 тис., Українська республіканська партія "Собор" - близько 2 тис., Народний рух України за Єдність - близько 2 тис.; партія "Реформи і порядок" - понад 1 тис.

Серед партій, які не представлені в парламенті, найбільшу кількість структурних утворень мають Соціалістична партія України - близько 16 тис., Соціал-демократична партія України (об'єднана) - понад 12 тис., Селянська партія України - близько 6 тис., партія "Демократичний Союз" - понад 5 тис., Народно-Демократична партія (НДП) - понад 4 тис., Республіканська партія України, Всеукраїнське політичне об'єднання "Жінки за майбутнє".

Крім того, від 1 до 2,5 тисяч зареєстрованих структурних утворень мають: Конгрес українських націоналістів, партія "Трудова Україна", Партія національно-економічного розвитку України - понад 2 тис., Партія зелених України - понад 1 тис.

Парламентські вибори до Верховної Ради України 30 вересня 2007 року відбулись за пропорційною системою в загальнодержавному виборчому окрузі. Прохідний бар'єр для партій і блоків становив 3% від числа виборців, що взяли участь у голосуванні. Найбільшу кількість голосів виборців набрала Партія регіонів 8013918 (34,37%) і отримала 175 депутатських місць, друге місце за Блоком Юлії Тимошенко 7162174 (30,71%) 156 місць, третє — за Нашою Україною — Народною Самообороною - 3301012 (14,15%) 72 місця.

Крім того до парламенту пройшли 27 депутатів від КПУ та 20 від Блоку Литвина. Верховна Рада України 6 скликання розпочала свою роботу 23 листопада 2007 року.

Для участі у президентських виборах-2010 Центральною виборчою комісією України зареєстровано 18 кандидатів.

17 січня 2010 року в Україні відбувся 1 тур президентських виборів, за результатами яких ні один із кандидатів не набрав більше 50 % голосів виборців. Після першого туру виборів перша п'ятірка виглядала так:

Янукович - 35,32 %

Тимошенко - 25,05

Тігіпко - 13,06

Яценюк - 6,96

Ющенко - 5,45

У другому турі за підрахунком 100% оригіналів протоколів за Януковича проголосували 12477763 (48,95%) виборців, за Тимошенко - 11589504 (45,47%).

Вибори 2010 р. коштували державному бюджету України 1 млрд. 532 млн. грн.

10.2. Система показників політичного та громадського життя

Для характеристики стану та розвитку громадсько-політичного життя суспільства використовують чотири групи показників:

- 1) Статистика виборчої системи та виборчих органів влади;
- 2) Статистика державного управління та місцевого самоврядування;
- 3) Статистика політичних та інших масових громадських організацій;
- 4) Статистика здійснення політичних прав і свобод громадян.

До показників першої групи – виборчої системи і виборних органів державної влади відносяться наступні:

- чисельність висунутих кандидатів (всього, в тому числі по статі, віку, партійній приналежності, освіті, соціальному стані);
- чисельність зареєстрованих кандидатів (всього, в тому числі по виборчих округах, містах і т.д.);
- чисельність виборців, що прийняли участь в голосуванні (всього, в тому числі по виборчих округах (дільницях), містах: на визначений час в день виборів і в цілому);
- число бюлетенів, визнаних недійсними;
- число виборчих округів, в яких назначені повторні вибори;
- чисельність і склад вибраних у відповідний орган влади.

У розвинутих країнах склад електорату аналізується більш детально. З цією метою в бюлетенях передбачаються дані про вік голосуючого (від 18 до 25, від 25 до 35, від 35 до 45, від 45 до 60, від 60 років і старше). Це дасть можливість визначити структуру тих, хто прийшов голосувати, виявити остаточний вибір, зроблений різними категоріями виборців, порівняти його з результатами передвиборних опитувань. В день виборів проводяться миттєві виборчі спостереження, результати яких відображають вибір громадян [19].

У статистиці громадського та політичного життя широко використовуються графічні зображення даних опитування і результатів виборів: картограми, діаграми, графіки динаміки тощо.

Статистика державного управління та місцевого самоврядування охоплює цілий спектр показників, які характеризують структуру і діяльність органів державного управління як місцевих так і центральних.

Первинним суб'єктом місцевого самоврядування є **територіальна громада** села, селища, міста.

Представницькими органами місцевого самоврядування є Ради. Сільські, селищні, міські ради є органами місцевого самоврядування, що

представляють відповідні територіальні громади та здійснюють від їх імені та в їх інтересах функції і повноваження місцевого самоврядування, визначені Конституцією України, законами.

Головною посадовою особою територіальної громади села, селища, міста або добровільного об'єднання в одну територіальну громаду жителів кількох сіл є відповідно сільський, селищний, міський **голова**, який обирається відповідною територіальною громадою на основі загального, рівного, прямого виборчого права шляхом таємного голосування строком на п'ять років в порядку, визначеному законом, і здійснює свої повноваження на постійній основі.

Обласні та районні ради є органами місцевого самоврядування, що представляють спільні інтереси територіальних громад сіл, селищ, міст, у межах повноважень, визначених Конституцією України, іншими законами, а також повноважень, переданих їм сільськими, селищними, міськими радами.

По відношенню до масштабу діяльності органи виконавчої влади поділяють на чотири групи: центральні, органи виконавчої влади Автономної Республіки Крим, міжтериторіальні, місцеві.

Центральні органи виконавчої влади поширюють діяльність на всю територію України. Основні з них: Кабінет Міністрів України, міністерства, державні комітети (державні служби) та центральні органи виконавчої влади зі спеціальним статусом тощо. Вони здійснюють державну політику, проводять загальне або галузеве управління, спеціальний (функціональний) вплив на об'єкти незалежно від їх місцезнаходження на території України.

Органи виконавчої влади АРК представлені Радою міністрів АРК, міністерствами, республіканськими комітетами та іншими органами виконавчої влади АРК, які здійснюють загальне або галузеве управління чи виконують спеціальні функції державного управління об'єктами, які розташовані на території АРК, в межах компетенції, визначеної Конституцією і законами України, Конституцією АРК.

Міжтериторіальні органи здійснюють свої повноваження на певній частині території України, території кількох адміністративно-територіальних одиниць або території, межі якої взагалі не залежать від адміністративно-територіального поділу України і забезпечують галузеве управління чи здійснення спеціальних функцій на відповідній частині території України (наприклад, військові напрямки, митниці, управління залізниць тощо).

До місцевих органів виконавчої влади належать ті, чиї повноваження поширюються на територію певної адміністративно-територіальної одиниці (області, міста, району). До них відносять місцеві державні адміністрації, місцеві органи міністерств та інших центральних органів виконавчої влади та з головними завданнями: загальне управління та координація функцій відповідних центральних органів виконавчої влади на території певної області, району, міста.

Виконавчу владу в областях і районах, містах Києві та Севастополі здійснюють місцеві державні адміністрації. У Законі України «Про місцеві державні адміністрації» від 9 квітня 1999 р. № 586-ХІУ визначено організацію, повноваження та порядок діяльності місцевих державних адміністрацій. Склад місцевих державних адміністрацій формують голови місцевих державних адміністрацій. Вони призначаються на посаду і звільняються з посади Президентом України за поданням Кабінету Міністрів України.

Обласна чи районна рада може висловити недовіру голові відповідної місцевої державної адміністрації, на підставі чого Президент України приймає рішення і дає обґрунтовану відповідь. Якщо недовіру голові районної чи обласної державної адміністрації висловили дві третини депутатів від складу відповідної ради, Президент України приймає рішення про відставку голови місцевої державної адміністрації.

Вибори депутатів сільських, селищних рад проводяться за мажоритарною системою відносної більшості в одномандатних виборчих

округах, на які поділяється вся територія відповідного села (кількох сіл, жителі яких добровільно об'єдналися у сільську громаду), селища.

Вибори депутатів міських рад проводяться за пропорційною системою: депутати обираються за виборчими списками кандидатів у депутати від організацій політичних партій, виборчих блоків організацій політичних партій у багатомандатному окрузі, межі якого збігаються з межами міста згідно з існуючим адміністративно-територіальним устроєм.

Вибори депутатів районних рад проводяться за пропорційною системою: депутати обираються за виборчими списками від організацій політичних партій, виборчих блоків організацій політичних партій у багатомандатному виборчому окрузі, межі якого збігаються з межами відповідного району. Вибори депутатів обласних рад, міст Києва та Севастополя проводяться за пропорційною системою: депутати обираються за виборчими списками від організацій політичних партій, виборчих блоків організацій політичних партій у багатомандатному виборчому окрузі, межі якого збігаються з межами відповідної області, міст Києва та Севастополя згідно з існуючим адміністративно-територіальним устроєм.

Вибори депутатів районних у містах рад проводяться за пропорційною системою: депутати обираються за виборчими списками від організацій політичних партій, виборчих блоків організацій політичних партій у багатомандатному виборчому окрузі, межі якого збігаються з межами відповідного району у місті.

Вибори сільських, селищних, міських голів проводяться за мажоритарною виборчою системою відносної більшості в єдиному одномандатному окрузі, межі якого збігаються з межами села (кількох сіл, жителі яких добровільно об'єдналися у сільську громаду), селища, міста, згідно з існуючим адміністративно-територіальним устроєм.

Загальний склад сільської, селищної, міської, районної у місті, районної, обласної ради має становити при чисельності:

- ✓ до 1 тисячі жителів — від 12 до 15 депутатів включно;
- ✓ від 1 тисячі до 3 тисяч жителів — від 16 до 26 депутатів включно;
- ✓ від 3 тисяч до 5 тисяч жителів — від 20 до 30 депутатів включно;
- ✓ від 5 тисяч до 20 тисяч жителів — від 30 до 36 депутатів включно;
- ✓ від 20 тисяч до 50 тисяч жителів — від 30 до 46 депутатів включно;
- ✓ від 50 тисяч до 100 тисяч жителів — від 36 до 50 депутатів включно;
- ✓ від 100 тисяч до 250 тисяч жителів — від 40 до 60 депутатів включно;
- ✓ від 250 тисяч до 500 тисяч жителів — від 50 до 76 депутатів включно;
- ✓ від 500 тисяч до 1 мільйона жителів — від 60 до 90 депутатів включно;
- ✓ від 1 мільйона до 2 мільйонів жителів — від 76 до 120 депутатів включно;
- ✓ понад 2 мільйони жителів — від 76 до 150 депутатів включно.

Статистика політичних та інших масових громадських організацій описується такими показниками:

- кількість політичних партій;
- чисельність членів партійних організацій, їх розподіл за статтю, віком, статусом, регіонами, освітою тощо;
- доходи та витрати партій;
- кількість друкованих та електронних засобів масової інформації, що належить партіям;
- кількість проведених громадсько-політичних заходів.

Статистика здійснення політичних прав і свобод громадян вивчається з допомогою наступних показників:

- кількість каналів теле- і радіомовлення, їх середня тривалість ефірного часу;
- кількість та тираж недержавних та непартійних газет і журналів;
- кількість отриманих дозволів на проведення громадських заходів;
- кількість проведених несанкціонованих мітингів та демонстрацій, чисельність учасників;
- кількість затриманих учасників мітингів та демонстрацій, міри покарання, сума накладених штрафів.

10.3. Статистичне вивчення громадської думки

Перші спроби вивчення громадської думки було започатковано власниками журналів і газет в XIX ст. у США. Це було зумовлено підвищеним попитом на інформацію, пов'язану із визначенням рейтингу популярності певних політиків, прогнозуванням перемоги на виборах певного кандидата, конкуренцією партій тощо. Оскільки в той час вивчення громадської думки не мали чіткої методики формування вибірки та не були науково обґрунтованими, тому нерідко відображали неправдиві результати і давали неточні прогнози.

Вивчення суспільної думки у даний час має велике значення для оцінки відношення суспільства до актуальних питань внутрішньої та зовнішньої політики.

Громадська думка як різновид соціальної інформації щодо «суб'єктивного світу» людей, їх оцінки свого становища у суспільстві, мотиви діяльності, емоційні та психічні стани є важливою для ефективного

управління суспільством, так як вона може виражати соціальну, економічну, політичну, духовну та інші сфери суспільного життя.

Демократизація суспільства, його політичного, соціально-економічного та духовного життя зумовила підвищений інтерес до громадської думки.

Існує багато каналів вивчення громадської думки, серед яких виділяють референдум, засоби масової інформації, соціологічні дослідження тощо.

При дослідженні різних проблем існують свої особливості і нюанси. Тому при визначенні громадської думки, при виборі шляхів і методів її вивчення обов'язково слід враховувати специфіку об'єкта і предмета дослідження, а також принцип доречності використання тих чи інших прийомів вимірювання.

Основою сучасних демократичних перетворень є принцип залучення та використання громадської думки до процесів державного управління і прийняття політичних рішень. Адже демократія влади визначається, в першу чергу, участю населення у суспільно-політичних процесах.

Громадську думку як індикатор демократії слід розглядати у таких напрямках:

- 1) участь громадської думки у державних справах як різновид прямої демократії;
- 2) врахування громадської думки державними та іншими органами у процесі прийняття своїх рішень.

Під референдумом розуміють прийняття того чи іншого державного рішення, яке надає йому кінцевий та обов'язковий характер.

Як форма вираження суспільної думки і як спосіб прийняття принципово важливих нормативно-правових актів та політичних рішень.

Однак, не потрібно перебільшувати роль референдуму як фактора демократизації суспільства. Не дивлячись на свою зовнішню демократичність, результати референдумів не завжди оправдовують довір'я

та забезпечують прогресивний розвиток. В деяких випадках вони використовуються в інтересах правлячих кіл або у сепаратистських цілях тощо.

Проведення референдумів в Україні також не набуло популярності. На відміну від багатослівних заяв політиків, було проведено лише два загальнонаціональні референдуми і жодного місцевого. Хоча в економічно розвинених країнах вони набули поширення. Наприклад, у Швейцарії місцеві та загальнодержавні референдуми проводяться досить часто [52].

У США упродовж 25 років не було проведено жодного загальнонаціонального референдуму, але на рівні штатів референдуми проводяться досить часто [48].

В даний час в Україні функціонують опитувальні служби на базі Інституту соціології НАН України, Національного університету «Києво-Могилянська академія», Центр «Соціальний моніторинг», Український інститут соціальних досліджень, «СОЦІС — Геллап» (Соціологічна служба в Україні «Геллап — Міжнародний»), Фонд «Демократичні ініціативи», соціологічні лабораторії Київського, Дніпропетровського, Харківського, Одеського, Львівського національних університетів та інші, а також приватні опитувальні центри.

Об'єктом громадської думки є окрема частина матеріального чи ідеологічного світу, тобто факти, події, явища, ідеї, процеси об'єктивної і суб'єктивної дійсності, суспільного буття, суспільної свідомості тощо. Тобто те, що являє собою актуальний суспільний інтерес і потребує вираження ставлення людей.

Громадська думка містить у собі соціальну інформацію про людей, оцінку їх становища у суспільстві, емоційний та психічний стан, мотиви діяльності, відношення до різних сторін життя та викликів сучасного життя і є необхідною для ефективного управління суспільством. Тому її

використання у регулюванні соціальних, економічних, політичних, духовних та ідеологічних процесах важко недооцінити.

Джерелами вивчення громадської думки є:

1. Аналіз листів та звернень громадян, що надходять до органів влади.
2. Аналіз матеріалів за результатами зборів у трудових колективах і за місцем проживання, нарад, громадських слухань, систематичних зустрічей керівників міст і районів з населенням.

3. Листи до засобів масової інформації.

4. Дані соціологічного дослідження.

5. Одним із способів вивчення громадської думки є також аналіз запитань, що надходять до лекторів під час проведення єдиного дня інформування.

Листи і звернення громадян, як правило, є конкретним сигналом неблагополуччя в тому чи іншому населеному пункті чи сфері діяльності і дозволяють відслідкувати найбільш актуальні проблеми, що турбують людей.

Особливою формою виявлення громадської думки для прийняття рішень з питань, що є актуальними для суспільства, є громадські обговорення.

Громадські обговорення як найбільш поширена форми діалогу учасників процесу, дозволяє виявити недоліки законодавчого врегулювання та визначити найбільш оптимальний варіант регламентації відповідного виду зібрань громадян з метою отримання взаємовигідних позитивних результатів.

Стаття 13 Закону України “Про місцеве самоврядування в Україні” визначає право територіальної громади села, селища чи міста проводити громадські слухання – зустрічі з депутатами місцевої ради та посадовими особами місцевого самоврядування, під час яких учасники територіальної громади можуть заслуховувати їх, вносити пропозиції з питань місцевого значення, що належать до відання місцевого самоврядування.

Громадські слухання мають неоціненне значення. Саме у практичних дебатах, де обговорюється конкретне питання та шляхи його вирішення, викристалізовується розуміння людиною сутності своїх прав та обов'язків, наданих і закріплених законом, шляхів їх реалізації [94].

Як свідчить дослідження, проведене 8 - 20 вересня 2010 р.

Міжнародною фундацією з виборчих систем (IFES), громадська думка щодо політичної ситуації в Україні є досить песимістичною. (Загальною вибіркою охоплено 1519 респондентів в усіх регіонів України. Похибка національної

вибірки - 2,6%). 43 відсотки респондентів вказали на високу або середню

довіру до президента, в той час як 50 відсотків висловили невелику довіру або ж повну недовіру.

Низькою є довіра і до інших політиків: Віктор Ющенко (8 %); міністр освіти Дмитро Табачник (20 %); Юлія Тимошенко (24 %); та прем'єр-міністр Микола Азаров (37 %). Лише 29 відсотків довіряють Верховній Раді.

Слід відмітити, що вміло організоване соціологічне опитування населення дозволяє формувати суспільну думку в інтересах правлячої еліти, маніпулювати ним при розробленні та змінах політичного курсу.

Термінологічний словник

Багатопартійність - цілісне утворення, що формується всередині політичної системи суспільства на основі усталених зв'язків між політичними

партіями, які відрізняються програмними настановами, тактикою, внутрішньою структурою.

Виборча система — сукупність правил і законів, що забезпечують певний тип організації влади, участь суспільства у формуванні державних представницьких, законодавчих, судових і виконавчих органів, вираження волі тієї частини населення, яка за законодавством вважається достатньою для визначення результатів виборів легітимними.

Громадська думка — спосіб формування і вияву масової свідомості, що виражає ставлення людей до суспільно значимих подій і фактів, до діяльності соціальних спільнот, груп і окремих осіб

Громадська організація — об'єднання громадян утворене для реалізації спільних інтересів (культурних, економічних, вікових, гендерних, регіональних, релігійних, професійних, соціальних тощо).

Громадські об'єднання - добровільні масові об'єднання громадян, що виникають внаслідок їхнього вільного волевиявлення на основі спільних інтересів і завдань.

Електорат — сукупність громадян, яким надано право брати участь у виборах певного органу, політичної партії чи конкретної особи. Прихильники політичної партії, які голосують за висунутих нею кандидатів на виборах. В організаційно неформованих партіях відсутнє членство. За таких вважаються виборці, що голосують за партію на виборах, тобто її електорат.

Екзит-пол або Післявиборче опитування — опитування виборців, що проводиться соціологічними службами на виході з виборчих дільниць (eng. polling station) у день голосування, з метою передбачення його результатів до часу оприлюднення офіційних даних виборчими комісіями.

Засоби масової інформації, мас медіа — преса (газети, журнали, книги), радіо, телебачення, інтернет-видання, кінематограф, звукозаписи і відеозаписи, відеотекст, телетекст, рекламні щити і панелі, домашні відеоцентри, що поєднують телевізійні, телефонні, комп'ютерні та інші лінії зв'язку, яким притаманно — звернення до масової аудиторії, доступність

багатьом людям, корпоративний характер виробництва і розповсюдження інформації.

Менталітет — своєрідний стан, рівень розвитку і спрямованості індивідуальної та групової свідомості, здатність до засвоєння норм, принципів, життєвих орієнтацій, суспільних цінностей та адаптації до умов соціального середовища, можливостей впливу на нього, відтворення сукупного досвіду попередніх поколінь.

Мітинг — це організована форма політичних дій, оскільки в нього є організатори, цілі та завдання (наприклад, домогтися якомога більшої підтримки виборців на користь того чи іншого кандидата і виграти виборчу кампанію). Водночас мітинг, як і будь-яке багатолюдне зібрання, може перетворитися за певних умов у стихійний некерований процес і супроводжуватися раптовою зміною настроїв учасників, вибухом емоцій, бурхливими пристрастями.

Партія - добровільне об'єднання людей, які прагнуть домогтися здійснення та задоволення спільних інтересів чи ідей.

Партійна система - політичний інститут, який характеризує відношення між політичними партіями і державою та взаємовідносини партій з іншими громадськими елементами політичної системи та громадянами.

Плебісцит— (лат.*plebiscitum*, от лат.*plebs*— плебс (простий народ) и лат. *Scitum* — постанова) — опитування громадян з метою визначення відношення людей до того чи іншого питання місцевого значення.

Плюралізм - закономірний наслідок таких конституційних прав і свобод людини і громадянина, як свобода думки та слова, право на об'єднання, право на політичну участь і т. д.

Політична еліта - внутрішньо єдина соціальна сукупність осіб, яка складає меншість, але виступає суб'єктом підготовки та прийняття важливих стратегічних рішень у сфері політики.

Політична партія - це добровільне та організаційно оформлене об'єднання громадян, яке виражає інтереси частини суспільства і прагне до їх задоволення шляхом здобуття, утримання і використання державної влади.

Публічний захід – відкрита, мирна, доступна кожному масова акція, яка проводиться у формі мітингу, демонстрації, ходи, пікетування за ініціативою громадян, політичних та громадських організацій з метою вільного висловлювання власних пропозицій, думок, вимог щодо різноманітних питань політичної, економічної, соціальної та культурної політики.

Опозиція - протидія, опір певній політиці, політичній лінії, політичній дії; організація, партія, група, особа, які виступають проти панівної думки, уряду, системи влади, конституції, політичної системи в цілому.

Референдум (от лат.*referendum*) — форма безпосереднього волевиявлення громадян за найбільш важливими питаннями загальнодержавного, регіонального чи місцевого значення.

Страйк — організоване масове або часткове припинення роботи чи інша протидія нормальному (традиційному) перебігу виробничого процесу з метою досягнення виконання певних вимог.

Питання для самоконтролю

1. Що є предметом вивчення статистики суспільно-політичного життя?
2. Назвіть основні типи громадських утворень.
3. Виборна система та її види.
4. Характеристика системи показників політичного та громадського життя.
5. Статистика органів місцевого самоврядування в Україні.
6. Виконавча влада в Україні.
7. Еволюція розвитку вивчення громадської думки.
8. Значення та об'єкт вивчення громадської думки.
9. Джерела вивчення громадської думки.

Тестові завдання

1. Предметом вивчення статистики суспільно-політичного життя є:

- а) громадсько-політичні процеси суспільного життя;
- б) діяльність політичних партій;
- в) діяльність громадських організацій;
- г) взаємини влади і народу.

2. Основним завданням статистики суспільно-політичного життя є:

- а) вивчення поглядів і настроїв громадян, їх ставлення до суспільних процесів;
- б) вивчення діяльності прав громадян та результатів виборів;
- в) вивчення діяльності громадських та політичних організацій;
- г) вивчення форм протистояння у суспільстві.

3. Діяльність громадських організацій спрямована на захист:

- а) громадських і політичних прав людей;
- б) економічних і соціальних прав людей;
- в) інтересів людей, що сприяють розвитку творчої активності і самостійності громадян;
- г) усе перераховане.

4. Політичною партією є:

- а) об'єднання громадян, які мають на меті брати участь у виробленні державної політики, формувати органи влади та органи місцевого самоврядування;
- б) об'єднання громадян, які мають на меті захоплення влади;
- в) об'єднання громадян, які захищають інтереси своїх виборців;
- г) об'єднання громадян, які борються за економічні і соціальні права громадян.

5. Виборча система представляє собою:

а) систему розподілу місць в органах державної влади залежно від результатів виборів;

б) перелік політичних партій країни;

в) системну діяльність політичних та громадських організацій;

г) остаточний розподіл місць в органах державної влади.

6. Виборчі системи бувають:

а) мажоритарні і пропорційні;

б) мажоритарні і змішані;

в) пропорційні і змішані;

г) мажоритарні, пропорційні і змішані.

7. Для вивчення громадсько-політичного життя статистика використовує:

а) 4 групи показників;

б) 5 груп показників;

в) 3 групи показників;

г) 2 групи показників.

8. Виконавчу владу в областях і районах здійснюють:

а) місцеві ради;

б) територіальні органи самоврядування;

в) місцеві державні адміністрації;

г) депутати усіх рівнів.

9. Вибори сільських, селищних та міських голів здійснюють за:

а) партійною системою;

б) мажоритарною;

в) змішаною;

г) кількістю голосів 50% + 1 голос.

10. Чисельність складу місцевих рад залежить від:

а) чисельності населення;

б) кількості політичних партій, які брали участь у виборах;

- в) кількості претендентів на посади;
- г) кількості населених пунктів, мажоритарних та одномандатних округів.

11. Перші спроби вивчення громадської думки були пов'язані із:

- а) прогнозами результатів виборів;
- б) для визначення відношення населення до влади;
- в) прогнозуванням попиту на нові товари та послуги;
- г) для проведення реформ в інтересах населення.

12. Для вивчення громадської думки використовують:

- а) звернення та листи до органів влади та засобів масової інформації;
- б) дані соціологічних опитувань;
- в) громадські обговорення, слухання, поради, зустрічі, тощо;
- г) усе перераховане.

Розв'язування типових задач

Задача 1.

За наведеними даними оцінити зв'язок між статтю та відношенням до збільшення пенсійного віку:

Стать	Збільшення пенсійного віку		Разом
	схвалюють	не схвалюють	
Чоловіки	24	136	160
Жінки	51	119	170
Разом	75	255	330

Коефіцієнт асоціації обчислюється за формулою:

$$A = \frac{ad - cb}{ad + cb} = \frac{24 \cdot 119 - 51 \cdot 136}{24 \cdot 119 + 51 \cdot 136} = -0,179.$$

Для дослідження кореляції альтернативних ознак можна використати коефіцієнт колігації:

$$W = \frac{\sqrt{ad} - \sqrt{cb}}{\sqrt{ad} + \sqrt{cb}} = \frac{\sqrt{24 \cdot 119} - \sqrt{51 \cdot 136}}{\sqrt{24 \cdot 119} + \sqrt{51 \cdot 136}} = -0,417.$$

Коефіцієнт контингенції К. Пірсона визначається за формулою:

$$K = \frac{ad - bc}{\sqrt{(a+b)(c+d)(a+c)(b+d)}} = \frac{24 \cdot 119 - 51 \cdot 136}{\sqrt{(24+136)(51+119)(24+51)(136+119)}} = -0,219.$$

Отже, спостерігається досить слабкий, майже відсутній, обернений зв'язок між статтю людей та їх відношенням до збільшення пенсійного віку.

Завдання для виконання на практичних заняттях та самопідготовки

Завдання 1. З метою вивчення громадської думки щодо доцільності проведення місцевого референдуму із загальної сукупності 280 тис. осіб, методом випадкового неповторного відбору опитано 2,5 тис. респондентів. Із них 1980 висловились за його проведення. З ймовірністю 0,954 визначити межі питомої ваги населення у всій сукупності, які схвалюють проведення референдуму.

Завдання 2. В результаті вибіркового спостереження встановлено, що 54 працівники із 4500 опитаних працює неповний робочий тиждень. Визначити з ймовірністю 0,954 в яких межах знаходиться питома вага працівників у генеральній сукупності, зайнятих неповний робочий тиждень.

Завдання 3. Результати виборів до найвищого органу державної влади першої десятки переможців характеризуються даними:

Назва партії (блоку)	Кількість голосів
Демократична	8560839

Консервативна	4840852
Ліберальна	3430630
Комуністична	2138243
Соціалістична	1533967
Прогресивна	761741
Народна	633483
Батьківщина	582549
Єдність	115633
Самозахист	96485

Розрахувати питому вагу набраних голосів, а також кількість депутатських місць у парламенті, якщо прохідний бар'єр становить 5%, а кількість депутатських місць - 450.

Завдання 4. Кількість набраних голосів виборців партіями до обласної ради характеризуються даними:

Назва партії	Кількість голосів
Центр	95608
Ліберально-консервативна	58408
Комуністична оновлена	44306
Соціал-демократична	31382
Прогресивна	25339
Народно-демократична	9617
Батьківщина	7334
Єдність	6825
Громада	4156
За Україну	964

Розрахувати питому вагу набраних голосів, а також кількість депутатських місць в обласній раді, якщо кількість депутатських місць - 120.

Завдання 5. За даними соціологічного дослідження оцінити зв'язок між статтю симпатиків президента США:

Стать	Діяльність адміністрації президента		Разом
	схвалюють	не схвалюють	
Чоловіки	762	1038	1800
Жінки	364	106	470
Разом	1126	1144	2270

ЛІТЕРАТУРА

1. Абдрахманова Г.И. Статистика информационного общества – современное состояние и перспективы развития // Вопросы статистики.– 2008. – № 1. – С. 20-30.
2. Авров А.П. К расчету дифференцированного индекса размера ВВП на душу населения – одного из показателей индекса человеческого развития // Вопросы статистики. – 2007. – № 5. – С. 61-64.
3. Бараник З.П. Статистика ринку праці: Навч. посібник. – К.: КНЕУ, 2005 – 167с.
4. Башина О.Э., Ярных Э. А. Социально – экономическая статистика: Учебное пособие. М.: Изд-во МГУК.- 2002. – 380 с.
5. Бездекова З., Поздня К. Система показателей социальной статистики: концепция, методология, практика.–М.,1995. – 314 с.
6. Бек В.Л. Теорія статистики: Курс лекцій. Навчальний посібник – К.: ЦУЛ, 2002. – 288 с.
7. Беркита К.Ф. Економічна статистика: курс лекцій. Навчальний посібник / Беркита К.Ф. –К.: ВД «Професіонал», 2004. - 208 с.
8. Волков Ю.Г. Социология: учебник для студ. вузов / Ю.Г. Волков ; [под общ. ред. В.И. Добренькова]. – Ростов н/Д ; М. : Феникс ; Социал.-гуманитар. знания, 2007.– 572 с.
9. Всеукраїнський перепис населення. Методологія та організація: навч.посібник. – К.: Держкомстат України, 2001. – 336 с.
- 10.Геллер В. Б. Статистика ринку житла: Навч. посібник.- К.: Ін-т статистики, обліку та аудиту Держкомстату України, 2000. – 190 с.

- 11.Гладун О. Розробка та впровадження нової методології формування вибіркової сукупності домашніх господарств для проведення соціально-економічних обстежень. — К.: Проблеми статистики, 1999. — С. 28.
- 12.Гончаренко С.У. Енциклопедія освіти. К., 2008. — 962 с.
- 13.Горкавий В.К. Статистика: Підручник. - К.: Вища школа, 1995.
- 14.Грішнова О.А. Економіка праці та соціально-трудова відносин: Підручник.- К.: Знання, 2004.-535 с.
- 15.Грішнова О. А. Людський капітал: формування в системі освіти і підготовки. — К.: Знання, 2001. — 254 с.
- 16.Гурьев В.И. Основы социальной статистики: Методы. Система показателей. Анализ. — М.: Финансы и статистика, 1991. — 176с.
- 17.Деев Г. Проблемы массового использования методов несплошного статистического наблюдения //Вопросы статистики, 1995, №1.
- 18.Економічна активність населення України у 1998 році: Стат. збірник.- К.: Державний комітет статистики України, 1999. — 184 с.
- 19.Елисеєва И.И. Статистика: Учебник / Егорова И.И., Курышева С.В. и др.; под ред. И.И. Елисеевой. — М.: Изд-во «Проспект», 2008. — 448 с.
- 20.Ефимова М.Р. Социальная статистика: Учебн. пособие / М.Р.Ефимова, С.Г. Бычкова; под ред. М.Р.Ефимовой. — М.: Финансы и статистика, 2003. — 560 с.
- 21.Ефимова М.Р. Общая теория статистики : учеб. по специальности: финансовый, банк. произв. менеджмент, бух. учет и аудит, междунар. экон. отношения / М.Р. Ефимова, Е.В. Петрова, В.Н. Румянцев. — 2-е изд. — М. : ИНФРА-М, 2000. — 412 с.
- 22.Закон України "Конституція України" №254к/96-ВР від 28.06.96
- 23.Закон України „Про державну статистику”// Статистика України. — 2000. — № 4. — С. 99-108.
- 24.Закон України «Про вибори народних депутатів» від 18 жовтня 2001 р. № 2766 // Офіційний вісник України. — 2001. — № 44. — С. 31.

25. Закон України «Про вищу освіту» від 17 січня 2002 р. № 2984 // Офіційний вісник України. — 2002. — № 8. — С. 1.
26. Закон України «Про всеукраїнський перепис населення» // Відомості Верховної Ради України. — 2000. — № 5152. — С. 446
27. Закон України «Про державні соціальні стандарти та державні соціальні гарантії» від 5 жовтня 2000 р. № 2017 // Офіційний вісник України. — 2000. — № 44. — С. 1.
28. Закон України «Про державну соціальну допомогу малозабезпеченим сім'ям» від 1 червня 2000 р. № 1768 // Офіційний вісник України. — 2000. — № 26. — С. 1.
29. Закон України "Про державну статистику" №2614-12 від 17.09.92
30. Закон України «Про інформацію» із змінами і доповненнями, внесеними Законом України від 6 квітня 2000 року N 1642-III
31. Закон України «Про освіту» №1060-XII, із змінами від 23 травня 1991 року.
32. Захожай В. Б., Калина А. В. Статистика труда и занятости: Учеб.-метод. пособие. — К.: МАУП, 2000. — 80 с.
33. Злочинність в Україні: Статистичний збірник. — К., 2000. — 100 с.
34. Зырянова С.Е. Подходы к измерению бедности: опыт стран СНГ // Вопросы статистики. — 2007. — № 3. — С. 37-43.
35. Жук О. Міжнародні стандарти та їх застосування в галузі обліку і статистики України // Інформаційний бюлетень Мінстату України, 1995, № 5 - 6, с. 4.
36. Каткова Т.І. Статистика: навчально-метод. посібник для студ. вищих навч. закл. / Т.І Каткова, Н.О. Попова. — Донецьк: Юго-восток, Лтд., 2008. — 240 с.
37. Качалова І. В., Трофімова Г. Г. Правова статистика. Навчальний посібник. Київ, 2005.
38. Колмаков И.Б. Методы расчета показателей поляризации денежных доходов населения // Вопросы статистики. — 2007. — № 9. — С. 28-35.
39. Кильдышев Г.С., Козлова Л.Л. Статистика населения с основами демографии. - М.: Финансы и статистика, 1990. - 310 с.

40. Концептуальні основи статистичного моніторингу / За ред. М.В. Пугачової. – К.: ІВД Держкомстату України, 2003. – 343 с.
41. Кравчук Т.А., Тамашевич В.Н., Филиппова О.В. Статистическое оценивание доступности социальных услуг населению // Вопросы статистики. – 2007. – № 4. – С. 32-37.
42. Красняков Є.В. Державне фінансування не має бути залишковим./ Є.В. Красняков. // Рідна школа. – 2004. № 7-8.
43. Курс социально-экономической статистики: Учебник для вузов / Под ред. проф. М.Г. Назарова. – М.: Финстатинформ, ЮНИТИ-ДАНА, 2000. – 771 с.
44. Леонова Н.В., Панасенко И.В. Практикум по социальной статистике. – Донецк: ДонНУ, 2008. – 98 с.
45. Лібанова Е. Індекс людського розвитку регіонів України. — К.: Інвестиційний рейтинг регіонів України, 2002. — С. 59.
46. Лібанова Е. Міжнародні стандарти у соціальній статистиці: проблеми та перспективи запровадження. — К.: Проблеми статистики, 1999. — С. 111.
47. Либанова Э.М. Продолжительность жизни населения. -К.: Наукова думка, 1991. -197 с.
48. Лоурен Ле Дюк. Учасницька демократія: референдуми у теорії та на практиці: Перекл. з англ. Р. Ткачук. — Харків: Центр освітніх ініціатив, 2002
49. Лугінін О.Є. Статистика. Підручник. 2-е видання, перероблене та доповнене - К.: Центр учбової літератури, 2007. - 608 с
50. Людський розвиток в Україні: можливості та напрями соціальних інвестицій (колективна науково-аналітична монографія) / За ред. Е. М. Лібанової; Ін-т демографії та соціальних досліджень НАН України, 2006. – 354 с.
51. Мармоза А. Т. Правова статистика. Навчальний посібник Видавництво: К.: Кондор 2008 536 с
52. Матвеева Т. Референдум — образ жизни швейцарцев // Междунар. жизнь. — 1995. — № 5. — С. 86–91

- 53.Международная статистика труда: Учебник /Башкатов Б.И. , Карпухина Г.Ю.- М.: Дело и сервис, 2001. – 208 с.
- 54.Методика комплексної оцінки бідності: Затв. Указом Президента України від 5 квітня 2002 р. № 171 // Офіційний вісник України. — 2002. — № 18. — С. 1.
- 55.Методологічні положення зі статистики /Держкомстат України. – К.: ЗАТ «Август», 2002. – Вип. 1. – 552 с.
- 56.Методичні рекомендації з питань статистики населення. - К.: Держкомстат України, 1998. - 55 с.
- 57.Моніторинг соціальних процесів в Україні / І.К.Бондар та ін. – К.: Знання, 1999
- 58.Общая теория статистики: Статистическая методология в изучении коммерческой деятельности: Учебник / Под ред. О.Э. Башиной, А.А.Спирина. - 5-е изд., доп. и перераб. - М.: Финансы и статистика, 1999.
- 59.Осовська Г.В., Крушельницька О.В. Управління трудовими ресурсами: Навч. посібник. – К.: Кондор, 2003. – 224 с
- 60.Правова статистика: Курс лекцій /О. М. Джужа, Ю. В. Александров та ін. – К.: Нац. Академія внутрішніх справ України, 2000. – 336 с.
- 61.Практикум по социальной статистике: Учеб. пособие / Под ред. И.И. Елисеевой. – М.: Финансы и статистика, 2002. – 368с.
- 62.Принципы и рекомендации в отношении проведения переписей населения и жилого фонда. Статистические документы. Серия М.- №67.- ООН, Нью – Йорк, 1981. - С.68.
- 63.Романюк О.П. Методи економіко-статистичного аналізу: Навчальний посібник. - К.: Видавництво УАДУ, 1997.
- 64.Савюк Л.К. Правовая статистика : учеб. для студ. вузов, обуч. По спец. «Юриспруденция» / Л.К. Савюк. – М. : Юристь, 1999. – 587 с.
- 65.Салин В.Н., Шпаковская Е.П. Социально-экономическая статистика: Учебник. – М.: Юристь, 2001. – 461с.

- 66.Селезнев А.В., Сысоев Э.В., Терехов А.В., Рак И.П. Юридическая статистика: Учебное пособие. – Тамбов: Изд-во Тамб. Гос. Техн. Ун-та, 2004. – 80 с
- 67.Соціальна медицина та організація охорони здоров'я /За заг. ред. Ю. В. Вороненка, В. Ф. Москаленка. – Тернопіль: Укрмедкнига, 2000. – 680 с.
- 68.Соціальна статистика: Підручник / Київський національний економічний ун-т. — К. : КНЕУ, 2002. — 376с.
- 69.Социальная статистика. Учебник. Под ред. И.И.Елисейевой. – М.: Финансы и статистика, 2002. – 480с.
- 70.Соціальні індикатори рівня життя населення: Стат. зб. - К: Державний комітет статистики України, 1999. - 131 с.
- 71.Соціально-економічна статистика: Навч. посібник / А.В. Головач, С.С. Герасименко, Н.М. Атаманчук. – К.: НМК ВО, 1992.
- 72.Социально-экономическая статистика: Словарь/ под ред. М.Г.Назарова. - М.: Финансы и статистика, 1981.
- 73.Социально-экономическая статистика: Учеб. пособие для студ. высш. учеб. заведений. – М.: Гуманит. изд. центр ВЛАДОС, 2001. – 272 с.
- 74.Социально – экономическая статистика: Учебное пособие. Сидорова А. В., Леонова Н. В., Масич Л. А, и др./ Под ред. А. В. Сидоровой. – Донецк: УкрНТЭК, 2001. – 234 с.
- 75.Социально-экономическая статистика : учеб. пособие / [под ред. С.Р.Нестерович]. – Минск : БГЭУ, 2000. – 231с.
- 76.Стан здоров'я населення: Наявність в домогосподарствах товарів тривалого користування: Стат. бюлетень. — К.: Державний комітет статистики, 2001. — С. 233.
- 77.Статистика. Збірник задач; Навч. посібник/ А.В. Головач та ін. - К.: Вища школа, 1994. - 448 с.
- 78.Статистика: Навч. посіб. для ВНЗ / Фещур Р.В., Барвінський А.Ф. — Л., 2001. — 276 с

79. Статистика: Навч. посіб. Рекомендовано Мін. освіти і науки України / Уманець Т.В., Пігарєв Ю.Б. — К.: Вікар, 2003. — 623 с
80. Статистика: Підручник / С. С. Герасименко, А. В. Головач, А. М. Єріна та ін.; За наук. ред. д-ра екон. наук С. С. Герасименка. - 2-ге вид., перероб. і доп. - К.: КНЕУ, 2000. - 467 с.
81. Статистика підприємництва: Навч. посібник / За ред. П.Г. Вашківа, В.П. Сторожука. - К.: "Слобожанщина" 1999.
82. Статистичний щорічник України на 2006 рік / Під ред. О.Г. Осауленка – К.: Видавництво «Консультант», 2007. – 598с.
83. Статистичний щорічник України за 2004 рік <http://www.ukr.stat.gov.ua>.
84. Статистический словарь/ гл. ред. Н.А. Корфлев. - М.: Финансы и статистика, 1989.
85. Стеценко С.Г., Швець В.Г. Статистика населення: Підручник. -К.: Вища школа, 1993. -463 с.
86. Столяров Г. С., Вороненко Ю. В., Голубчиков М. В. Статистика охорони здоров'я. —Навч. посіб. — К.: КНЕУ, 2000.
87. Столяров Г. С., Огай М. Ю. Соціальна статистика: Навч.-метод. посіб. для самост. вивч. дисц. — К.: КНЕУ, 2003. — 195 с.
88. Тавокин Е. П. Социальная статистика. – М.: Изд-во РАГС, 2001. – 109 с.
89. Трофімова Г. Г. Правова статистика: Навч. - метод. посібник. – К.: КНЕУ, 2001. – 76 с.
90. Удосконалення законодавства України у галузі статистики /Підгот. Ю.М. Остапчук. – К.: ІВД Держкомстату України, 2002. – 764 с.
91. Удотова Л.Ф. Социальная статистика: Підручник. – К.: КНБУ, 2002 – 376с.
92. Уманець Т. В. Статистика: навч. посібник / Т.В. Уманець, Ю.Б. Пігарєв. – К.: Вікар, 2003. – 623 с.
93. Черенько Л. М. Оцінка масштабів та рівня бідності населення України. — К.: РВПС України НАН України, 2000. — 75 с.

94. Чернега Р.Т. Типове положення про громадські слухання, як один із шляхів вдосконалення участі громадян у місцевому самоврядуванні України // Молодь у юридичній науці: збірник тез доповідей Міжнародної наукової конференції молодих вчених “Другі осінні юридичні читання”. – Хмельницький : В-во ХГУП, 2003. – С.66-68
95. Чупрій Л. В. Стан та проблеми музейної справи в Україні.
96. Шерстнева Г.С. Социальная статистика: Конспект лекций. – М.: Эксмо, 2009. – 160 с.
97. Шишкін В. Методика оцінювання рівня людського розвитку. — К.: Проблеми статистики, 1999. — С. 234.
98. Экономика и статистика фирм / Адамов В.Е., Ильенкова С.Д., Сиротина Т.П., Смирнов С.А., - М.: Финансы и статистика, 1996
99. Экономика и статистика фирм: Учебник/ Под ред. И.К.Беляевского. – М.: Финансы и статистика, 1996. – 240 с.
100. Экономическая статистика: Учебник / Под ред. Ю.Н. Иванова – М.: ИНФРА – М, 1998
101. Human Development Report 2009/ [Електронний ресурс]. - Режим доступу: http://hdr.undp.org/en/media/HDR_2009_EN_Complete.pdf
102. “www.ukrstat.gov.ua” Режим доступу [Електронні дані]. – Дані державного комітету статистики України

ЗМІСТ

ПЕРЕДМОВА	3
РОЗДІЛ 1. СОЦІАЛЬНА СТАТИСТИКА	5
1.1. Поняття «соціальна статистика».....	5
1.2. Предмет, метод та завдання соціальної статистики.....	7
1.3. Джерела інформації соціальної статистики.....	10
1.4. Зв'язок соціальної статистики з іншими науками.....	15
Питання для самоконтролю.....	17
Тестові завдання.....	18
РОЗДІЛ 2. СТАТИСТИКА НАСЕЛЕННЯ	20
2.1. Населення як об'єкт вивчення соціальної статистики.....	20
2.2. Джерела інформації про населення.....	25
2.3. Статистичне вивчення складу (структури) населення.....	28
2.4. Статистичне вивчення руху населення.....	34
2.5. Середньорічні та перспективні розрахунки чисельності населення.....	40
Питання для самоконтролю.....	46
Тестові завдання.....	47
Розв'язування типових задач.....	50
РОЗДІЛ 3. СТАТИСТИКА РІВНЯ І ЯКОСТІ ЖИТТЯ НАСЕЛЕННЯ	58
3.1. Сутність категорій рівень та якість життя.....	58
3.2. Методологічні підходи до визначення якості та рівня життя.....	63
3.3. Індекс людського розвитку.....	66
3.4. Показники рівня життя населення.....	71
Питання для самоконтролю.....	77
Тестові завдання.....	78
Розв'язування типових задач.....	81
РОЗДІЛ 4. СТАТИСТИКА ДОХОДІВ І ВИТРАТ НАСЕЛЕННЯ	86
4.1. Завдання статистичного вивчення доходів і витрат населення.....	86
4.2. Показники доходів і витрат.....	88
4.3. Вивчення диференціації населення за рівнем доходів.....	94
4.4. Статистичне вивчення бідності.....	97
Питання для самоконтролю.....	104
Тестові завдання.....	105
Розв'язування типових задач.....	108

РОЗДІЛ 5. СТАТИСТИКА ЖИТЛОВИХ УМОВ НАСЕЛЕННЯ.....	115
5.1.Завдання статистики і джерела даних про житло та житлові умови населення.....	115
5.2. Статистичне вивчення житлових умов	123
5.3.Статистика житлово-комунального господарства.....	128
Питання для самоконтролю.....	135
Тестові завдання.....	135
Розв'язування типових задач.....	138
РОЗДІЛ 6. СТАТИСТИКА ЗАЙНЯТОСТІ І БЕЗРОБІТТЯ.....	143
6.1.Ринок праці та завдання його статистичного вивчення.....	143
6.2.Джерела даних про стан зайнятості та безробіття.....	145
6.3.Економічна активність населення.....	150
6.4.Статистичний облік зайнятих у неформальному секторі економіки.....	158
6.5.Статистичне вивчення безробіття.....	162
Питання для самоконтролю.....	170
Тестові завдання.....	170
Розв'язування типових задач.....	174
РОЗДІЛ 7. СТАТИСТИКА ОХОРОНИ ЗДОРОВ'Я.....	183
7.1.Система охорони здоров'я як об'єкт статистичного вивчення.....	183
7.2.Показники вивчення охорони здоров'я.....	186
7.3.Статистичне вивчення інвалідності та виробничого травматизму.....	192
7.4.Джерела даних про охорону здоров'я.....	195
Питання для самоконтролю.....	203
Тестові завдання.....	203
Розв'язування типових задач.....	206
РОЗДІЛ 8. СТАТИСТИКА ОСВІТИ,ЗАКЛАДІВ КУЛЬТУРИ ТА МИСТЕЦТВА.....	211
8.1.Завдання і джерела статистики освіти.....	211
8.2.Статистика освітніх послуг населення.....	212
8.3.Показники стану і розвитку освіти.....	217
8.4.Статистика закладів культури і мистецтва.....	221
Питання для самоконтролю.....	229
Тестові завдання.....	230
Розв'язування типових задач.....	233

РОЗДІЛ 9. ПРАВОВА СТАТИСТИКА	238
9.1.Предмет, метод і джерела правової статистики.....	238
9.2.Історія розвитку правової статистики в Україні	242
9.3.Методи правової статистики. Класифікації та групування у правовій статистиці	245
9.4.Статистичні показники злочинності. Латентна злочинність	250
Питання для самоконтролю.....	257
Тестові завдання.....	257
Розв'язування типових задач.....	260
РОЗДІЛ 10. СТАТИСТИКА ПОЛІТИЧНОГО ТА ГРОМАДСЬКОГО ЖИТТЯ	265
10.1.Предмет, завдання та джерела даних про політичне та громадське життя суспільства	265
10.2.Система показників політичного та громадського життя.....	274
10.3.Статистичне вивчення громадської думки.....	280
Питання для самоконтролю.....	287
Тестові завдання.....	288
Розв'язування типових задач.....	290
Література	294
Зміст	302